

પ્રેમભક્તિ-ગ્રંથમાલા ૧૪૨

રાજાર્ષિ ભરત

નહાનાલાલ દલપતરામ કુવિ

વિ. સં. ૧૯૮૬

ઇ. સ. ૧૯૨૯

કોમલ જી
દેવદાસ કૃપીઓ
જયજ્ઞા. જ્ઞા. ૧૫

કર્તાને માટે ૨૭૨૮૬
પ્રકાશક ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

ભા. અમદાવાદ, નં. ૧

આવૃત્તિ ૧ લી	૧૯૨૨	પ્રત ૧૦૦૦
આવૃત્તિ ૨ જી	૧૯૨૯	પ્રત ૧૧૦૦

૧૯૨૭ ની સાલ પછી પ્રેમલક્ષિ-અન્યમાસના પ્રત્યેક અન્યની પ્રત્યેક પ્રત ઉપર કર્તાની દ્રુકી સહી હોય છે

મુદ્રક મુદ્રણસ્થાન
કેશવ હ શેઠ
ખડાપતા મુદ્રણકા મંદિર
ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

પૂર્વભારત એ નામથી એક મહાકવ્ય લખવા મનોરથ હતો. સહુ મનોરથો કંઈ ક્ષણતા નથી, ને એ વસ્તુને નાટકરૂપમાં ગૂંથીને ગુજ્જર નરનારના કરકમલમાં આજે આ મૂકું છું.

૨. લોકકથા તેમ જ વિદ્વદ્વર્તા મુખ્યત્વે એમ કહે છે કે શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના પુત્રરત્ન ભરતદેવના નામથી આર્યાવર્તે ભરતખંડને નામે ત્રિકાલવિખ્યાત થયો. આદિપર્વ અધ્યાય ૭૪ માં મહાભારત લાખે છે કે “દુષ્યન્તના પુત્ર ભરતે આખી પૃથ્વીના રાજાઓને પોતાના ખાંડિયા રાજા કરી નાંખ્યા.” સ્લો. ૧૨૮. “એ જ ભરત ચક્રવર્તી પ્રતાપી ને સાર્વભૌમ રાજા કહેવાયો.” સ્લો. ૧૨૯. “એ જ ભરતથી ભારતી કીર્તિ થઈ, અને ત્હેના નામ ઉપરથી ત્હેના વંશને ભારત કરીને અद्याપિ સૂધી પણ લોકોમાં કહેવાય છે.” સ્લો. ૧૩૧. આદિ પર્વ, અધ્યાય ૯૪ માં લખ્યું છે કે “આ ભરત રાજાથી ભરતવંશનો મ્હોટો યથ પ્રસર્યો.” સ્લો. ૧૯. “ગુજરાતી” પત્રના મહા-ભારતના લાષાન્તરની પ્રસ્તાવનામાં ૯ મે પાને લખ્યું છે કે “પુરુના વંશમાં ભરત રાજા થયો. ભરતના રાજ્યપ્રદેશને ભરતખંડ કહે છે.” એ ભરતદેવના ત્રીજા કે પાંચમાં વંશજ હસ્તિના ઉપરથી પૌરવનગરીનું નામ હસ્તિનાપુર પડ્યું.

ભરતખંડની એ સનાતન રાજધાનીને રાજસિંહાસને મહારા-
મકુલ્લયા ભારતવંશના અભિનામદાતા ભરતદેવને નામે
ત્રિકાલમાં ભરતખંડ પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાતિ પામ્યો છે.

૩. આ વ્યૂત્પત્તિકથાથી વિરુદ્ધ ખીજો ગૌણ પક્ષ છે.
વ્યાસજી શ્રી કૃષ્ણ હોમર-ને ૧૬ મી સદીના સુવિખ્યાત
ઇંગ્રેજ નાટકકાર શેક્સપિયર મુદ્દા-ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ જ
નથી એવો ગૌણ પક્ષ ખડો છે, ને એ ગૌણ પક્ષની નોંધે
લીધા વિના પ્રધાન પક્ષ ઐતિહાસિક સત્ય તરીકે ઇતિહાસોમાં
નોંધાય છે. રાજર્ષિ ભરતની ચે પ્રાચીન સંશોધનની એ ચર્ચા
લંબાવ્યા વિના એ કહીશ કે આ નાટકની રચના પ્રધાન
પક્ષના પગથાર ઉપર માંડેલી છે, ગૌણ પક્ષ ઉપર નથી.

૪. મહાકવિ કાલિદાસના નાટકમાં જન્મઘડીથી માંડીને
પહેલા ને ત્રીજા અંકમાં તપોવનવાસિની વલ્કલધારિણી
શકુન્તલાનાં દર્શન થાય છે. ચોથા અંકમાં તપોવનમાંથી
રાજનગર ભણી સંચરતી, ને પાંચમા અંકમાં રાજમહેલ-
માંથી તુચ્છકારાઈ પુનરપિ તપોવનમાં પાછી વળતી
શકુન્તલા દર્શન કે છે. છેક સાતમા અંકના મધ્ય ભાગ
સૂધી શકુન્તલા વિરહનાં તપ તપતી તપસ્વીની જ રહે છે.
મહાકવિની રસિકતાએ નાટકમાં પૂરેલા રંગો પ્રોત્તજવળ ને
ભર્ગવન્તા હોઈ શકુન્તલાના તપજીવનનો આ ઉડો સ્થાયી
ભાવ તરત રૂપેટ ચતો નથી. આ નાટકમાં તો તપસ્વીની
શકુન્તલાના જ ભાવરંગો તરતા ને ઉઘડતા છે; લગવાંને
સોનેરી કોર મ્હડાવી નથી. એક દૃષ્ટિએ આ અંથને-ઉત્તર-
શકુન્તલા ચે કહેવાય.

૫ ભરતદેવે ગગાનો પ્રવાહ રોષીને ૫૫ અશ્વમેધ યજ્ઞ કીધા, ને યમુનાનો પ્રવાહ અવરોધીને ૭૧ અશ્વમેધ યજ્ઞ કીધા: (ભાગવત, સ્કં. ૬, અ ૨૦, સ્લો ૨૪-૨૫) ભરતદેવના એ મહાયજ્ઞોમા મુખ્ય આચાર્ય કણ્વ મુનિ હતા (મહાભારત, આદિ પર્વ, અ ૭૪, સ્લો ૧૩૦) “જેવી રીતે હાથો (ઉચ્ચ કરવા) થી સ્વર્ગને (અડકી શકાતું નથી, તહેવી રીતે) ભરતના મહાન કર્મને પૂર્વે કોઈ રાજાઓ કરી શક્યા નથી, પાછળના પણ નથી કરી શક્યા, ને (હવે પછીના પણ) નહીં કરી શકે:” (ભાગવત, સ્કં. ૬ અ ૨૦, સ્લો ૨૬)

૬ પુરુવંશનું પૌરવપુર યમુનાને તીરે, બ્રહ્માવર્તથી બહુ દૂર નહીં એમ, હતું ભરતદેવથી ત્રીજી દે પાચમી પેઢીએ મહાપ્રતાપી હસ્તિના રાજા થયા તહેમણે એ પ્રાચીન પુરને જગત્પ્રિય્યાત હસ્તિનાપુર નામ આપ્યું, અને ભરતખંડની એ સનાતન રાજધાની થઈને શોભ્યું, એ ઉપર કહેલું જ છે

૭ મગાદ્ધારના સન્થાલ અને એવા અનાર્યોમા નર-મેધની પ્રથા હતી એની તો સર વિલિયમ હન્ટર જેવા આધુનિક ઇતિહાસઅભ્યાસકો યે સાક્ષી પૂરે છે

૮. આ નાટકમાની અવન્તીનાથની કથા ઐતિહાસિક નથી અવન્તીના મહાકવિ કલિદાસના કાવ્યરત્નોમાના સૂચનોમાથી પ્રસંગે ઉપજાવી બની શક્યા તે કવિતાને ૨ જે રંગીને ઉજ્જયિનીનો વાર્તાભાગ આમા ગૂંથેલો છે

૯ ઘણાખરા સંસ્કૃત અવતરણોમા કાલચ્યુતકમનો દોષ છે એ કહેવાની તો જરૂર છે ?

૧૦. યુગના યુગથી ભરતખંડના સાહિત્યત્રયો ધર્મ-
શાસ્ત્રો ને વેદસંહિતાઃ છવનવિધાનના સંસ્કારો મહોત્સવો
પુણ્યપરવો ને સંસ્કૃતિઃ એ સહુ, ધરિત્રીની પેટે, એકપાટ
છતાં યે ભરતખંડ કે ભારતવાસીઓ એક નથી ભાષનાર ને
માનનાર મત્યપારખની બન્ને આંખોથી જોઈને બોલે કે માને
છે ? નાક કાન આંખ ને છાંય, હાથ પગ ઉદર ને હૃદયઃ
એક માનવદેહના એ અવયવોની વિધવિધની ને નિરનિરાળી
વિશેષતાઓને લીધે નરદેહ એક નથી કહેનારા કેટલા સામ્ય
કહેવાશે ? આર્યાવર્તનાં દેશો ને પ્રજાઓ ભરતદેવના ધર્મ-
ખંડના ભિન્ન ભિન્ન અવયવો છે. આર્યાવર્તના પ્રાન્તોમાં
અવયવોની ભિન્નતા ને દેહની એકતા છે. સાગરની પેટે
જળપરાજયના ભરતીઓટ અનુભવતો, પણ સદા યે
આપૂર્વમાણમ્ અચલમ્ પ્રતિષ્ઠમ્ સમોવડો ભરતખંડ
ભરતકુલનો એક અખંડ સનાતન કુલવાસ છે. વિરાટને
કિરીટ તિલકટીલડી મમ-મહાબ્રહ્માડના સૌભાગ્યચન્દ્રક સમો
બ્રહ્માંડપતિ એને ચિરંજીવજ્યોત રાખો ! ભરત રાજર્ષિના
એ ભરતખંડથી પૃથ્વી સૌભાગ્યવન્તી છે

ધ. સ. ૧-૨૨

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

રાજાપિં. ભરત

અંક પહેલો

નદી તથા } ગાઓ એ મહાકથા મનુષ્યમોહિની,
 ચાર } : અહો ભારતકુલ !
 ઋષિકુમાર } ગાઓ એ મહાકથા—

સૂત્રધાર : (પ્રવેશીને)

પ્રિયે ! શાં શાં સંગીતથી રીઝવો છો ?
 પ્રેક્ષકસભા છે જુદિમાન ને રસપારખઃ
 આર્થજનોને શોભે એવું આપજો.

નદી : ભારતકુલની મહાકથાનું આ છે ગીત.
 એથી તો વધુ, પ્રાણેશ !
 ભરતસન્તાનોને બીજી શું લાવે ?
 કુલપતિ કમ્બુદેવના તપોવનમાંથી
 ઋષિકુમારો આ આવ્યા છે,
 ને લાવ્યા છે એ ગીત

ઋષિકુમારોઃ ત્રિકાલદટ્ટા મહર્ષિઓએ
 કાળના હર્ષણુમાં દીઠલી
 ભરતવંશની મહાકથાનું છે એ ગીત
 કવિતાની આંખે જોયેલો,
 મન્ત્રકારો શી મનીષાએ સારવેલો,
 વિશ્વવિખ્યાત ભારતકુલનો
 એમાં ઇતિહાસ આવેજેલો છે
 સૂર્યતેજમા લખ્યું વાંચ્યું, :
 વાયુમાંથી વાતું સાંભળ્યું એ ગીત ;
 તે સંભળાવિયે છીએ સહુને.

સૂત્રધાર : એ ગાઓ છો, ઋષિપુત્રો !

આયકુલની મનુષ્યમોહિની મહાકથા ?

ભૂતકાલને તૃદયે કોતરેલી,

વવિધ્યકાલની સ્થિતિએ આલેખેલી ?

ગાઓ ત્હારે, મુકુલકંઠે ગાઓ

એ જગન્મોહન યશોગાન.

નટી તથા

ચાર

ઋષિકુમારો

ગાઓ એ મહાકથા મનુષ્યમોહિની,
અહો ભારતકુલ !
ખોસો એક કાલાતીત યશના યશખોલ હો !
કોટિ કોટિ નરનાર ! ગાઓ એક શુભગાન,
એક મુખે, એક શબ્દે, એક ભાવે, ભારતકુલ !
ગાઓ એમહા કથા.

સૂત્રધાર : ભરતખંડનાં કોટિ કોટિ નરનારને તો

એ જ કથા હોય સૌથી વ્હાલી.

નટી : પ્રાણેશ ! ભરતખંડવાસીઓને કાળે તો

એક જ છે યશસ્વિની મહાકથા,

એક જ છે કાલાતીત વ્હાલું સત્ય.

ઇતિહાસોના ઉદય ને અસ્તમાં

ધ્રુવના તારા સમું નિત્યજ્યોત

કાલના વજ્રપાત પડતાં એ

યુગના યુગથી અખંડ :

ભરતખંડવાસીઓને કાળે

એક જ છે એ મહાસત્ય :

કે સાગરની પાળખાંધ્યો,

હિમાદ્રિના ગગનચુમ્બી કાંગરાશોભ્યો,

મહાઅશ્વત્થની મહાશાખાઓ
 દિશદિશમાં વિસ્તર તો શો,
 કમલપાંખડીઓ શો અનેકદલ,
 મયૂરકલાપ શો અનેકવર્ણો,
 સુન્દરીની સૌભાગ્યચુન્દડી સરિખડો
 નાનાવિધનો ભાતીગર,
 ભરતખંડ રાજર્ષિ ભરતનો છે.
 કાલજૂતું ને ઇતિહાસસિદ્ધિ
 એ જ છે એક આત્મનૂહાલું મહાસત્ય.

સૂત્રધાર : પ્રિયે ! ભરતકુલને લાખો છો
 એમની કુલકથાનાં મૂળ આજેઃ
 વડવાઓના વડલાની મહાવાર્તા.

નટી : ભારત કુલના પિતામહ
 પૌરવમણિ ભરતદેવનો તો
 એ જ છે મહાઇતિહાસ કે
 દેશદેશનાં કૂલડાં ગૂંથીને સ્થાપ્યો છે
 ખંડભૂષણ સમો આ ભરતખંડ
 યુગના યુગથી હિમાલય શો ઉભેલો.
 ભવ્ય કથામત્રો ગાતો ભરતખંડ જ છે
 આર્યરાજન્ ભરતદેવનો
 ચિરંજીવ કીર્તિમંડપ.

સૂત્રધાર : સાચું જ લાખો છો પ્રિયે !
 ભરતદેવનું છે આ ભારતકુલઃ
 એ પિતામહનો આ ગોત્રવિસ્તાર

નટી : જૂવો, પધારે ॥ ખસે આઘેઆઘેથી
ચકુન્તલાના પૃથ્વીપરાક્રમી એ પુત્રદેવઃ
હિમાલયના કો શિખર સમોવડ સોહામણ્ઃ

ઋષિકુમારો : ભરતદેવનું તો આજે આ
આદિ પર્વ જ ભજવાય છે,
આ તો એમનો પ્રથમ અશ્વમેધ.

સૂત્રધાર : હા, પ્રિયે ! પધારે છે ભરતદેવ,
રાજસૂય યજ્ઞના અશ્વને દોરતાઃ
જાણે જગતના મહાસારથી !

ઋષિકુમારો : જાણે આર્યત્વના અવતાર !

નટી : મહિમાવન્તા એવા મહાપુરુષના
જય છે સદા જગતમાં.

જયના જ્યોતિ જગત વધાવશે;

એવાં અમરોના બાળ,

એવાં અમરોના બાળ :

જયના જ્યોતિ વિ.

એને વહને વસન્ત ફેરાં ફૂલડા ઉઝે,

એને નયને તો સૂર્યના પ્રતાપ ઝમઝમે;

એને હૈયે

હા ! એને હૈયે તો મેઘની ઉગરતા હસે .

એવાં અમરોનાં બાળ

એવાં અમરોના બાળ :

જયના જ્યોતિ જગત વધાવશે

પ્રવેશ પહેલો

પૌરવપુરના રાજમહાલયનો ચોક

(પુરુષનગરીના મેધપાછન્દ મહેલના વિશાળ ચોકમાં ભરતદેવની ચતુરાંગ મહાસેના શસ્ત્રસજ્જ હોયી છે. પદાતી રથી હુલ્લસાભી ગજસ્વામીની ક્ષીર-
માલા, સાગરના તરંગો સમોતરી, ડુલે છે. સન્મુખ અનિલલહરીઓમાં
લહરતો આર્યધ્વજ હોડે છે. અમાત્ય આર્યપિયુન ને સુભટપતિ જયધ્વજ
એ બે મહારથીઓ રણધ્વજને બે પડબે બે દિગ્પાલ સમા ખડા છે. રાંખનાદ
ગાળે છે, ને આકાશમાં બેના ધોર પડયા ગડગડે છે.)

અમાત્ય: સુભટપતિ મધ્યદેશના નાલિચક્રમાં,
લક્ષ્મીમહોરી ઉજ્જયિનીના નગરચોક વચ્ચે,
રોપલો આ પુરુવંશનો જયધ્વજ,
સિધાવો, ને દિગ્વિજય કરો.

સુભટપતિ: પુરુવંશના મન્ત્રીશ્વરની
જેવી પ્રેરણા ને આશીર્વાણ

અમાત્ય: ગંગાનદનું પૂર ઉભરાતું આવે,
યમુનાજીની ભરતી ઉછળતી રહે,
એવું વહે છે અવનીભરમાં
આર્યત્વનું પરમ પૂર આવે.
જયવન્ન યદ્ધ જગતને જીતશે,
રમાદ્ર' ને ફલદ્રુપ કરશે

સુભટપતિ: મન્ત્રીશ્વરહા!

કિરાતહૂણાન્ યવનાન્
અન્ધ્રાન્ કક્ષાન્ સ્વશાન્ શ્વકાન્
અગ્રહણ્યાન્ નૃપાંશ્વાહન્
મ્લેચ્છાન્ દિગ્વિજયેઽશિલાન્
આર્યાવર્તમા દિગ્વિજયપતાકા ક્ષરકાવવામાં
ત્રણ દેશ વણુજ્યા છે હહા.
સિન્ધુદેશ, મધ્યદેશ ને ગંગાદાર
આયુધ્ય સન્કેલાય તે પહેલાં
ભવિષ્યવાણી કૃતી નિરખું છું એ
કે પુણ્યાયુષી ભરતદેવને રાજશિરે
ચક્રવર્તીનો કીર્તિમુગટ વિરાજશે.

અમાત્ય: જયમિદ્ધ જ છે સદા

સુભટપતિ જયધ્વજના ધનુષ્યબાણ
ભરતદેવ કોઈના અરિ નથી,
અબ્રહ્મણ્યના જ આર છે
દિગ્વિજયને કાજ અશ્વમેધનો રાજઅશ્વ
આજે પૃથ્વીતલમાં પરવરશે
આજે એનું છે મુહૂર્ત,
આર્યત્વના દિગ્વિજયના મહાણનું

સુભટપતિ: આર્યત્વને સંસ્થાપવા ને સંરક્ષવા
મહારથીઓનાં અસશસ્ત્ર
સભ્ય જ છે સદા ત્રિકાલમાં ચે

અમાત્ય જૂઓ આવે એ અશ્વમેધનો અશ્વરાજ.
બાણે પુરેનગરાનું યનગનનું સિંહાસન

સુભટપતિઃ સૂર્યદેવના સપ્તમુખા શો છે તેજસ્વી!

અમાત્યઃ ને સૂર્યકિશ્કિની તેજમંજરી શો

પરવરશે પૃથ્વીલરમાં:

પુરુવંશની કુલકીર્તિ સમોવડો.

(અમરેષના રાજ્યને અલકૃત રાજ્યસ્થને દોરતા, ઋત્વિજો તથા સુભટવૃન્દયી વીંટળાયેલા, ભરતદેવ, ટોપ હવય ને ધનુષ્યમાણે વિમૂષિત, પધારે છે. આગળ પ્રતિદારિણી ચવની ચાલે છે, પાછળ રાજ્યસ્થનું મીત્ર જાતી જાતી આસંધિયાણીઓ સચરે છે.)

આરણિયાણીઓઃ (જે સુવર્તિઓ કપાડે છે ને અન્ય કીચે છે.)

શુભના શુકુને હો! સંચરો, મહારાજ!

રણને છતીને બેલેરા વીર! પધારજો,

મહારા ગજ!

જગને જપડકે ધરણી મૂળવજો,

મહારા રાજ!

ગોડો મહારો યશપંખાજો, ને ઉડશે :

ગોડો મહારો જયપંખાજો, ને છતશે:

ગરવો રણુજ્વલ ઓ ફગફરે, મહારાજ!

સુભટોનાં હૈયાં એવાં રણની રમણે વ્હડ્યાં,

મહારા રાજ!

શરૂનો મહેરામણ કિવટયો, મહારાજ!

વીરો કેરા પગના પડે છે પડછન્દવા,

મહારા રાજ!

શુભના શુકુને હો! સંચરો, મહારાજ!

(રાજ્યસ્થને આર્યશ્વજની સમીપમાં રથાષ્ટ્રે ॥ સ જ ભેરી પર્ણવના વધામણા વાગે છે.)

જયધ્વજઃ પુણ્યલોક પિતામહ પુરુષેવના મહાગચ
પૃથ્વીશના વંશનો આ રાજગચ છે
પૃથ્વીશને ઘેર એ પૃથ્વી લાવશે
મહારાજની શી આજ્ઞા છે ?

ભરતઃ સુભટપતિ ! નૃપતિ કે ભૂપતિ થવા
નથી જોઈતું મહારે પૃથ્વીનું ચક્રવર્તીત્વ.
નૃપાલ ને ભૂપાલ થવા કાળે
સાર્વભૌમત્વના મહાધર્મ વાંધુ છું
રાજકર્તા ધર્મ ને શોભા
લોકપાલનમા ને લોકસત્ત્વમા છે

અમાત્ય સાધુવચન, મહારાજ !
યૌવનમા વૃદ્ધવાચા ઉચ્ચારે છે,
પરમ રાજમન્ત્રો લાખો છે
સોમતીર્થ મચરેલો યાત્રીસઘ
આવ્યો છે, ને કષ્ટવાર્તા લાવ્યો છે
સૌરાષ્ટ્રના દસ્યુઓની કનેથી

ભરતઃ સૌરાષ્ટ્રીઓ ? ! ભૂલ હશે
સૌરાષ્ટ્રમા દસ્યુઓ નથી, આર્યો જ છે
સોમતીર્થ અનાર્યના ચે આર્ય ધટે છે
આતિથ્યઉદાર સૌરાષ્ટ્રીઓ
કદી ચે ન આચરે એવો અધર્મ.
આમન્ત્રો એ આર્ય યાત્રાળુઓને

(આર્ય યાત્રાળુઓ સન્મુખ આવે છે)

યાત્રીઓ મહારાજનો જય હો !

ભરતઃ નિર્ભય ને પુણ્યશાળી હો, પ્રજાજનો !

કહો, શી કથા છે ?

યાત્રીઓઃ સોમલીથે જતાં સંઘ ભૂલો પડ્યો,
સાગરની શીંગાળી અણીઓમાં જઈ મ્હડ્યો.

સંઘે કહ્યું, આર્ય છીએ,

સાગરસ્નાને સોમલીથે આવ્યા છીએ.

દિશાઓના વિજેતા, પૃથ્વીપરાક્રમી

ભરતદેવના પ્રજાજન છીએ.

ન સામજ્યું, સંઘને લૂંટ્યો,

ને આર્યદેવને તિરસ્કાર્યા.

યાત્રાળુથી આંખે ઉચી ન થાય,

નહીં તો ઝોળખાવત એમને પણ

કે અમે એ આર્યકુલના કિરણ છોએ.

ભરતઃ (અમાયભણી કમલપુટ રો કંઠ નમાવીને)

મન્ત્રીવર ! ન હોય સૌરાષ્ટ્રોએ એ,

આનર્તના એ તો અનાયો.

આનર્તમાં જવાનું તો લાખ્યું છે

ધર્મશાસ્ત્રમા એ પ્રાયશ્ચિત્ત.

(યાત્રીઓ ભણી નિહાળીને)

એ ભૂરીરે મહાતીર્થ થયે,

ને દસ્યુઓને સ્થાને પ્રાહ્મણો ઉભરાયે ત્યાં.

ધીર ગમ્ભીર દક્ષ ઉદાર

આર્યપુત્ર છો સહુ; અધીરા મા થાવ !

સાગરમંડલાવૃત સારી એ ધરિત્રી

ધર્મક્ષેત્ર સમી પુણ્યવન્તી બનશે.

સુભટપતિ: મહારાજ! શી આજ્ઞા છે ?

ભરત: યુદ્ધે ચ્હડતી મહાસેનાને
ફરી એક વેળા સંભળાવે.
પુરુષંગના સંગ્રામનિયમને.
જલુસ ગ્રામ પણ પ્રભજીવન છે,
પૃથ્વીની પ્રભપ્રભઓની
પુણ્યપાપની સામુદ્રધુનીઓ છે.

સુભટપતિ: સામજીએ, મહાસેનાનીઓ!
પૌરવકુલના મુખ્ય સંગ્રામમન્ત્રે!
ગદા ચક્ર ચરચાપની સહારખેલના ચે
શાસ્ત્રભાષ્યો પ્રજાપક્ષ છે, ને
શાસ્ત્રાજ્ઞાઓ પાળવાની છે ત્હેમા ય તે.
એક: રણખેલના આયોગે કાજે ધર્મશુદ્ધ જ હોય
એ: પીઠનો ધા કઢી ચે ન થાય
ત્રણ: એકની મ્હામે એકથી જ લહાય
ચાર: ચરણાગતને ન હણાય
પાંચ: નિશસ્ત્રની મ્હામે શસ્ત્રધારીના શસ્ત્રો
હાથની આગળીથી ચે અનુપદ્રવી હોય.
ભરત: ને એક મ્હારો સંયમાદેશ એ,
પાળો છો તેમ જ પાળતા રહેજો
મૂલકમૂલકના વિચરે ત્હા ત્હા
રાજલક્ષ્મીને અડચે નાથ લગચે,
પ્રભલક્ષ્મીને અડચે હાથ કાપીશ

ચાજ નહીં તો આવતી કાલે
 મર્વ દેશ આર્યદેશ થશે,
 સર્વ લક્ષ્મી આર્યલક્ષ્મી થશે
 પરભોમની વાડીઓ વેડવી,
 આર્યોનું એ ધર્મકર્મ નથી
 કરમાવશે એટલા પછી કરમાશે
 નિહાળો આ આર્યધ્વજ !
 એ આર્યધ્વજને આગળ ધરતો,
 લઈ જાઓ છો તહેવો
 નિહાળક પાછો લાવતો
 ચન્દ્રને ચે કલક છે,
 મહારા જયધ્વજને કલક નથી
 આપતો, આર્યત્વ મહુને આપતો,
 પૃથ્વીના પ્રાન્તે પ્રાન્તે સ્થાપતો
 તહમને સોપી છે, સોનાનીઓ !
 આર્યત્વના સનાતન યશની રક્ષા
 દિશદિશમા વિચરશે આ રાજઅશ્વ
 મહારો નથી, પુરુષશનો નથી,
 પ્રજ્ઞાવર્તનો ચે નથી એ અશ્વ
 એ અશ્વરાજ રાજસૂય યજ્ઞનો છે
 આર્યાવતની એ યશોમૂર્તિ છે
 પૂજ્ય છું તેમ પૂજ્યો,
 ને પૂજ્ય રાખતો સદા ચે
 ગવનિ ! લાવો અવપૂજ્યનો યાગ
 (ચવની અશ્વપૂજ્યનો યાગ લાવે છે)

પુરોહિત

આર્યકીર્તિની લહરો શો અશ્વરાજ/

દિશદિશમા વિચરશે:

સૂર્યના કિરણ સમે,

અનિલની ઉર્મિઓ સમે,

જલના ફેરા સમેવડા.

મેઘવર્ષા નહીં હોય

ત્હા આર્યત્વવર્ષા નહીં હોય

કવ્યાલુકારી થાવ સહુને

એની જગત્પરક્રમા

પુરુષશના પુણ્યપરાક્રમે સમે

આ અશ્વગજ ઉછળશે બધે,

પુરુષશની પુણ્યભાવનાઓ સમે

આ રણધ્વજ લહરશે સદા

આગેપો વિજયમાળ, રાજેન્દ્ર !

પૃથ્વીપ્રકક્ષિણ કરીને પધારશે

(અશ્વને ભારતરેવ તિલક કરે છે, અક્ષતે વધાવે છે, જયમાળ આપે છે, અભિવન્દે છે સહજ રાજસમાજ જયવન્દના કરે છે)

ભરત ! જયત્વજ ! પહેલા મલ્લદેશમા જાને,

પછી દિશાઓની શુક્રશુક્રમા સચરને.

અગ્રણ્યુત્વ ને અનાર્યત્વ હોય

મુલટપાતિ ! ત્હા ત્હા અર્ધને જીતજો

આ મેઘ પડછન્દ મહેલમા

થેરે મેઘપડછન્દો પડે છે,

એવો પાડજો આર્યત્વનો પડથો

પૃથ્વીના રાજમહેલો ભરી ભરીને.

(મહાસૈન્યને સમોદીને)

અનાર્યબ્રુહ્ત અસ્વર્ગ્ય અકીર્તિકર
કાંઈ ચે એવું મા કરતાઃ
પાપનો પડછાયો ચે મા જીલતા.
જાઓ ને છતો, મહારા ચોધરાજો !

સુભટપતિઃ વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવનની
ઘેરી જાંડી બૂલબૂલામણીઓ
ઓળંગવાની આજ્ઞા છે ? મહારાજ !
નર્મદાને દક્ષિણ તીરે ઉતરી—

ભરતઃ મન્ત્રીશ્વર ! સુભટપતિ ! શૂરવીરો !
સાંભળો પુરુવારમનું આ રાજવ્રત.
ભરતરાજનો છે આ પ્રથમ અશ્વમેધ
માલિનીતીરે પિતામહ કંબુવહેવના તપોવનમાં
રાજમાતા શકુન્તલાની ચરણવન્દના કરી
પછી ભરતરાજ મ્હડશે
મહાયુદ્ધની પુર્ણાહૂતિએ.
ત્હાં તપોવનમાં તપસ્વીઓને
પૂછીશ આર્યજનનો એ મહાપ્રશ્ન.
મહારે તો સીનાઓ નિઃસીમ કરવી છે,
મહારે તો મહીપાળ બિરહને બહલાવી
મહાવિસ્તારી મહીતલને પાળવું છે.
વૃદ્ધોનાં અનુભવ ને ડહાપણ,
યૌવનનાં સાહસ ને ઉત્સાહઃ
એ અશ્વચતુષ્ઠયને રાજરથે જોડીને

ભરતને તો વૃમવાનું છે
આ જગત્યાં જગત્મા
રાજપિતાના અમાત્યવર છે,
પિતાસ્થાને પૂજ્ય છે, મન્ત્રીશ્વર !
મહારા જતન કીધાં છે
એમ મહારાજ્યને જાગવળે
એટલું ઠહેલું જે અપમાનવા જેલું છે
જઈશ હિમાદ્રિના તટપ્રદેશમા-

પુરાહિતઃ જયતુ વસુધામપતિરયઃ

અમાત્ય' મહારાજ ! પૌરજનોને પ્રીછળે,
બ્રહ્માવર્તને વિસારશે મા

ભરત' મુભટપતિ ! આર્યસેનાને મોખરે
સ્થાપળે સદા ઋત્વિજરાજને
ભરતરાજનો નહી,
પણ મહાયો છે આ તો આજે
આર્યત્વના દિગ્વિજયનો મહોત્સવ
જયજય ! આ સર્વજેતા પુરુષધ્વજ
સોપુ છું એથી અધિકે પાછો સોપળે.
ગિધાવો, પૃથ્વી છતી પધારળે.

(મુભટપતિને સ્પૃશ્વજ સોપે છે મોખરે વદનાતા ઋત્વિજરાજે, પણ પુરુષરાત્પારી મુભટપતિ, ને પાછળ મહારથીઓથી પેઠપેઠો પનનતો અશ્વ-
રાજ એમ આર્યસેના દિગ્વિજય કાજે સચરે છે અનેક મહારથીઓએ
સંસ્તાન દધ્યો વૃથક વૃથકુ સ્તેમને વસુધા ધ્વનિ આતને વિસારતો
અકાશનીય ચેલી પાલ વિચરે છે)

યવની: સન્ધ્યા કાળે દેવગૃહનો માર્ગ
તો, મહારાજ ! આ છે.

ભરત: મન્ત્રગૃહે, મન્ત્રીશ્વર !
પધારશેને જે ઘડીએક પછી ?

અમાત્ય: આવું છું મહારાજ ! છાયા પેઠે.

ભરત: નહીં-નહીં, મન્ત્રીશ્વર !

સુહૃદ ને સન્મિત્ર સમા,
દીર્ઘદૃષ્ટા ને હિતૈષી સમા પધારજો.
મન્ત્રીશ્વર તો, આર્યપિથુન !
મહારાજ્યનું જીભું મસ્તક છે.
(ભરતદેવ બચે છે)

અમાત્ય: (પુરોહિતને)

દુધ્યન્ત મહારાજ મહાતુભાવ હતા,
પણ ભરતદેવ તો ભરતદેવ છે:
પૃથ્વી ને નૃલોકના ભતર્કિ—

પુરોહિત: કાં વિશ્વમરો છો ? મન્ત્રીશ્વર !

ભરત ઇતિ લોકસ્ય ભરણાત્.

(આધિપતિ ગાજતો આર્યસેનાનો સખનાદ એ મહાવચનને વધાવી
લે છે.)

માલતી: એણે તો સાંભળ્યો છે

યૌવનનો ટહુકાર,

તે દોડતી આવીને ઉભી અંહી.

વસુન્ધરા: અને ત્હમારા યૌવનના તો

સઘળા ઢોંગ હશે ત્હારે ?

કે ત્હમને યૌવન બોલાવતાં જ નથી ?

સખીઓ: સાંભળો ને સ્હમને, સહિયર !

આવ્યાં હવે રસનાં સોણલાં ત્હમને.

યૌવન બોલાવે આ વાર:

સુધુએ ઉરના એ ટહુકાર:

મખી ! સૌભાગ્ય તથા સત્કાર:

યૌવન બોલાવે આ વાર.

પરન તણી લદરી-લદરીમાં ઉડતા એ ઉચ્ચાર:

દિશદિશ કંઈ કંઈ કહેણું કહાવે:

અણુબોલા આમન્ત્રણ આવે:

રસની ઝાંઝરીનાં ઝણકાર

બણે જો ! લવના જ્વળજ્વળકાર:

યૌવન બોલાવે આ વાર.

વસુન્ધરા: સહુને ય બોલાવે છે

તે સ્હને યે આમન્ત્રે છે.

ત્હમને નહીં આવ્યાં હોય

યૌવનનાં એ આમન્ત્રણ ?

(એાં મચકોડી જલમાં-મવેશે છે.)

માલતી: આ તો મ્હાત કરે છે, બા !

ડગલે ને પગલે—

એ-એ ! બાણ્યાપ લીંબશે.

એ બાણ્યાપથી તો, વસુન્ધરા !

સાર્વભૌમને હરાવવા છે ને ?

વસુન્ધરા: હા સ્તો વળી, લે:

ચક્રવર્તીં ચે મનુષ્ય છે ને ?

માલતી: પૌરવનગરીનાં દળ મ્હડયાં છે:

અવન્તીને, અવન્તીનાથને,

ને અવન્તીનાથની રાજકુમારિકાને,

છતવાને કાળે, વસુન્ધરા !

એટલે બેલાં આવ્યાં આળે

બાણ્યાપ ધારી પૌરવદળને હરાવવાને.

ચન્દ્રિકા: ને કોઇક આગળ દોડ્યાં

કે ચક્રવર્તીનાં દર્શન થાય.

(વસુન્ધરા અનુતર સાબળે છે, ને કમળો લપાડી ઉપાડી કેટલાક મંદીથી પૂરાયેલા ભમરાને ઉડાડી મૂકે છે.)

વસુન્ધરા: (સ્વગત)

કોને નિરખવા આવું ?

કીર્તિના જયધ્વજ સરિખડા

સકલ આર્યાવર્તમાં સંચરતા

યશકિરીટી ભરતદેવ તો

અવન્તીના અરિ થઇ આવ્યા છે.

પ્રવેશ બીજો:

ગન્ધવતીના સરિતકુલ

(ગન્ધવતીના વિશાલ સરિતકુલને ઉપકંઠે જસમાલા ચૂંટી રહી છે, ને એ જસમાલાની અટારીએમાં થક આપેથી કંઠાક કંઠાક મહાકાવેશ્વરનું મંદિર ડોકિયા કરે છે જલમા એક શાસ કમલવેણી પથરાયેલી છે વચ્ચે વચ્ચે જલમાર્ગ છે ને કમરો ઉપર ભમરા ગુન્ધરવ કરે છે સન્ધ્યાની સુન્ધ્યા બીજી રી છે, ત્યાં માથે પશુવમાલાએ ધારેલી, પુષ્પોના આબૂ પછોથી વિભૂષિત, બાણુયાપથી સજ્જ અવન્તીનાયની સમકુમારિકા વસુન્ધરા ને સદિયરો આગળ પાછળ દોડવા આવે છે)

અન્નિદ્રકાં: (ગોખરે દોડતી વસુન્ધરાને ઘટના ઉસડા,
રાજકુમારિકાઓ આમ દોડની હથે ?

માલતી વાટ ભેખ ઉલા નથી ડોખ
કે દોડયે જોલા દર્શન દેશે
પ્રારબ્ધ ઉવડશે ત્યારે પામીશ.

વસુન્ધરા હારો ત્યારે અવળા બોલો ડો
તો ચરત થે કીધી હુતી
દોડવાની ત્યારે ?

માલતી: એ તો સન્ધ્યાકાલ પડી ગઇ
 ને લડસડતે હંસપગલે
 ત્હમે તો ધરતીને માપી માપી
 ચાલતાં હતાં, માટે.
 મોડું તો થયું છે,
 ત્હારા જીવનમાં ને અત્થહારે ય તો.

ચન્દ્રિકા: ને હજી જલકીડા તો બાકી છે.

માલતી: ને વસુન્ધરા ! આ ચરચાપનો
 જલમાં બાર લાગશે તો ?

વસુન્ધરા: કલે તો ત્હને ત્થહારે
 ત્હારા યૌવનનો ચે બાર લાગશે.

માલતી: કલે શા માટે ? વસુન્ધરા !
 ત્હને તો આજે ચે લાગે છે
 ત્હારા યૌવનનો બાર.
 તે વિના લડસડતી ચાલતી હતી ?

વસુન્ધરા: ત્હમને તો એકંકે ય ન પાલવે:
 ધીરું ચે ન પાલવે,
 ઉતાવળું ચે ન પાલવે:
 ભારે ન પાલવે, હજીવું ન પાલવે:
 તો પાલવશે શું ? ભાખશે ?

માલતી: કહું ? જીરવીય કે ?

ચન્દ્રિકા: એ તો અંતરમાં રાજી થશે
 ને જીભે સ્હીકાશે.

આશાની અમરવેલ ઉચ્છેદાઈ જશે ?
 દિલ દોઢે છે એમનાં દર્શને,
 પલ્લુ વાગે છે સંસારની ઠોકરે.

માલતી: (કંઈક સામળી જાળે)

દિલ તો દિશાઓમાં દોડી દોડી
 કચ્છારનું ચે દર્શન કરે છે.
 આંખોનાં પોપચાં તો જો !
 પડે, ને ઉપડે, ને ફરફરે:
 જાણે કમળની પાંખડીઓ ફરકી.

ચન્દ્રિકા: આંખો જૂવે છે આસમાં
 ચક્રવર્તીનાં સ્વમાં,
 ને મહન્યાપની પલ્લુ જૂંથવા
 પોતે વીણે છે ભમરા.

માલતી: અલી વસુન્ધરે! ચક્રવર્તીને ચે
 જ્યાં જાણુ વાગતાં હશે કે ?

(અત્યાર વસુન્ધરા કમલ ખેતી ખાલી તાલીથી ભમરા ન જડાડે છે)

ચન્દ્રિકા: કવચધારીને તો ન વાગે
 મુગટધારી તો શુભગંભીર હોય ને ?
 આપણુ મમા આજપંપાળી
 કે જોછા જ તોફાની હોય છે એ ?

(વસુન્ધરા સદિયરોને પાણીની છાલકો મારે છે, ને અશુદ્ધિનિર્દેશથી
 સિરાખરું આલ દાખવે છે તે ન સહમજવી કે ન નિરખતી સદિયરો સ્તામી

જલછાવકો લેવાળે છે. લક્ષ્મણિની કૃત્તું આકાશમાં એક વિમાન ઉડતું હતું. તે ગન્ધવતીને સોયે ઘડીક ચંચુ હતું. તે વિમાન પછી ઉતર ભણી હતી ગયું. એ અદૃશ્ય થયે)

વસુન્ધરા: કાંઈક લાગે હવે જરા.

જલમાંના પડછાયા ચે નહી જૂવો ?
આંખો મીંચીને સંચરશે સંસારમાં ?
ચક્રવર્તીનાં સ્વપ્નાં નહોતી જોતી,
ચક્રવર્તીનાં વિમાન નિરખતી હતી.
તહમારા બોલ એ ઝીલતા હતા,
તહમારી જલકીડા એ નિહાળતા હતા.

માલતી: અમારી દે તહારી જલકીડા ? વસુન્ધરા !

(આખી લક્ષ્મણી ઝીણી છાયાઓદણી ઓઢી, લગતુ આંખેરં સિમત વફને પાયરવી વસુન્ધરા લેચે કહે જલપ્રખયાર ઉપરનું અન્તરિક્ષ નિહાળી રહે છે.)

ચન્દ્રિકા: પૂછું તહારે ? સાચ્યું બોલીશ ?

વસુન્ધરા: રસની રમતોમાં તહમે બોલો છો
એટલું સાચ્યું બોલીશ.

ચન્દ્રિકા: તો ભરતદેવને કેમ વાંચે છે તું .

વસુન્ધરા: આંખો ઉઘટે તેટલી ઉઘાડો,
ભરતદેવનાં રૂપ જૂવો, શુણ્ણ જૂવો,
પછી ઉત્તર ન મળે તો પૂછજો મહને.

માલતી: જુઠ્ઠી, નરાતાર જુઠ્ઠી.

રૂપાળા ને શુણ્ણાળા

કરહાં ઓછા ૭ અવનીપડમાં ?

ચન્દ્રિકા: વસુન્ધરા ! સાચું નહીં જ કહે ને ? બા !

વસુન્ધરા: દિશદિશમાં કાન માંડે,
દિશદિશમાંથી ભરતદેવનાં કીર્તિગીત
લઈ લઈ અનિભરાજ આવે છે.
સુધ્યાં છે એ યથોગાન
એ જગતયશસ્વીનાં ?

માલતી: જુદી સહિયર જૂઠડાં શાં બાળે ?
જગતકીર્તિતે કંઈકાં કોક જ છે ?

ચન્દ્રિકા: ત્યારે સાચું કહેવું નથી,
અમારે સાચું સાંભળવું સરજ્યું નથી.

વસુન્ધરા: સાચો સાચું કરું ? માનશો ?
ઘણી વેળા જગત
સાચાંને જ નથી માનતું.
ભરતદેવ છે પ્રેમદેવતા કુમાર:
દુષ્યન્ત મહારાજ ને દેવી શકુન્તલાના
એમનો રેહ છે પ્રેમનો સરજેલો.
એમની આંખોમાં પ્રેમ યનગને છે,
એમને વદનચન્દ્રે પ્રેમ હાસે છે,
એમના અંગોઅંગને હિન્ડોલે
પ્રેમ હીંચકા ખાય છે.
પુરુષ માત્ર પૃથ્વીના ઘડેલા છે,
ભરતદેવ એક પ્રેમના ઘડેલા છે
નથી એ અનુપમ ને અદ્વિતીય ?
જગતસરમા એક જ ને અનોખા ?

ત્રેમદેવના કુમાર ભરતદેવ તો
સાક્ષાત્ ત્રેમભૂર્તિ હે પૃથ્વી ઉપર.

ચન્દ્રિકા: હવે તો વધી બાધા તું;
ત્રેમદેવના કુમારને તું વરીશ.

માલતી: ત્હારાં તો સ્વપ્નાં યે સાચાં પડે:
ભરતદેવ બ્રહ્માવર્તથી પધારે
ત્હારે દર્શને.

વસુન્ધરા: સૌના યે સ્વપ્નાં સાચાં પડ્યો;
ને જીવનમાં જીલજો એ સ્વપ્નાંઓનું સંગીત
સહિયર ! જીલજો રે સવૃણાં જીવનવનનાં સ્વપ્નાં.

પૃથ્વીના છેડાઓ જળદી વિરમતા,
આભના પડદાઓ જળહી સટકતા
અદ્યપડિયાળી આંખડી ગા ઉઘડતા
જીવન ફેરા સ્વપ્ન ત્યાહી ઝગડતા
જળ મંદીની હાંપડી શાં છળી જતાં
રેખામ-રેખામને ઉડી જતાં:

ઝગડતી વીજ શાં રે જગતમા ઝગડે ને ઉડી જાય:
જહિ હું જાણવા રે, કિરણ શા જાણ્યા એ ન ઝલાય
કહેને, શા દશે રે એ અદ્યજીવન વિધિયિત્રો

મુજ તપનાં ?

સહિયર ! જીલજો રે સવૃણાં જીવનવનનાં સ્વપ્નાં.

(નીત પૂરે થયે પરસ્પરને જલભલકો છાટતી સહિયરો જલમેલિમા
મયે છે. અન્ધવતીના કપડાંની અન્ધારી ઝાડીઓમાથી આંકેક દસ્યુઓ
જલતીરે કતરે છે)

૧ લો દસ્યુ: ચાંવર્તિની સેના તો ઝોળંગી આજ્યા.

૨ જો દસ્યુઃ સાંભળ્યું છે અવન્તીમાં પદ્મણી છે;
ગંગાદારના નરમેધને લાયક.

૧ લો દસ્યુઃ અધોરનાથ ! આ પાણીમાં
કીયાં પોયણું ખેલે છે ?

અધોરનાથઃ એ જ જોઈ છું કરદારનો.

(ઈંદી આંખે ધટી નિહાળી રહી, ઉત્સાહમાં આવીને)

એ જ અવન્તીનાથની રાજકન્યા,
એ જ પૃથ્વીશોભાવતી પદ્મણી;
આપણા નરમેધની વેદીએ
ગંગાદારે વધાવવાનો એ બલિ.

૩ જો દસ્યુઃ શિકાર સ્હામો આંચો,
ને થાકે આછો ક્રીધો આપણો.
શો રૂપરૂપનો છે અંબાર !

૧ લો દસ્યુઃ કેવું બલે સુરજમુખી ફૂલ
આથમણું નિહાળી રહ્યું છે !

૨ જો દસ્યુઃ આંગળીઓમાંથી તો બલે
ફૂવારાની જલધારાઓ ઉડે છે !

અધોરનાથઃ એ જ અવન્તીનાથની પદ્મણી.
આપણે રૂપ નથી જોઈતું,
ગંગામેયાને ગુણ જોઈએ છીએ.
ગંગા સાગરમાં ભળતી નથી;
અવળી વહે છે, છલકાય છે,
ગામ ફરતી બળ માંડે છે,
સંઘના બાલકોને-માલને લઈ બાય છે.

મા નરમેધ માગે છે.

ગંગાદ્વારે નરમેધ યજ્ઞમાં તો.

સર્વશુભ્રુધડી પદ્મણી જ ભોધ્યો.

(ચાર દસ્યુઓ ખાણીમા પ્રવેશે છે, ચાર કાઠે રહે છે. અધોરનાથ આડકોટો હતરે છે)

વસુન્ધરા: કરડયો હો, કરડયો, માલતી !
છૂટો કર્યો ત્હો ચે કરડયો.

માલતી: લે, લેતી જાને હવે;
છોડવજે કાળા ભમરાઓને.

ચન્દ્રિકા: અવશુભ્રિયા તો એવા હોય:
છોડવનારને જ કરડે.

વસુન્ધરા: કરડે-કરડે ત્હો ચે
છોડવવા તો ભોધ્યો જ ને ?

માલતી: પણ આ જલસંચાર શેનો ?

(સહુ કાન માટે છે, પાછળ જુવે છે ને દસ્યુઓને નિજ સહી આવતા નિહાળે છે.)

માલતી: પૌરવ ચોધ હરણ કરવા આવે છે ?

વસુન્ધરા: હો તે હો: હુશ્મનના હેવાર છે:
સાવધાન ! ચાપ પર જાણુ માંડો.

(સહિયરો સાવધાન થઈ ધનુષ્યજાણુ સજે છે. બેએ સહિયરો વળ્લિની સહી ખજર પહોચાડવા દોડી જાય છે.)

ચન્દ્રિકા: કોણ છે એ ? દસ્યુઓ ?

મહાકાળેશ્વરજીની છાયામાં ચે

કીડતી કુમારિકાઓને પજવશે ?

અધોરનાથ: અમે છીએ ગંગાદ્વારના દસ્યુઓ.

આ તો બ્હેળિયું છે,
મંહી પૂરવા પાણી ચે નથી.
ગંગાદારના મહાજલપગથારમા
જલકીડા ત્હમને કરાવીશું

માણતી લે, તુ તો લેતો જા.

(માણતી બાણુ મારે ॥ અયોરનાથ એ આવવા બાણુને હાથથી
કાઠી લે છે)

અયોરનાથ: એ તો આભાનું પાદડું અમારે

[જલમા આમળ ધસે ॥]

એવી કૂલધારાઓ મા વરસાવશે,
દર્યુઓને નહીં વાગે એ

વમુન્ધરા લે ત્હારે મહાકાળેધરનું મૂર્છાસ.

(અયોરનાથ મૂર્છા ખાઈ પાણીમા પડે છે ને બે દર્યુઓ કરડાળી-
ઓમા જલનીવરવા અયોરને લપાળી જાળી જાય છે માણતીને એક દર્યુએ
તેમી લીધી હોય છે, સહુને ન્હાસતા નિહાળી માણતીને જલમા પડતી મૂળી
લે ન્હાસી જાય ॥ એક દર્યુ કમળવેલોમા જલમા ધૂનપાઈ પડે છે, ને
બીજો કાંઠે ચડતા ડોકરાઈ જલતીરે પડે છે અન્ધકારમૂર્તિઓ સમાવડા
દર્યુઓ અન્ધકારમા અદરય થાન છે વિલેતા કુમારિત્રઓ દર્શભેર ધનુષ્ય
ટકાર કરે છે)

પ્રવેશ ત્રીજો:

યુદ્ધસભા ને વ્યૂહમન્ત્રણા

(દિવસની સમાપ્તિનાથી પચાસ વર્ષ પહેલાં આર્ય યોધરાજાની યુદ્ધસભા સુભટપતિને સિંભિરે વ્યૂહમન્ત્રણાને કાળે રાત્રીએ મળેલી છે. ધનુષ્યાસને સુભટપતિ વિરાજેલ છે અને જટામા ફરતુ ચક્ર ધારેલ છે એક બાજુ મહાઓનો ઠગ અને બીજી બાજુ યાચારાઓનો જંગ ખડકેલા છે સિંભિરને ફરતા ધનુષ્યના તોરણ લટકે છે રાત્રીનો અપનડકો વાગે છે)

ઋત્વિજરાજ સેનાનીઓનો અપનડકો વાગે

તેહારે સુભટપતિના જાગરણ મંડાય

યા નિશા સર્વ ભૂતાનાં

તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી

સુભટપતિ યોગીરાજ ને સેનાધીશ

એટલા સમાનધર્મી.

(યુદ્ધસભાને)

યોધરાજા ! મહાકાળેશ્વરને આરે હવેથી

સૈન્યઅર્થે પાણી પીવા ન જાય

પનિહારીઓનો એ પાણીઘાટ છે

યોધરાજા. સાધુ વચન, સુભટપતિ !

ઉજ્જયિનીની પૌરાંગનાએ

પુરનાં રસસાચન ત્હાં સંઘટે છે.

મહારથી: અવન્તીનાથે અધરાજને જાંધ્યે

ત્હારથી અંહી મોરચા માંડયા

એ ઠીક નથી દ્રીધું આપણે

મુલતપતિ: ત્હારે ?

મહારથી: આપણે શિખાનાં, પાણી પીએ,

ને અવન્તીસેના સજ્જ થાય ?

વેળાનો એ સદ્ગુપયોગ નથી વીરનો.

વજ્રધન્વા: પ્રસંગના પાસા પડવા જ જોઇએ.

મુલતપતિ: અસજ્જ શત્રુને વિહારવા,

આપેનિ એ ઘટે ?—

અવન્તીનાથે શકટવ્યૂહ આદર્યો છે.

મહારથી: સ્હામે અર્ધચન્દ્ર વ્યૂહ માંડી

ચન્દ્રશૂંગો વચ્ચે શકટને, ઘેરયું કાઢે.

ઋત્વિજરાજ: પૌરવપુરનો નિત્યહત કહે છે કે

પૌરવદેવ હિમાદ્રિમાળામાં પધાર્યા છે

મુલતપતિ: ત્હારે તો ધાર્યાથી બહેલા

પધારશે અંહી પૃથ્વીપાલ.

વજ્રધન્વા: પૌરવપતિનાં પધારતાં પહેલાં

અવન્તીના દુર્ગ પડવા જોઇએ.

ઋત્વિજરાજ: આજનજાહુ અવન્તીનાથ વિરંચીદેવે

ધાસનો પૂજો નથી કંઈ;

પૌરવકેસરી સ્હામે નૃપસાર્ફલ છે.

મુલતપતિ: આવતાં બાણુ હીલે ને ચીરે,
શૂસ્વીરોને એવાથી યુદ્ધ શોભે.
(એક ધનુર્ધર પ્રવેશીને)

ધનુર્ધર: મહારાજ ! સિન્ધુદેશથી ફત આગ્યો છે,
ક્ષેત્રસન્દેશ લાગ્યો છે.

મુલતપતિ: આર્યકુલનું સદા ક્ષેત્ર જ છે.
પાઠવો અહીં યોધસભામાં

(ધનુર્ધર જાય છે. પાંચેક પછી સંઘેલી ધનુષાણો સિન્ધુ દેશનો
ફત પ્રવેશે છે.)

ફત: યોધરાજોનો જય હો !

મુલતપતિ: યોધરાજ ! સુરાષ્ટ્ર શું કરે છે ?
સિન્ધુ દેશની કથા પછી કહો.

ફત: સૌમનાથના યાત્રીસંઘને શાન્તિ છે.

સુરાષ્ટ્ર સમત છે પૌરવનાથની તીર્થરક્ષાને.

મહારથી: સુરાષ્ટ્ર તીર્થરક્ષાથી અળગ નથી.
એવાથીએનો નાથ લોકપાલ સૌમદેવ
સાગરતીરે ત્હા વિરાજે છે.

વજ્રધન્વા: સૌમતીર્થને સાગરની પાંખ બાધી છે;
પૃથ્વી ત્હાં પાણીમાં સમાય છે.

મુલતપતિ: ભરતદેવનો પ્રથમ અધ્યમેષ યજ્ઞ
એટલે આર્યતીર્થોની તીર્થરક્ષા.
ધર્મચાલના શિવાય ધર્મરાજવીને
અન્ય ઉદ્દેશ નથી અધ્યયસનો.

ફત: સિન્ધુનદનાં મહાજલની પેઠે

સિન્ધુ દેશ હજી ઉછળે છે,
ભરતી ઉભરાય છે.

ઋત્વિજરાજઃ જટાધારી જોગેશ્વર

ત્યાં તો સેનાનાયક છે ને ?

કર્તિકસ્વામીની વ્યૂહરચનાઓના પક્ષપાતી ?

હૂતઃ હા, જોગેશ્વરની શૃંગાળી જટાથી

સિન્ધુલોકને ભયકમ્પ છટે છે.

સેનાનીઓને માથે ચે

જટાશૃંગ માઠ્યાં છે જોગેશ્વરે.

સુભટપતિ જોગેશ્વર જીતશે સિન્ધુનાં જલને

ઋત્વિજરાજ ગાન્ધાર જીત્યો, મન્નસિન્ધુ જીત્યો,

અમરનાથની યાત્રા કીધી,

હરદારના હિમાલયદ્વાર જોડ્યાઃ

ઝંગોત્રી-જમનોત્રી નિર્ભય ક્રીધા.

મુશશ્વેના સોમતીર્યની યાન્તિકયા છે

પ્રહ્લપુત્રાના જલકોટના કાગરા જીત્યા

દક્ષિણે વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવન ભેદી

રેવાના રમણીય જલપ્રવાહમાં

મહારથીઓના રથના અશ્વરાજો

પાણી પીચે, ને યાક ઉતારશે.

કાળિયાર વિચરે છે તે

મકલ આર્યદેશના આર્યનૃપાલ

ચરસ્વામી ભરતદેવ થયાઃ

શિવાય સિન્ધુદેશ ને અવન્તીદેશ.

સામગ્રાતા ! ગાઓ

ભરતકુલનું એ મહાગાન ?

સામગ્રાતા: માલિનીતીરથી ઋષિબાલકે આવ્યા છે,

ને ભરતકુલનું મહાગાન લાવ્યા છે.

યોધરાજેની આજ્ઞા હોય તો ગાય.

મુલાટપતિ: આર્યાવર્તની મહાકથાના યશોગાનથી

અધિક પ્રિય તો શું હોય આર્યસેનાનીઓને ?

સામગ્રાતા
ને ચાર
ઋષિબાલકે:

{ કાણ નહોં ગાશે તુજ ગુણગાથા ! ભરતભૂમિ !
ધન્ય જેહ ભણશે તુજ કીનિકથા, ભરતભૂમિ !
અવતારો કરી પરમ જનની, અહો ભરતભૂમિ !

કાણ નહોં ગાશે તુજ ગુણગાથા ! ભરતભૂમિ !

પ્રાચીનો મંહી તું પ્રાચીન,

નવીનો મંહી તું નવીન:

મુગધુગથી સદાની યે સજીવન, હો ભરતભૂમિ !

ગાઓ—ગાઓ ગુણપૂજક ગરવાં નરનાર હો !

ગાઓ એદ અમરનુ અમર યશોગાન હો !

બ્રહ્મચારી ! સંન્યાસી ! ગૃહસ્થી ! વાનપ્રસ્થી !

કૂરી વળા એક વેળ એદ યશોગાન હો !

વિશ્વ નિરખે, મહાકાલ દારે, અમરસંધ કુતૂહલ કરે.

સાગર ! સનાતન ચળદે,

માનવકુલ ! મન્ત્રોચ્ચારે.

ત્રિરિઘર્ષર ! ધોર જ્વનિથી ગાઓ;

ગાઓ એ અનસ્તનું મુરતાન કીર્તિગાન હો !

ઋષિપુત્રો ! ક્ષત્રિયકુલ ! વૈશ્યવંશજ ! શરદેવો !

ગાઓ એ મહાકથા વિ.

(અવન્તીનાથનો એક દૂત પ્રવેશીને)
દૂત આર્ય સુભગ્નાથ !

આ સારગધનુષ્યને ડેડે છે
અવન્તીનાથનો રાજઉત્તર

વજ્રધેન્વા (ઉત્તરપરિકા છાડતા છાડતો)
શુભના શુકન છે એ
મારગખૂંદી પૃથ્વી પૈરવોને મળશે

(ઉત્તર વાંચે છે)

‘ અવન્તીનાથના બાણના શપથ.
અવન્તીના બાણચાપ
તીણા ને તીખા છે,
અકંઠરોના મહાઅક ફરતી
વીજળી ઉડે છે, અડતા કબાડશે
મહાર થલાવવા દ્વન્દ્વયુદ્ધ સ્વીકારશુ
ગગાદારના અન્ધારમુખા દસ્યુઓ પાછા
અવન્તીકુમાર ચ્હુડયા છે
પાછા વળ્યે મુહૂર્ત માગજો ’

યોધરાજ. તીખા બાણચાપ તો લાખ્યા.
એ સુન્ધ્યાએ, યાદ છે ને ?
અથ નચાવતા અણગેલા અવન્તીયોધનો
અક છોડી કિરીટચ્છેદ કીધે હનો તે ?
શિયાને સ્કામે આરે
ફૂગીથી લીઠો હોય એ સુભગ્નાથને
તો આ ધનુષ્ય ભાગી પડજો ભરરણુમાં

દ્રુતઃ એક ફૂલ વસન્ત નથી,
તેમ એક ચોધરાજ અવન્તી નથી.
મધ્યદેશનો તો મહિમા કેવો ?
પ્રભદેહનું એ નાભિચક છે,
રાજ્યચક્રની એ ચક્રનાભિ છે
મહાકાલેશ્વરનું છત્ર છે
એને શિરે સઠા

વજ્રધન્વાઃ દ્રુત ! ત્હારો દેહ પવિત્ર મનાય,
નહીં તો પ્રકાશત પૌરવપુત્રો.
પ્રભદેહનું હૈયું તો છે પૌરવપુર.

સુભટપતિઃ અવન્તીના ચોધરાજેને અનાદરશે મા.
દ્રુત ! અવન્તીકુમારીના દસ્યુજયને માટે
અવન્તીનાથને જઈ અભિવન્દન દેજો
આર્યાની સમસ્ત ચોધસલાની વતી.
કહેજો, અવન્તી અમારે યુદ્ધયોગ્ય છે.

ઋત્વિજરાજઃ સેનાધીશ ! ગદાયુદ્ધ માગો તો ?

મહારથીઃ આયુધખેલનો અખાડો માંડો તો ?

આર્ય સુભટોઃ સ આમખેલનો અખાડો માંડો,
ચોધરંગની લીલા આદરો

સુભટપતિઃ દ્રુતદેવ ! અવન્તીનાથને કહેજો
આવતી પૂર્ણિમાની સ્થાંને
મહાવિશાલ હેમવર્ણ તાડવનમાં
ચોધરમણાનો અખાડો મંડાશેઃ
અવન્તીના સુભટરાજેને

આમન્ત્રણ છે આર્થ યોધરાજેનું.

દ્રુતઃ આપો તે યુદ્ધનું આમન્ત્રણ
સ્વીકારવા મ્હને રાજઆજ્ઞા છે.
અવન્તીના યોધરાજ પધારશે,
જંગ માંડશે, ને જીતશે.

(અવન્તીનાથનો દ્રુત જાય છે.)

મુભટપતિઃ શો હતો એનો યે મધ્યાર્જુ !
એના આગસ્યા યુગમાં
મુભટોનો એ મૂર્ધ હતો

મહારથી. (ઠાવા ઠકવા)

ત્હારે કાલે અર્ધચન્દ્ર વ્યૂહ ?

(યોધરાજા મદુ થકે છે)

વજ્રધન્વાઃ શિખાનો જલમવાહ રોકાશે તો ?

યોધરાજઃ તો મહાકાલેશ્વરજીને

ખીજી જલાધારી મ્હડશે.

મુભટપતિ શિનિરે શિનિરે રણમન્દેશ કહેજો.

સહુ મુભટોઃ પૌરવડેવનો જય !

(મધ્યરાત્રીનો રણડોકો વાગે છે જય યોધારાજા યોધરાજાને નિમનિમને
શિનિરે સિખાને ॥)

પ્રવેશ ચોથો:

માલિનીતીરતું તપોવન

(સધન વૃક્ષપટાઓમા યમને માલિનીનું પુષ્પસ્રોત વહે છે કુલે મહી હરણો રમતા હોય છે વૃક્ષડાળેથી વેલીઓ અને વસ્ત્રો લટકે છે પાછળ આવે હિમાદ્રિમાલાના આછા શિખરો મેઘમાલા નેવા લાસે છે, ને યજ્ઞહુતારાના મૂંઝવાદળ ઉડતા ઉઝે ચઢે છે ત્હેમા બળી નય છે શાન્તિ, પરમ શાન્તિ, હિમાલયની ખીણો માહેની શાન્તિ, એ આશ્રમમનોહરતામા પયરાયેલી છે.

ત્હા એક વેણીબદ્ધ વસ્ત્રવધારિણી શાન્તિની મૂર્તિ સમી તપસ્વિની સકુન્તલા કુલપટાઓમાથી પધારે છે)

સકુન્તલા: એક આશાપાશે બાંધી જીવું છું,
મહારા ભરતનો યુવરાજ નેહ.
ને એક આ તપોવન સ્મરણો સ્મરાવે છે;
ઘડીએ ને પલકે, પગલે ને ડગલે,
એ સ્મરણોમાં જીવું છું.
અરેરે ! લાંબાં આયુષ્ય
એટલે શું સ્નેહસૂનાં જીવન ?
શતં જીવ શરદો વર્ષમાન:
એ આશીર્વાદમન્ત્રનો અર્થ શો ત્હારે ?

(૬૬ ઢાળી પળેક હૃદયમા હતરી નય છે ઉત્કટ થઈ ને)

સ સારની પખિણીઓ સરિખડી
સખીઓ યે ઉડી ગઈ !
પ્રેમનો કલાધર મોરલો,
ન સારવનમા નાચી-નચાવી,
કલાઓ કરી આયમ્યે
જીવનના વિધવિધરગી યુગ્યે
ખીલ્યા, કરમાયા, ને ખરી પડ્યા
આ સૂકાચેલી વનજ્યોત્સ્ના અમી
હું યે જોવા ખાડ છું
અદ્વૈતની અનિલલહરીઓમા

(વળી વિચારીને મન વાળે છે)

તપોવનમા જીવન આદ્યું
તે તપોવનમા જ પૂરું કરવાને
આત્મન્ ! ત્યારે તો સદા યે
તપ જ તપવાના છે ત્રણે વચમા
તપોવનમા ઉછરેવાને બીજી શું હોય ?

(આસપાસ નિહાળીને)

મહારા પ્રેમની આ પુણ્યભૂમિ
આબાની આ રસઘટા નીચે
વનજ્યોત્સ્નાને આ માડવડે,
પ્રિયતમના પ્રથમ દર્શન કીધા હતા
પૃથ્વી પુષ્પપ્રાયરી હતી,
પૌરુષપતિને વૃક્ષો પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા

શો હતો ભવ્ય ને અલગેલડો
 પુરુકુલપ્રદીપનો ત્હારે પુણ્યપ્રભાવ !
 જાણે આભના ચે થંલ.
 સખીઓ અમે ફૂલછોડને જલ સીંચતી.
 ઘટા પાછળથી સૌન્દર્યધન શા પધારી
 આખી ચે આંખડી ભરી ઉભા,
 ને સલ્લુખી પ્રેમની પ્રતિમા
 હૃદય ભરીને પાડી.

(માલિનીતીર ભણી નિહાળી નિર્વાસ મૂકી વિચારવન્દ્રામાં ચાલવા માંડે છે.)

એ ચે એક યુગ હતો.
 આજે ભરતને કાળે જીવું છું.
 આ તપોવન તો ઘીને બ્રહ્મલોક છે.

(પગપીમા ઉપસી આવેલા વૃક્ષમૂલની પદ્મમલને ડોકર વાગે છે.)

હા ! આયુષ્યની પગથીમાં ચાલતાં ચાલતાં ચે
 ઘણી ઘણી ખાધી પ્રારબ્ધની ડોકરો.

(આત્મજ આલ્લર્તા અમરવેલીની લટકતી સરમા વલ્લભ ભરાય છે, બેઠે ખચકીને)

કોનાં પુણ્યદર્શનને કાળ
 આજે રોકે છે ? ઓ અમૃતવેલ !
 નથી પૃથ્વીના પડ ઉપર હવે
 એ પ્રિયતમનું પેગમુખડું.

(કમલઆરે ઉભેલો માલિનીતીરનો નેતરથેરો લગામંડપ નિહાળીને)
 ધર્મારણ્યનાં પ્રાણીમાત્રની રસમાતા માલિની !

તહારા દર્શન તો સદા થે સતાવે છે
એ જલમાથી કમલપત્ર વીણ્યું હતું,
એ લતામડકમાથી જ પ્રીતમને
પ્રેમપત્રિકા લખી હતી ને ?

(કદવરોયે દુઃખેણી પચાળતી પચાળતી)

ઓ સ્મરણો ! શાન્ત થાવ
હું તહમને ભૂલી નથી
પણ ઉછળી ઉછળીને આવી,
નીર ભરી એકમાવા શા પધારી,
અન્તરબ્યોમ આવરી આવરીને,
કા પગલો છે મ્હને એકાકિનીને ?
મ્હારો મારસ ઉડી ગયો
સ સારના સરોવરને તીર
એ નડી છે આ સારમી
સ્મરણો ! સતાવો મા ગાંઠેડડ
ઉછળતા હૃદયોર્મિઓ ! શાન્ત થાવ.

સ્મરણ ! મા સતાવો હું બ્રહ્મવરી
કુન્દરગ આમે પૂર્ણ કુકુમચન્દન ભાસે મ્પાં
ફણલે એક ભર્યા

ભોવા ને રોવા એક ભોવા ને રોવા
અવભેનાના પ્રેમગે મ્હોવા
વિલાસરગે રદોવા,

કીજી-કીજીમાથી પ્રમર છો,
કેને ને દાદ દે એ સિને

રોમ રોમ ફૂવારા ફૂટે,
ઝંખે ને શાપ દે અનિલને:
રમરણુ! મા સતાવો, હું બ્રહ્મવરી.

(લલરો સમી ગયે સ્વસ્થ યજ્ઞને)

આ તપોવનને તીર તપ તપતી
ભરતદેવ! ત્હારે કાળે જીવુ છુ હવે, હો !

(પાછળ, આપે, માલિનીને તીર ભરતદેવ પધારે છે.)

ભરત: આ જ એ તપોવન
આ એ પુણ્યસ્ત્રોત માલિનીનો આશે,
આ એ સુકુમાર હરિભોના યૂથ,
ને આ એ ધર્મચારિભોનું ધર્મારણ્ય

(આશ્રમ ભણી ડગલા બરે જ રહવારના આશ્લિકથી પરવારેલા કણ્વ
ઋષિ ઉચ્ચા ધાસસગીઓમાથી, ૨૫ સિદ્ધ મોખડા, ગોચિન્તાના ઉડી
કુચકુલતિલક ભરતદેવને સત્કારે છે)

કણ્વ મહારાજ દુષ્યન્ત રક્ષતા તપસ્વીઓને;
આજે પધાર્યા છો, રાજેન્દ્ર !
ધર્મારણ્યમાં ધર્મધેનુઓના પરિત્રાણાર્થે.
આયુષ્યમાન હો ! જગજ્જેતા હો !
આમ એકાકી કેમ ?

ભરત આત્મવન્દના છે, પૂજ્ય વડિલ !
બાલકને શરમાવો કા ?
તપોવનોના રક્ષણ તો
તપસ્વીઓનાં તપ છે

ધર્મારણ્યમાં ધર્મમૂર્તિઓનાં દર્શને આવ્યો છું.

યોધસાથ તપોવનની બહાર છે

શકુન્તલા (જનાન્તિકે)

સ્વસ્થ થયેલા હૃદયસરોવરમાં

પાછો આ શો અણકુદર્યો મંચાર ?

કરહાના આવે છે આ અનિલ ?

(આસપાસ નિહાળે છે ત્યાં સિદ્ધનાથ સમોવશે જલિસબંધ તપો-
વનમાં ગાલ ઢોકે છે)

કુણ્વ* અહો તપોવનવાગીઓ હો !

તપસ્વિની શકુન્તલાને ઠહો ઠે

તેના પુરુકુલિનું સૌભાગ્ય

ને મહારાજ કુપ્યન્તના બાલાવતાર

ભરતદેવ તપોવનમાં પધાર્યા છે

(કુણ્વસબંધોચ્ચારે તપોવન ગાલ ઢોકે છે, અને ત્યાં બટામાથી તપો-
વનવાસીઓ માલિનીની કુન્દમાં ઢબરાવ છે જલિસબંધે સચેત થઇને ને
આધે વૃક્ષપાઓમાથી ભરતને આવતો નિહાળીને)

શકુન્તલા: (સ્વમત)

મહારી આંખની દીકી,

મહારા આયુધનો આધાર,

આવ્યો-આવ્યો આજે

મહારો આશાનો મીઠો મહેરામલ

(જાણતું હોય છે આશ્રનવાસીઓના પરિવાર સાથે કુણ્વ સમાયે
ભરતદેવ માતા સમીપ પધારે છે)

ભરત માતા ! ચરણપૂજિ શીર્ષે મ્યાપુ છું

(તપસ્વિની શકુન્તલાને ચરણચન્દના કરે છે માતાને હૃદયમાથી કૂવારા ફૂટે છે. ધાવણની સેરો પ્રગટે છે, હર્ષાશ્રુ ઉભરાઈ કંઠસેધ કરે છે.)

કુણ્વ: (ચરણોમા પડેલા ભરતદેવને દાખવીને)

શકુન્તલા ! આર્યાતર્તનું પ્રારબ્ધ

ત્કાગ ગગમાં પડ્યું છે

ઉઠાડ, ઓ ભરતકુળની માતા !

ને ત્હારાં સમસ્ત તપોધનથી

પૌરવકુલપતિને આશિષ દે.

શકુન્તલા: (ભરતદેવને ઉઠાડી ડાબા કરની વેલ માથે રથાપી

અને જમણા હસ્તની પાઠડીમા ભરતની ચીબુક ઝીલી,

અનન્ય ભાવે મુખલક્ષ્મી અનિમિષ નિહાળી રહીને)

વત્સ ! આયુષ્યમાન્ થા,

પુણ્યઝહોર્યો ને જયકિરીટી થા.

પૃથ્વી તહને વરશે.

(આંખમાથી હર્ષાશ્રુનું જલસિચન કરી માથે બન્ને હસ્તપાખડીઓ રથાપી આશીર્વાચન ઉચ્ચારે છે)

કુણ્વ: ભરતદેવની આજુ વર્તે છે ત્કા

તપોધનમાં તો પ્રલશાન્તિ જ છે.

પ્રજ્ઞાવર્તમા તો કુશળતા છે ને ?

ભરત: વડિલોની યથાવત્ કૃપાવર્ષાથી

કંઠ્યાણના જ પાક ઉતરે છે પ્રજ્ઞોવર્તમાં.

કશ્યપદેવના તપપ્રભાવથી

રક્ષાયેલો જ છે આ પુણ્યાશ્રમ તો.

કુણ્વ: શો ચાલે છે પુણ્યસમારંભ હમણાં ?

નદીના બેલુ ચેઠે પ્રવૃત્તિનું સ્રોત પણ
સકાવા દેલુ તો ન જ ઘટે

ભરત આપના ભાષેલા ભવિષ્ય

સાચ્યા પાઠવા મથુ છું

મંદાયો છે મહારો પ્રથમ રાજ્યસય યજ્ઞ,

ને આબ્યો છું વડિલોના આશીર્વાદને ઠાજ

ધર્મચારિણોની ધર્મપદ્ધતિથી,

તપ-વીઓના તપોજમ્થી,

ફરી વળી એક વેળા

પધારો ને પાવન કરા

પોરવશની રાજનગરી

કૃષ્ણ વડિલોના આત્મા ઉચ્ચરે છે,

પૃથ્વીના પરીધમા તહારી આણુ ફરશે

પૃથ્વીમા આર્યત્વનો પ્રસાદ

આર્યનૃપાલનો એ આદ્યધર્મ

પોરવશના ગજમહાલયોમા

સગી રાખવાને કાળે જ નથી

વેદચતુષ્ટયના મન્ત્રોચ્ચાર

(એક કપિદ્વારના કાનમા કૃષ્ણ કપિ કાઠક કહે છે, કપિદ્વાર

આશ્રમ ભણી ભય છે)

ભરત કેટલાક પ્રદેસોમા રાજઅંશ ફરી આબ્યો,

કેટલાકમા ફરવા સચર્યો છે

મુલદ્રપતિ જયધ્વજ સાથે છે,

ચાતુર્વેદી ઋત્વિજવરા સગાયે છે

ચાતુશ્રીના વૃદ્ધ મન્ત્રીધર આર્યપિશુન

રાજનગરીમા રાજસિંહાસનને રક્ષે છે.
વિન્ધ્યાટવિના મહાવન વીધવા વા નહીં ?
એ બ્રહ્મામન્ત્ર આપે ઉચ્ચરવાનો છે

કૃષ્ણ: બ્રહ્માવર્તમા બ્રહ્મસલા આમન્ત્રી
દીર્ઘદૃષ્ટાઓને એ બ્રહ્મપ્રશ્ન પૂછીશુ
વિકટ છે વીધવા એ મહાવન.
જે મહાનદ ને જે ગિરિમાલાઓના
અચ્ચાર છે ગહન અન્તરાયો
ઉત્તર ને દક્ષિણની વચ્ચે.
ને ભરતદેવ ! ત્હારો ગોડીલો !
પૃથ્વીવિજેતાનો એ રાજઅશ્વ છે:
પણ એથી થે અધિક છે એ.
દિશદિશમા સચરતુ
એ છે આર્યત્વનું સિંહાસન
પુરુષશનો માત્ર એ દિગ્વિજય નથી:
આર્યકુલનો-આર્યત્વનો એ દિગ્વિજય છે,
રાજવત્સ ! દિશદિશમા ત્હારો જય છે

શકુન્તલા: મહોજસ પુરુષશને થે
ભરતદેવ ! ત્હે ઉચ્ચરવળો કીધો

કૃષ્ણ ઋષિપુત્રો ! ગાઓ ભરતનુ મહાગાન:
ભાડડ સામના ભવ્ય ગાન સરિણડુ
નગાયમુનાના સગમતીર્થ સમું
આંખ મન્મુખ એ રાણીને

આયુધ્યને તીર્થમાર્ગે રાજવીએ! સંચરશે.
રાજર્ષિઓનો એ ગજમાર્ગ છે, ભરતદેવ!
આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ પમરે છે એમા,
ભૂત ને ભવિષ્યનો.

કષિકૃમારોઃ મહાભારત ! ગાડીવટ કારે,
સૂર્યવંશ ! નિજ રામગૌરવે,
કપિવવસ્તુ ! સિદ્ધાર્થ તથા
ભીષણુ ભવસંન્યાસે

ભૂગોળ ભરી, ખગોળ જગાડી, સિદ્ધનાદથી
ગાઓ એક વિક્રમ, ઉત્તમપિત્રી !
ગાઓ એક વીરત્વ, ચિતોડ !
ગાઓ-ગાઓ એ અધુરા
પુનરુદ્ધાર, સિવાજી !

ગાઓ ધર્મના ઐક્ય, નાનકા !
ગાઓ એ હરભાવ, ચૈતન્ય !
ગમરાત્ન, ધર્મરાત્ન; અરોહમહાત્મ્ય,
અક્ષરઓદય,

ગાઓ સદ્ એ ઓગસ-વર્ચસ્વ,
એ પ્રતાપ, એ જહોગલાલી,
ભૂગોળ ભરી, ખગોળ જગાડી, મેધનાદથી
ગાઓ એ વિદ્યાત્રીનાં વિધાન, કુરચેત્ર દો !

(ગયેલ ઋષિકુમાર દિવ્ય શસ્ત્રકવચ લઇને આવે છે.)

તમસ ને રજસ્ મંહીની ચિરંજીવ સાત્ત્વિકતા;
મૃત્યુની ચિતાચિતાવસી નિત્યસંજીવનતા:

ગાઓ—ગાઓ આર્યકુલનું સનાતન આર્યત્વ હો !

ગાઓ એ મહાકથા વિ.

કુરુવ: ત્હમારૂં જ છે ને ત્હમે લ્યો.

દુષ્યન્ત મહારાજ ઈન્દ્રસહાયાર્થે સંચર્યા'તા

ત્હારે એ સ્વર્ગસહાયકને શિરે

અમરનાથે ધરાવી હતી મન્દારમાલા.

એ પૃથ્વીપાલ પૃથ્વીમાં ઉતર્યે

મરીચાશ્રમમાં ભજવાન મરીચદેવે,

મંહી અપરાજિત રાખડી મૂંથીને

એ મન્દારમાલાનાં કીધાં'તાં

આ અજીત શસ્ત્રકવચ.

તપસ્વિની શકુન્તલા આ તપોવનમાં

નિત્યશઃ પૂજે છે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં

નાથનાં એ અસ્ત્રશસ્ત્રને.

પુત્ર તે જ પિતા છે:

તો ધરો હવે પિતાનાં એ શસ્ત્રકવચ,

ને ધરીત્રીમાં સ્થાપો ધર્મ.

(૧૬૫ઋષિ અને ઋષિકુમારો ભરતદેવને દિવ્ય શસ્ત્રકવચ ધરાવે છે.)

શકુન્તલા: ઉતરજો ત્હારાં આજપંપાજ.

વત્સ ! હવે કીયે પુણ્યમુદ્ધર્તે

ગહેલલક્ષ્મીથી શોભશે ત્હારા મહેલ ?

આર્યકુલની મહારાણીશ્રીની

પુણ્યજ્યોતથી કંહારે એ ઝગહગશે ?

ભરત માતા ! મહારે મત છે,
દિગ્વિજય પહેલા ન પરણવું
મહારા પ્રેમનું સ્થાન
આજે મહારે આર્યકુલ એક જ છે

કુષ્ઠ શકુન્તલા ! અકાગણ છે આ તહારી ચિન્તા
ભરતકુલની અમરવેલ
ભવિષ્યકાવના છેડા સૂધી
પાગરશે ને પ્રસરશે
દિશાઓ યે એને તો નહાની પડશે.

શકુન્તલા મહારા ભરત ઠાળે સોન્દર્યલક્ષ્મી યોધવા
દેવાગનાઓ પાઠવીશ અવનીતલમા
પછી એ સ્વયંવર આદરશે

ભરત વડિલોની રજા છે હવે ?
સમરાગણ વાટ જીવે છે
કંહારે પાવન ડરશે પાટનગરીને ?

કુષ્ઠ આદર છે તો આવીશું જ ને.

શકુન્તલા: ડરડા આવેજે છે
રાજસૂય યજ્ઞનો મહોત્સવ ?

કુષ્ઠ (ભરતદેવ નવા મારે છે એટલે)

શકુન્તલા પૌરવપુરે પધાર્યાની પૂર્વસ્મૃતિ,
એક યુગ ઉગીને ઉતર્યો,
અધિક કલ્યાણકારી મુહૂર્તે આજ,
સ્મરણદેશે, ભરતદેવ !
ફરીથી ખડી થાય છે

પાતું ન પ્રથમં વ્યવસ્યતિ જલં યુષ્માવપીતેષુ યા,
નાદત્તે પ્રિયમણ્ડનાપિ ભવતાં સ્નેહેન વા પછવમ્ ;
આયે વઃ કુસુમમસૂતિસમયે યસ્યા ભવાત્યુત્સવઃ,
સેયં યાતિ ક્ષકુન્તલા પતિગૃહં, સર્વૈરનુજ્ઞાયતામ્ .

આશ્રમવાસીઓ ! આશીર્વાદ દો
શકુન્તલાના એ પુત્રદેવ
ધર્મારણ્યનાં વન વેલી ને ઋષિકુમારે !
ભરતદેવને વિદાય દો
દેવોનાં જ્યહુદ્ધંભિ વાગે દિગન્તમાં.
શાન્તાનુકૂલપવનશ્ચ શિવશ્ચ પન્યાઃ
સિધાવો, ભરતદેવ !
પૃથ્વીને પરણીને પાળજો.

(ભરતદેવ ચાલવા માટે છે ત્યાં આકાશમા દેવોના જ્યહુદ્ધંભિ વાગે છે, ને આભમાથી ધનુષ્યબાણ ઉતરે છે ઋષિકુમાર તે લઇ શકુન્તલાને આપે છે.)

શકુન્તલા: ધારણુ, કર આ દેવધનુષ્ય;

ને જીતજે માનવજાતિને, ભરતવત્સ !

(ભરતને દેવધનુષ્ય ધરાવે છે ફરી એક વેળા કલ્પદેવના આશી-

ર્વાદ પામી, માતાની ચરણવન્દના થઈ ભરતદેવ તપોવનમાંથી સિધાવે છે

કર્ણ હસ્તે આશીર્વાદ દેતા આશ્રમવાસીઓ સ્નેહભીની આંખે પાદજ

નિહાળતા તપોવનમાં હાથ રહે છે.)

રાનધિ. ભરત

અંક બીજો

પ્રવેશ પહેલો

ચન્દ્રાનન સરોવરનાં ઉપવન

(વિન્ધ્યાકવિનાં મહાવનને તીર ચન્દ્રાનન સરોવરની વચ્ચે અવન્તી-
નાથના વનમહેલ ઉપર પાછલી રાતના પડછાયા પથસથેલા છે. સરોવર-
જલની ઝીણી ઝીણી લહરીઓ આવી આવીને એ ચન્દ્રમહેલનાં પગધિયાં
ધ્રુવે છે. મહેલ ફરતુ સુરમણીય લલ્લાન છે, ને લલ્લાન ફરતો સરોવર-
પગથાર છે સરોવર ઘેરતો ગાક ઉપવનનો કોટ છે, નેએ ઉપવનલક્ષ્મી આપે
આપે ઘેરા ઘેરા થતા વિન્ધ્યાકવિના મહાવનોની વનલક્ષ્મીમા સખમ પામે
છે બહુ સમયમાકાર ને સુત્ર દોષ છે)

થોડીક વારે પગલા થે ન વાગે તેમ, પણ વરલખામિની, વસુન્ધરા
કમલસાલ્મારોથી રાણમાસથેલી, ચક્રોરી યા નયનો દિસદિસમા હડાડતી,
છાતુ છાતુ બધે ભેટી, ને દિસદિસમા ક્ષણક શોખતી ભેળી આવે છે)

વસુન્ધરાઃ કોઈ જડતું નથીઃ સખીઓ સન્તાઈ ગમ્.
સખીઓની ચેઠ પોરવપતિ ચે
સન્તાઈકડી રમે છે.

(હૃદયદોષે દબેલો પાલવ લલાટી અંદર હૃદયલાગે નિદાગતી
નિદાગતી)

ત્હમે ચે મન્નાઈ ગયા
નાથ ! હૃદયકુળમા
ઉવનમા કુરહારે જડ્યો હવે ?

(એક રમતારાની પસ્વરવટામા હાપાઈ હતી ત્હાપી ચન્દ્રિકા
હતરે)

ચન્દ્રિકા: નાથને શોધ છ દાવમા,
કે સખીઓને ? વસુન્ધરા !
ઉવનમા શોધે છે કે દેયામા ?
આ ત્હારા દાવ દેવાના હજ કે ?

(વેલ્લીપસ્વરને ઢિંગોલે સન્તાપેલી હતી તે માલતી બહાર
આવે છે)

માલતી: દાવ હેતા નહિયરને ભૂલી
સ્વનચગડોળે ચ્હડે ત્હેને તો ને
મે દાવની શિક્ષા છે રમતમા

(વચ્ચેના થડ પાછળથી સખીઓ રોમિયા કરે છે)

વસુન્ધરા આયુષ્યકમલની સોળ પાળડીઓ યા
આપણા સોળસોળ વર્ષે
ઝોળે ગયા ત્હારે તો.
એ શિક્ષાએ તો સોઘા પડશે
પ્રીતમના સભારણા ને સ્વમા

(હઠમા કુકુમસ્સરની ઝોળીએ લટકાવેલી રક્ષમાલા પાછળથી
રોમિયા કરતી સખીઓ આવી વસુન્ધરાને વેરી વળે છે)

ચન્દ્રિકા: એને જગાડો સ્વપ્નાંમાંથી.

આજે ગૌરીપૂજનું જાગરણ છે ને ?

માલતી: મારો મોગરાની કળીઓનો માર.

સખીઓને ભૂલી ઉઘે છે,

ને સ્વપ્નાં જૂવે છે સંસારનાં.

(દુલ્હોળીઓમાંથી મોગરાની કળીઓ ફાડાડી વસુન્ધરાને ઘેરી લઇને સખીઓ સામ્યદેરો કપોલપ્રાન્તે વદનપટે વક્ષસ્થલે ને દેહમૂર્તિને એ વણખીલી કળીઓ મારે છે)

વસુન્ધરા: મા મારો, સખીજન ! મા મારો

પુષ્પધન્વાનાં એ પુષ્પબાણ

પ્રાણને ચારણી શો ચારી

હિરનાં અમૃતને દોળી નાખશે.

મખીજન ! ફલફલનાં એ બાણ

ભલી હો ! મારો મા મુજને:

અન્તર્ગત જઘાતી ન સમઝે

(એક સખીને સંગ્રોધીને)

શાપ થશે તુજને:

(બીજી સખીને સંગ્રોધીને)

અલી ઝો ! શાપ થશે તુજને.

સખીજન ! ફલફલનાં એ બાણ વિ.

ચન્દ્રિકા: અમે પુષ્પના પરિભવે વધાવિને ત્તને:

વસુન્ધરા: નહી: રમના એ દીપથી જઘાવો છે મ્હને:

માસતી: ત્હારા અંગથી અનંતના કૂવારા ફેડિયે:
ત્હારાં આંખ વદન હૃદયમાંથી કિરણુ જોલિયે.

વસુન્ધરા: અહો ! હિરનાં અમીઝરણુ ધૂળમાં ન ઢોળિયે.

બહી હો ! મારો મા મુગને.

અન્તર્ગત જલાવી ન સમજે

(એક સખીને સમ્બોધીને)

સાપ થશે તુગને:

(બીજી સખીને સમ્બોધીને),

બહી જો ! સાપ થશે તુગને:

સખીગન ! કૂલકૂલનાં એ બાણુ વિ.

ચન્દ્રિકા: ન હિતાર્થો હો, વસુન્ધરા ! ત્હેં

એ સ્વપ્નાંની તન્દ્રાનાં ઓઢણાં.

(સખીઓ કળીઓ માર્ચે જ રાખે છે.)

વસુન્ધરા: (નખીને હસતી, ને હસી હસીને હસતાંનહિમાં

પ્રખચન્દ્રને બચાવતી બચાવતી)

કોઈ ચે ભગ્યુ ■ કદી

છવનનાં સ્વપ્નાંઓમાંથી,

કે મ્હને જ જગાડ્યો એકને ?

કહું ? દિલમાં ગલીપચી કરે છે

આ ત્હમારો ભોગરાની કળીઓનો માર તો.

(વનમાંથી એક દાસી સરોવરજલમાં આવે છે. પૂર્વમાં ખરોડ મગલવા માંડે છે.)

આજના ગૌરી ઉત્સવ પછી તો—

ચન્દ્રિકા: આજનો ગૌરીઉત્સવ ઉજવ્યા પછી
દિગવાસીના દિહાર કરજો;
મનના મનોરથની મૂર્તિ જોજો.

માલતી: એ જોવા, લે, પોપચું ઉઘાડું.

(આંખ ટપર તાકીને કળી મારે છે.)

વસુન્ધરા: (આખડીને પંપાળતી પંપાળતી)

એ પોપચાં તો કચ્છારનાં ચે ઉઘડયાં,
મ્હારાં ને તહમારાં ચ તે.

ચન્દ્રિકા: હા, બા ! તહારાં રસપોપચાં ઉઘડયાં;
વસન્તપંચમીની વરધો લીઠી;
સ્વયંવરનાં આમન્ત્રણની લગ્નપત્રિકા
દેશદેશના રાજમહેલોમાં સંચરી ગઈ.
પણ ખટ માસ એ શે વીતશે ?

માલતી: આ અળવીતરાં રહેવા ઘો હવે.
રજની ઉડી ઉડી જાય છે,
અણપડછન્દ પગલે સરી સરી જાય છે,
જારે માસે આવશે પાછી
આ ઉત્સવદિનની રજની.
ને વસુન્ધરા ત્હારે કચ્છાં ચે હશે,
સ સારના આ વનમાં કે પેલા વનમાં ?

(માલતી સખીઓને વારે છે. પાછળ સરોવરજળમાં દાથીઓનાં
જલ્પ જામે છે)

વસુન્ધરા તે ત્હારે રાસ ઝીલવો છુ ને ?
 ચન્દ્રિકા ત્હારી પાસે રાસ ઝીલાવવો છે
 વસુન્ધરા ઝીલજો ત્હારે તો બ્હેલા બ્હેલા
 માલતી નહી ગાઓ ત્હો ચે ગવરાવશુ
 ત્હમારો મનના મનોહરનો એ રાસ
 વસુન્ધરા તો ઝીલો, ને નભારનો સહુ
 નિજનિજના મનના મનોહરને

(ચન્દ્રિકા સમી સખીઓ રાસચન્દ્રમા ગાકવાય છે વનવન ભેદતા
 ૬૬મી વસુન્ધરા રાસ ઉપાડે છે)

મનનો હરનાર મનોહર એ
 હું કહ્યાં શોધુ મનનો હરનાર મનોહર એ ?
 સખિ ! કઈ કુળે મનનો હરનાર મનોહર એ ?

જીવનનીર મ્હારા ઘેરા ઘેરા બેઠનારા
 જલ્દીરે કાઢે ઉભો એ,
 પાટ બરીને ઉઠો પડજાયો પાડ્યો ફેડો,
 હૈયે તો હેતથી ત્રીસો એ
 કપમ જાય થડી યે બૂલ્યો એ ?
 મનથી વરી છુ વ્હાવમો એ
 હું કહ્યાં શોધુ મનનો હરનાર મનોહર એ ?
 સખિ ! મ્મ કુળે મનનો હરનાર મનોહર એ ?
 મનનો હરનાર ત્રિ

(સરોવર જલમા હાથીઓ ને હામિલીઓ શૂદ બરી બરી અન્યાન્ય
 ૬૫૨ ઢોળી ઢોળી નજીકી કરે છે)

ભરતદેવ: (જનનાન્તિકે, પ્રવેશીને)

વિન્ધ્યાટવિમાં આર્ય મુભટો
હાથીઓના શિકારે મ્હડયા છે.
ચન્દ્રાનન સરોવરમાં કરિપરિવાર
જલક્રીડા કરે છે નિત્યનિત્યે,
એ બાણી આ સરોવરે આવ્યા છે.
મૃગને જેમ મૃગધંટરમાળ દોરે,
તેમ આ ગીતશબ્દે મ્હને તો દોર્યો.
અન્ધારામાં ને અન્ધારામાં આધે ઉતર્યો છું.

(આર્ય મુભટો ચન્દ્રાનન સરોવરને તીરે ઉતરે છે. "મ્હોટાં જળ ને પાસ, મ્હોટાં અંકુશો, મહાગદાઓ, તીરેજી ત્રિશૂળો, મહામુદ્રજરોધી રાજ-સન્ન્ય હોય છે. હાથીઓ ને હાથિણીઓના ભૂય તો જલક્રીડામા મથેલા છે. જલતીરથી ને જલમા ઉતરીને યોધરાઓ શિકાર માડ છે.)

મહાધન્વા: (એક મહાપાશ છોડી એક હાથીની શુંઢ બાંધીને)

કદળીના થડની પેઠે
એક મહાપાશે શુંઢને બાંધી લીધી.

યોધરાજ: (નાગપાશ શું મહાભયવું અસ્ર છોડીને)

મહાભયથી એ હાથિણીના પગ સાંકળ્યા:
યસના વેદીથંભોને બાણે
વનલતાઓએ વીંટી લીધા.

મુભટપતિ: મહારાજ ભરતદેવ તો ઉચ્ચર્યા કે
શિશુત્વમાં સિંહજાલના દાંત મણ્યા,
કિંચોરપદે સર્વદમન બિરદ સાંપડ્યું,

હવે સર્વપાલ-લોકપાલના ગિરદથી શોભશે
 એમ ઝહી સચર્યા મહાવનમા
 મહારાજ કહેતા ગયા છે કે
 હાથીઓનો શિકાર એટલે
 મારવાના નહીં, પણ પકડવાના
 મહારથી તાડપત્રના વીઝણા સરિખડા કાનને
 આ અકુશથી કુણા કરું છું

(મહાવનમા વપસેલા રૂઢ સમી કાઠાદરી તથા હમામી મુખપતિ
 સરોવરજલમા ઉતરે છે એક ગજરાજના વાળેલા દક્ષિણ પગ ઉપર વામ
 પાપ માંડી, ડાબે હાથે જમણા કાન ઝાલી તથા મારી મજરાજના મદના
 મોતી ઝરતા કરે છે બેચાર થોપતાજ હાથીઓના દંતપ્રસ હાલી રકન્ધે
 મહડી સરોવરજલમાથી ખાળે હાકી લાવે છે ચીસેચીસ પા? હાથીઓ
 થોમમ દોડાદોડ માટે છે પોટેલા વિન્ધવાટવિના મહાવન એ લવણીપદ્મ
 ક્રોધગર્જનાઓના સ્વનિ પ્રતિસ્વનિથી માછલો ઉઠે છે લલચતા નલભોનનો
 સરોવરપાળે આવી અપડાવ છે

આ એચિન્તાના કાલાહલથી મુન્દરીસદ્ય વિરમયચકિત થાય છે
 પ્રસન્ન ન રહમળતા સરોવરપાળ ભણી દોડે છે)

વસુન્ધરા અવન્તીનાથની મરોવરકુલેને
 પન્નવનારાઓ કોણ છે એ ?
 મહાધન્વા વિરચીદેવના મહાવનમા
 પ્રાણીઓના જલવિહારે નિભર્ય નથી શું ?
 હસ્તીજૂથની પ્રાત કીડાને પજવ્યે
 પન્નવનારની ગ્રેમકીડાને શાપ લાગશે

ભરતઃ (વૃક્ષપદા નીચે અદશ્ય હતા ત્યાંથી સ્વગત)

આ તો વિન્ધાટવિની મહાદેવી !

વીરતાની જ બાણે પ્રતિમા !

સોનેરી વાદળીઓમાંથી બાણે

કોપકરૂપી ઈન્દ્રાણી મહાવર્ષા વરે છે !

(પ્રત્યક્ષ થઈને)

સુન્દરી ! અપરાધી છીએ,

હું અને મ્હારો પરિવાર.

(આર્ય સુભટોને)

ચોધરાજો ! મા ઉથાપણો

સૌન્દર્યરાણીજીની એકેકે યે આજ્ઞા.

સૌન્દર્યની જ લકીડાની કુંભેમા

અણુતેડયા અતિથિ છીએ આપણે.

(ભરતદેવને નિરખી આશ્ચર્યચક્રિત દર્શનમુગ્ધ વાચાબધ જીવી વસુન્ધરા ચમકે છે, ખચાહ હોય છે, અને મહાવનના હૃદયપગથાર નિહાળી રહે છે.)

ભરતઃ (વસુન્ધરા અનુતર રહે સખીવન્દને)

સિંહવાહિની જગદીશ્વરી સરિખડા,

સૌન્દર્ય ને વીરત્વની મૂર્તિ,

દુર્ગાના અવતાર કોણુ છે એ ?

ચન્દ્રિકાઃ એ તો છે કે પુણ્યશાળીનું સૌભાગ્ય,

અવન્તીનાથની રાજકુમારી વસુન્ધરા.

આ એમનું ચન્દ્રાનન સરોવર,

ને પેલો એમનો ચન્દ્રમહેલ.

માલતી: કુમારિકાઓના રાજમહેલના ઉપવનમાં
રાત્રીભાગમાં આવનાર આપ કોણ ?
અન્તઃકરણે ચે જરી ન અવદોધ્યા ?

ભરત: ગોગવપુત્ર હું ભરતરાજ:
અવન્તીની પદ્મણીના પુણ્યદર્શને
કૃતાર્થ થયો આજે.

(સખીઓ વડુ આશ્ચર્યચકિત થાય છે ચન્દ્રિકા ને માલતી પરસ્પર
નેવપસ્ત્રથી માડે છે.)

આર્ય સુલટોની ભૂલ થઈ છે.
તપોવનમાં મૃગીની મૃગયા ન હોય,
તેમ કુમારિકાઓના ઉપવનમાં
જલકીડતા હાથીઓના શિકારે ન હોય.
શિખાને સ્કામે તીર
આર્યોનાં શિબિર છે, હીઠ હથે
દેવપરવને કાણે હમણાં
બે દિવસનો યુદ્ધવિરામ છે;
હાથી શા મહારા આર્ય સુલટો
વિન્ધ્યાટવિના મહાવનમાં
હાથીઓના શિકારે મ્હડયા છે.
અજાણ્યે ભૂલ થઈ છે ચૌધરાજેની.
સુન્દરતાના ઉપવનમાં
આવા ભવલેહુ કોલાહલ ન હોય
ક્ષમા કરશે ત્હમારા રાજકુમારી ?

(સૂર્યનારાયણનાં કિરણોમાં હેમમુર્તિએ જોગળી નય તેમ સખી-
સંધના મદ દ્રવી પડે છે. સહુ ચિત્રવત્ નિઃશબ્દ રહે છે. અન્તે લગ્નભૂતી-
સશ્મનીતરતી ચન્દ્રિકા આગળ આવે છે)

ચન્દ્રિકા: ક્ષમા વીરસ્ય મૂષણમ.

વીરત્વભૂષણ યશધ્વજ આપ શા
ચક્રવર્તીએ ક્ષમા તો વિસ્તારવાની
કે અમારી અડપલી સહિયરે
વીરોનો મહામૃગયામાં વિધન પાડયાં.

ભરત: અવન્તીનાથની રાજકુમારિકાને કહેજો
આર્યકુલનાં પૂજ્ય ને વન્દનીય છે તે,
આર્ય યોધરાજેથી નિર્ભય રહે.
આર્યોમા રાહુએ છે નહી,
અને હવે કદી એ રાહુના ગ્રહણ
ચન્દ્રાનન સરોવરે આવશે એ નહી.

(સુભદ્રાને)

યોધરાજે! વિન્ધ્યાટવિ વિશાલ છે:
ચાલો વીરભદ્રો! ણીજા મહાવનમાં
આપણી વનરમણાને કાજ.

(જતા જતા સ્વગત)

ત્હારે લોકવન્દતી જુઠ્ઠી નથી.
કીર્તિકથામાં સાંભળ્યાં હતાં
ત્હેવાં જ દીઠા સૌન્દર્ય ને વીરત્વ.
આર્યકુલના સામ્રાજીપદને ચોલતાં.

(હૃદયે હાય વધાળીને)

—પણ સાવધાન! ભરતરાજ! સાવધાન!
સંયમરશ્મીએ! સાવધાન

પ્રેમના પ્રથમ દર્શને

આર્યત્વના દિગ્વિજયના મહોત્સવ પછી જ

માડવાનો છ હૃદયનો પ્રેમવિજયોત્તમ

(સુસટપરિવારની પાળ્ય શાળ્ય નય છે માત્ર મલતુ પ્રગટ
પુણ્યતેજ નવા સરતદેવ ઉપર વર્ણ છે)

વસુન્ધરાઃ (ચમકીને)

ગયા ?

ચન્દ્રિકાઃ ગયા, હા, સરતદેવ ગયાઃ

ને હૈયાના પીજરમા પૂરી

ત્હને યે હરતા ગયા

માલતી વસુન્ધરા ! જૂલી પડી જીવનપથમા,

ને દિલના પીજરમા પૂરાણી તું

સખીઓ દિલના પીજરમા પૂરાણી પ્રેમની પખિણી

મનની મનાઈ ત્હા મહારાણી પ્રેમની પખિણી

માપી લીધો પ્રેમમિન્દુ એક અજલિએ

માપી લીધો મહાસિન્દુ એમ એક મીટે

પછી આવરીને આખડી ઉભી રહી સખિ !

પત્રી લાળી દ્રમપાખડી લગી રહી, સખિ !

દિલના પીજરમા પૂરાણી પ્રેમની પખિણી.

આત્મગણે બેડી જોતી આકાશમા

જીવનવનમા હિડતી જે ઉલ્લાસમા,

હવે પખિણી પૂરાણી પીજરપાથમા

રમના ફૂલગાની સુવામમા

અણુદીપ્ત અમૃતની આશમા

દિલના પીજરમા પૂરાણી પ્રેમની પખિણી

ચન્દ્રિકા: ગૌરીપૂજના આજ નગરણુમહોત્સવે
દિલના દેવના દર્શન થયાં ત્હને.

માલતી: પણ દિલના દેવે દર્શન દીધાં
ત્હારે તો દેવ શું બોલો ચે નહીં ?

વસુન્ધરા: દેવનાં દર્શન વેળાએ તો
દર્શન કરવાનાં કે વાર્તા ?
દિલ દિલ શું બોલતાં હતાં

ચન્દ્રિકા: ' દિલના અબોલ બોલ જીવતાં બતાવો કાઢ '
એ અમને તો શીખવ, બાઈ !

વસુન્ધરા: ત્હમારી ચે ગૌરીપૂજ કળશે,
ને જીવન ન્યે જીવનદેવ મળશે એટલે
શીખશે હું ચે નથી શીખી એવું ચ તે.
પૂર્વે પ્રગટી છે, સખીઓ !

માલતી: ત્હારાં સૌભાગ્ય સરિળડી !

વસુન્ધરા: પણ આઠાં વાદળાં છે
અવન્તીનાથના અરિપણાનાં.

ચન્દ્રિકા: નગરણુ મોઢાં થઈ ગયાં.
વસુન્ધરા ! ચાલો ચન્દ્રમહેલમાં.

માલતી: એને તો વાર છે હજી.
ફલડાં વીણી વીણીને
પગલાં પૂરશે ને પૂજશે પૌરવનાથનાં,
પાછળ પૃથ્વી ઉપર પડેલાં.
આપણે ચાલો.

ચન્દ્રિકા: આવ્યા ત્હારે ઉચ્ચરી ચે નહીં,

ને ગયા ત્હારે દિશાઓ શોધશે હવે
પ્રભાતને પ્રેમપોકાતે જગાડી-જગાડીને
(સખીઓ નય છે)

વસુન્ધરા (મડીકે ચિન્તનમુગ્ધ મોન રહીને પળી)

શો સિંહ શો પધાયો,
ને દેવ શો સિધાળ્યો ?

(મહાવનમાધી, રીછ શા, નીરવ પમલે અધોરનાથ ને બીજામન્યા
ઈશ્યુપરિવાર સાથે આવે ■)

એ તે આર્ય નૃપાલ

પૃથ્વીનું પુરુષાતન ને સ્વર્ગનું દેવત્વ

વીરત્વ એટલે જ વિનય

મ્હને વિનયે બાધી વિવશ કીધી

ગયો, ને હરી ગયો મ્હાગ પ્રાણ

(વિચારજાળમાં ફળે છે ફરતો ઈશ્યુઓ ઘેર માંડે છે)

પણ અવન્તીને સ્કામે આરે તો

મુદ્દના મોરચા માડયા છે ને એમણે ?

મ્હારા પ્રારબ્ધ આડું જ પાદડું છે

અધોરનાથ હા, પુણ્ય એટલા આછા છે

પૃથ્વીકુંજની પદ્મણીને

પ્રારબ્ધ આડું પાદડું જ છે

બીજામન્યા ! જાઓ,

ને લઈ જાઓ ગગાદારે:

નાખજો એ જલની બૂલબૂલામણીઓમા

વૃન્દા ન ફાળ્યા તો ચોરી

(વસુન્ધરા મૂર્છા પામે ■ ફરતી બીજાનીની ન્યાળ ઓ લડે છે. એ
વીજળવાળાઓ બંદીને મૂર્જવશ વસુન્ધરાને બીજામન્યા નેહી પટે તેડીને
મગ્ને પળે છે જાણ પવલા બૂસલા બૂસલા ઈશ્યુઓ ને અધોરનાથ
નય છે)

એવે વીજળીઓના ક્રમક્રમો નેત્રું દેવાજનાન આકાશમાંથી
ઉતરે છે. ચન્દ્રાનન સરોવરને નનસુતું નિરખે છે.)

એક દેવાંગના. આ જ અવન્નીનું ચન્દ્રાનન સરોવરને ?
ખીજ દેવાંગના ચન્દ્રાનન સરોવર તો આ જ.

જા, ને જો મંહી ત્હારો વદનચન્દ્ર.

પહેલી દેવાંગના: પુરુષવીરની મહારાણીજી શકુન્તલાના

ઉછળતા ઉરભાવ જાણીને

મૈનકાએ કીધેલી પ્રાર્થનાથી

દેવપતિએ પાઠવ્યાં છે આપણને અંહી

પૃથ્વીની પદ્મણીને સ્વર્ગમુન્દર મજવા.

અંહી તો સૂના છે આ ચન્દ્રમહેલ.

ખીજ દેવાંગના: સજન પહેલાં અવકાશે સુનો હતો.

ત્રીજ દેવાંગના: વસુન્ધરાનું હરણ થયું છે

સારસ સંઘની પગલીઓ સરિખડાં

જૂઓ આ પગલાં ઉઠેલાંની રેખાભળ

ખીજ દેવાંગના: (આભમા ઉચે ચઢી આસપાસ નિહાળીને)

એ જાય ગંગાદ્વાર ભણી

દશ્યુઓનાં દળવાદળ

જાણે ધૂળના વટોળ

વચે છે સરજમુખી સુન્દરી

ત્રીજ દેવાંગના: ચાલો ત્હારે એ દિશામાં

ગંગા ને સાગરના સંગમતીથે

(સારસડાની હારમાથા સરિખડી કુકુમવણી દેવાજનાઓ મંગાદ્વાર
ભણી આકાશમાર્ગે ધરવરે છે પાછળ સૂના સૂના ચન્દ્રાનન સરોવરનાં
ઉપવન એકલા રહે છે.)

પ્રવેશ બીજો:

શિખાના આગચો

(વર્ષાવૈભવવળી વિશાલપટ્ટણી શિખા મમ્મીરભાવે વહે છે એક કાંઠે આપે અર્ધચન્દ્રાકાર આર્યમેનાના શિખિરો છે, ને મધ્યમા આર્યધ્વજ હરે છે સ્ક્રામે કાંઠે ઉન્નતિનીનો ન્હાની ન્હાની દેહરીઓ માટેલો બહુ આરો, ને પાછળ જયતોરણસણુચાર્યો રાજમાર્ગ, ને રામાર્ગને ઘીરે ઉન્નતિનીની ધ્વજધારી હવેલીઓ આસથી વાતો કરે છે)

વજ્રધન્વા: મુભટપતિ ! ભગતદેવ પધારશે ?

અવન્તીનાથે સ્વયંવર આદર્યો છે

ઋત્વિજરૂઝ ભરતદેવ પધાર્યા છે

માટે તો મહાયો છે એ સ્વયંવર

મહારથી: કા બૂલો છો ભરતદેવના મત ?

આર્યત્વના દિગ્વિજય શિવાય

અન્યને કાજે અણુ જેટલું ચે

ભરતદેવના હૈયામા સ્થાન નથી હંમણા.

પહેલો દિગ્વિજય ને પછી સ્વયંવર:

એ ભરતદેવનું મત છે

મુભટપતિ સ્વયંવરે એ રાજનીતિ છે

રાજમહારાજોને રાજનગરે આમન્ત્રી

યુદ્ધકાલે પણ મળગ કંવાની

વજ્રધન્વા અહોહો ! તો તો અવન્તીમન્ત્રીઓ દીર્ઘદ્રષ્ટા.

મુભટપતિ બૂલાય છે, વજ્રધન્વા !

એ તો નળગાઇનું નગારૂ વગાડયું

સળળ કરવો એટલે શું ?
નિર્જલને સળલ કરવાના હોય
સળલને સળલ શા કરવાના ?

વજ્રધન્વા: અમે તો ધનુર્ધરો.

અમને ઉકેલતાં ન આવડે
પ્રસંગોના આવા અટપટા અર્થ.
આનું નામ યુદ્ધમન્ત્ર ને રાજનીતિ ?
કહો તો ગિરિશિખર છેડુ,
ઉજ્જયિનીના રાજમહેલના કગશ પાડું.
યોધરાજોના એ અંકગણિત નહીં

મુલતપતિ: તો યોધરાજોના મહિમાને શોભતું
સુણવું છે આર્યકથાનું પેટું મહાગાન
કણ્વાશ્રમના ઋષિકુમારોનું ?

વજ્રધન્વા: ભરતદેવને પ્રિય છે તે ?

ઋત્વિજરાજ. આર્યાવર્તના નગરનગરે વિચરી
નગરચોકમાં ઋષિકુમારો ગાય છે તે.

ચાર ઋષિ- } (આર્યધ્વજ પાછળથી સન્મુખ આવીને)
કુમારો } સુણજો આર્યજનો ! આર્યદેશની મહાકથા.

મહાપ્રભઓ તણી મનોહારિણી,

ધતિહાસોના મુગની ગુરુવાકર્ષિણી;

પૃથ્વીમહેલની પરમ મોહિની,

પ્રકૃતિ માતની લાડકોડયૌવનભર દુલહન હો !

કોટિ કોટિ નરનાર ! ગાઓ એના મહાગાન,

એક મુખે, એક શબ્દે, એક ભાવે, ભારત કુલ !

માન સરોવરની નિર્મલતા,
 કાશ્મીરકુંભોની કમનીયતા,
 વનલક્ષ્મીના દરિદ્રલનિત સોહાગમુન્દરતા
 કાચનગંગની સુવર્ણલેખા,
 મવયગિરિની પરિમલરેખા
 ગૌરીશકર-ધવલગિરિની અદ્વિતીય ઉન્નતતા
 દારિદ્રની અમૃતતવગીતા,
 મોક્ષપુરીઓની મોક્ષપ્રદતા,
 ધર્મપાટનગરી મશીની જ્ઞાનગૌરવતા,
 પાટનગરોઓ તણી પિતામહી હસ્તિનપુરીના
 ભલ્ય ભાગ્યમન્ય હો !

શમ્ભવનૈઠ સમાટોના
 લોકદિતસ્વી નિત્યપથસ્વી મહાતપસ્વી
 દિવ્ય જીવનપન્ય હો !
 કોટિ કોટિ નગનાગ ! જાઓ એહ ગુણમાન
 માઓ એ મહાકથા વિ

(સિપ્રાને સ્થાપિ તીરથી આવી એક અર્ધચન્ન બાળ આર્ધધ્વજના
 ધ્વજદંડને અધકાષ બાગી નીચે પડે છે)

યોધરાજ (અવન્ટી લણી નિદાણીને)
 આર્યોના એ તો વજનો ડે ધ્વજદંડ
 આર્યોના ધર્મધ્વજને પાડનાગ જન્મ્યા નથી,
 જન્મવાના ચે નથી ત્રિપાલમા
 અનાર્યોના એવા ગર્ભ નહીં જન્મે.
 સત્વિજરાજ આર્યત્વ એટલે જ સનાતન ધર્મ
 આર્ધધર્મ પડે તો

આલનો થાંલલો પડે,
ધર્મ માત્રનો પાયો પડે.

યોધરાજ: પણ સુલટપતિ ! બેબે હવે
એ યનગનતા યોધરાજની અવદગા.

સુલટપતિ: પ્રાણ મા હરતા, યોધરાજ !
પ્રાણ તો રણસંઘામમાં જ હરાય.

યોધરાજ: ના, પ્રાણ નહીં હરું, સુલટપતિ !
યોધરાજને પ્રાણથી જે બહાલ
ગૌરવ ને મહિમા હરી લઉં છું.

(ઉજ્જયિનીના રાજમાર્ગેથી આર્યધ્વજ ઉપર અર્ધચન્દ્ર મૂકનાર
હયસ્વામી સેનાની ઉપર ચક્ર છોડી યોધરાજ તીરછી દૃષ્ટે નિહાળી રહે છે.
ચક્ર જઇને હયરશ્મીઓ કાપે છે, હયસ્વામીના હાથમા કપાયેલા રશ્મીછેડા
જ રહે છે; લગામવિહાણો યતા અથ ચમકે છે, ઝાડ યાય છે, હયસ્વામીને
પછાડી બાળી જાય છે.

એક ધનુર્ધર આર્યસુમત્રો સમીપ આવે છે)

ધનુર્ધર: આર્યસેનાનો જય હો !
મહારાજ ! લોકવદન્તી છે કે
અવન્તીકુમારિકાનું હરણ થયું

સુલટપતિ: આને પહોંચીએ જ નિગળ્યાં છે ને
જગન્ના એ સૌન્દર્યઅવતારને,
વીર રમણીઓના વીરત્વમુગટને ?

બીજો ધનુર્ધર: (પ્રવશીને)

ભરતદેવનો જય હો !

અવન્તીમાથી વાર્તા આવી છે કે
ગંગાદ્વારના અધોઃ દ્વયુઓ
નરમેધમા હોમવાને કાળ
ચન્દ્રાનન મરોવરના ચન્દ્રમહેલમાથી
અવન્તીકુમારીને હરી ગયા

મહારથી: નરમેધમા હોમવાને કાળે ?

ઋત્વિજરાજ. નરમેધની વેદીએ પદ્મણી હોમવાનું
દ્વયુઓ મહાપુરુષ માને છે.

વજ્રધન્વા: અવરોધવું જોઈએ એ તો આર્યોએ
ગંગાદ્વારના પુરુષીર્થે તો
સુભટપતિ ! પુરુષસો જ હોય
અવન્તીનાથના હાથ લાળ્યા ન હોય
તો આર્યોએ અવરોધવો ઘટે એ નરમેધ

સુભટપતિ: આર્યત્વનો નહિમા આપજીને છે,
ભરતદેવને એવી ચે અધિકો છે
મહારાજને ચિન્તા છે અમન આર્યદેશની.

(પ્રત્યક્ષ દર્શન જણાવતી દશાવતો એક દૂત, અને પાછળ સેનાનીઓનો
પરિવાર આવે છે)

હૃત સિન્ધુદેશનો હું હન પું,
સુભટપતિ જોગીશ્વરે પાઠ ચો છે
દહાબુ છે સિન્ધુદેશના ને સિન્ધુદેશના
ઉગતા જલપૂર ચાલ્યા યયા છે,
ઉપર આર્યહોરીઓ તમે છે

યોધરાજો. ભરતદેવનો જય હો !

વજ્રધન્વા કૃતનો ફરફરતો જયધ્વજ જ
ઉચ્ચારે છે જયવાર્તા જગતને
(બીજો ધનુર્ધર પ્રવેશે છે.)

ધનુર્ધર : મહારાજનો જય હો !
સુભટપતિ ! દેવપરવને લીધે
બે દિવસ મુદ્ધવિરામ છે,
તો મહારાજ ભરતદેવ આમ્રકૂટ સંચર્યા છે.

સુભટપતિ : પણ આવતી કાલે તો
યોધરાજેના રણખેલનો અખાડો છે ને ?

ધનુર્ધર : મહારાજ ભરતદેવે કહાવ્યું છે કે
સુભટપતિ સાચવશે સુભટોનો એ અખાડો.

(જાણે પૃથ્વીમાધી જ પ્રગટતો હોય એમ એક વ્યાઘ્રામ્બરધારી
એકાએક આવે ■)

વ્યાઘ્રામ્બરધારી : તહમાટે વાઘ થવું છે કોઈને ?
માણસના હું વાઘ સરળું છું.

મહારથી : શું ? શું કરો છો આપ ?

વ્યાઘ્રામ્બરધારી : માણસના વાઘ

ઋત્વિજરાજ. એ તે ઉન્નતિ કે અવનતિ ?

વ્યાઘ્રામ્બરધારી એવા બલધારી મકન્ધ,
એવી અગારા શી આજો,
એવો લોહીતરસ્યો મુખગોખ,
એવા કરાલ હંજીખીલા,
એવી પંખા શી પ્રાણહારી આંગળીઓ,
ચાપહિન્ડોલ શા હિન્ડોલા ખાના

એવા જોમવન્તા ધગહિન્ડોલ;
માણસનો એવો વાઘ.
એવા ક્રીધા છે મ્હે
અવન્તીકુમારના અગરક્ષકોને.

સુભટપતિ પુરુષવ્યાધ ને નરગાદુર્લ
આર્યેમાં યે છે અલભેલડા;
પણ અમારે તો પુરુષત્વ પહેલું,
ને શાફ્લત્વ છે પછી.
આર્યેનાં ચરીર સિંહનાં છે,
પણ આત્મા દેવના છે.

(આલ્યો હતો એમ ન એકાએક વ્યાધાગરધારી મરોપ થાય)

વજ્રધન્વા વ્યાધાગ્રર ધાર્યે વાઘ નથી ચવાતું.
વીરના વાધા સજે તે વીર નથી,
વીરત્વ સજે તે વીર.
સુભટો કાલે ઓગળશે વીરને
યોધરાજેના અખાડામાં.

પ્રવેશ ત્રીજો:

અમરકંટકના યોગીરાજ.

(ગૌડવનની પાદળો ઠી ગઢન કુલેમાથી નર્મદાનું મનોરમ કાણુ, જાણે અમરકંટકના હૃદયમાથી નિર્જરણું, વહે છે ત્હા-ગિરિ વન ને જલને તીરે એક ગુફા છ ઉપર રહેના છત્ર છે, લતાઓના તોરણ છે. કૃષ્ણજરી-ઓના ક્રૂમખા છે. કૃષ્ણવલ્લવના તે તોરણ નીચે ગુફાદારમાં અમરકંટકના યોગીરાજ લેલા છે, ને જાણે ત્હેમના ચરણારવિન્દમાથી કૂટતી હોય ત્હેવી રેવાની જલસેરો ઇછો છે કાળાભગ્નર અટાપટાવાળા વાધ ને વાધણુ યોગીરાજને બે પડખે લાડતા હોય છે)

વનનટાઓમાથી એક હૃદયવામી આવે છે, ને અન્વેષી ઉતરી અન્વેષને પપાળી યાળડી વનહરિયાળીમાં રમતો છાડી દે છે ચીત્રમ મોઘતા-નિહાળતા હૃદયવામી જલકણુ ઓળખી ગુફાદારે પધારે છે)

યોગીરાજ આવ, વત્સરાજ ભરતદેવ !
ત્હેં સકલ કીધો ત્હારથી જ
મ્હે જાણ્યું હતું કે તું આવીશ.
પધાર, જગતના ચક્રવર્તી !

(આશ્ચર્યમંદથી ફાણેક ચક્રિત જેવા ભરતદેવ ક્ષોભ વિસારી યોગી-રાજને સાંધાત દડવત પ્રણામ કરે છે.)

ભરતઃ (પૃથ્વી ઉપર પડયા પડયા)
સાબળ્યું હતું એથી અધિકું દીકું.
હિમના શિખર સમોવડું
મ્હારૂ અહમ્ ઓળખી જાય છે

(નમીને યોગીરાજ ઘાટે છે, ને હૃદય સાથે આથે છે)

હું ચક્રવર્તી નથી હજી
યોગીન્દ્ર ! તારો-ઉદ્ધારો-સદ્ગોષ્ઠિ;
હવન્માર્ગનો અમૃતદીવડો આપો

યોગીરાજ પૌરવસૂર્ય ! જો આ
શીલુ શીલુ ઝમઝમતું ઝરણું
અમરકંટકની આ એકસર નર્મદા છે ?
કે મહાસાગરની બાહુથાળા સમી
ભ્રુગુપ્તધિના આશ્રમ આગળની નર્મદા છે ?
વત્સરાજ ! જન્મ્યો ત્હેરથી જ
તું ભરત ને તું ચક્રવર્તી

(પદીક વાપવાધણુ ભણી ને પદીક યોગીરાજના મુખડે ભરતદેવ
નિહાળે છે, તે ભેંકેને)

ત્હારે કર્કશ એ આશ્રયો છે ?
છ વર્ષનો બાલક હતો ત્હેરે
પાળતો, ખપાળતો, ઠાત ગણતો
બાલયોગીઓના એ રમકડા છે રમવાના.

ભરત ! ફટાછવાયા આશ્રયો તો મ્હેં ચે દીઠા છે
આ તો આશ્રયોની મહાકુલ છે
મુખશીર્ષના શ્વેત જટાગ્રુડવાળા
અમરકંટકના યોગીરાજ ક્રાંધ્યા હતા
અંહી તો યાંવનનો તેજબાર નિરખું છું
મુળપ્રભાથી ચક્રવર્તીના રત્નો ચે અથવાય છે

યોગીરાજ : (હસતા હસતા)

યૌવન આત્માનું છે કે દેહનું ?
 આત્માને જરા રહ્યે
 ત્હોનો દેહ બેઠો જરજરશે;
 આત્માના યૌવન જાળવ્યા
 ત્હોનાં દેહનાં યૌવન દીર્ઘ કાળ જાળવાશે
 સસારીઓને આશ્ચર્યે લાસે છે
 અમ યોગીઓની એ નિત્યવસ્તુઓ છે
 આવ, વત્સ ! બેશ શિલાપાટ;
 જલ ને ફલાહાર લાવું શુદ્ધામાથી

(ભરતદેવ શિલાપાટ વિસાળે છે યોગીરાજ શુદ્ધામા જઈ કમડસમા
 જલ ને તુબીપત્રમા ફલ લઈ આવી શિલાપાટે દર્શાવેલ ઉપર મૂકી રહ્યા
 શિલાપત્રધારે બેસે છે)

ભરત (આશ્ચર્યથી)

ચેલો એ નથી ? યોગીન્દ્ર !

યોગીરાજ: હું ચેલો ને હું ગુરુ
 સસાર તણ એકાન્ત વાસવો,
 ને વળી એકના કરવા બે ?
 તું આવે તો ગુરુ સ્થાપુ
 ત્હારા લલાટપત્રે લખેલું છે,
 તું જીવે તો વાચે, કે
 પૃથ્વીનું વા યોગનું ચક્રવર્તીત્વ ત્હારું છે
 તું આવે તો, વત્સ !

ગહનતા નિજ લહાર ઉઘાડી નાખે

ભરત યોગીન્દ્ર ! યોગીજનો એકાન્તને કા વરે છે ?

જનનાથે સરજેલા જગતનો તિરસ્કાર-

યોગીરાજઃ જગતની ને જગજ્જનોની હાય
યોગીઓથી સુણી-સહી જવી નથી

(યોગીરાજની આનન્દમુદ્રા ઉપર યજ્ઞ એક વાદનજાયા વહી નય છે)

ભરત' દોષલ ન દેખાય ને ટહુકો સહગાયઃ
કૂલવેલ અણુદીઠી હોય ત્હો યે ફારમ ફારેઃ
નિર્જન એકાન્તવામીઓના યે જીવનપરિભલ
જગતમરમાં એમ ઉડી રહે છે
પુષ્પો કે નન્પુષ્પો રૂપાભ્યા હૂપાતા નથી.
વિન્ધ્યાટવિને વીધી ઉતરવા અસિલાય છે,
તે પછી સાગરમાઝા યે ઓગમીશ
આર્થવિર્તની ત્રીમા અત્રીમ કન્વી છે
જીવનનો એક મન્ત્ર આપશે ?
જપતો જપતો જાઉ

યોગીરાજઃ સ્ત્રજનકાલનું પ્રભુવેણુ છે કે
આર્થવિર્તની ને પૃથ્વીની ત્રીમાઓ
એક થશે, વત્સરાજ !
આર્થકુલનો ઇતિહાસ અદ્વિતીય છે,
ને અનુપમ રહેશે કાલના અન્ત સુધી
શુ મન્યામીને કે શુ ગૃહસ્થને,
યોગીને, ચક્રવર્તીને, કે ઝવય પ્રભુને,
એક જ છે જીવનનો લક્ષ્યઃ લોકકલ્યાણ
પૃથ્વીનો પગથાર અવિભક્ત છે,
પૃથ્વીવીટનો મહામાઝર
એક ને અખડ છે

દેશદેશના-પ્રજાપ્રજાના ખંડ
 પરમાત્માએ પાડેલા નથી;
 એ દિવાલો રાજદારીઓએ રોપેલી છે.
 સૂર્ય ચન્દ્ર વાયુ કે વર્ષા:
 પ્રકૃતિનાં એ મહાસન્તાનો માનતા જ નથી
 મનુષ્યમાંડયા દેશવિભાગ કે પ્રજાખંડો
 તું જે સંસારનો સૂર્ય છે;
 મનુષ્યજાતિને એક માનજે, એક ડરજે.
 સારી અવનીનો આર્યાવર્ત ણનાવજે.
 આત્માની બૂખતરસથી પીડાતું-પોકારતું,
 જા, જગત ત્હારી વાટ જીવે છે.

ભરત: પણ એક જ મહાશબ્દ:
 એક જ્યોતિ, એક દિશ્ણ,
 અણુબળ્યા માર્ગનો એ, લોભિયો,
 જીવનનો એક જન્ત્ર વાયુ છું, આપણો ?

યોગીરાજ: યોગીજનોએ સસાર ત્યાગ્યો,
 સસારની વાતો ઝાઝી ન કરે;
 પણ સસારકલ્યાણને વિસારે નહીં.
 મહાવનમાં યોગીજન ફરે-વિચરે;
 સમાધિમાં ત્હેનાથી વધુ રહે;
 બોલે-ક્રિયારે ત્હેનાથી ચિન્તન વધુ માડે,
 ત્હારી જગત્યાત્રામાં એક મન્ત્ર ગોખજે.
 ગોત્રસમાસ
 સંત્રામજયથી થે અધિકો છે
 જયસિદ્ધિનો એ જયમન્ત્ર.

આર્યકુલનો તો એ મહામન્ત્ર છે.
પરગોત્રમાંથી વધૂરનો પધારી
આપણા ગોત્રની માતાઓ થાય છે;
હૈયાનાં અમૃતથી આપણાં સન્તાનોને
ધવરાવે છે, ઉછેરે છે:

અન્ય દેશોના ઉત્તમોત્તમને,
અન્ય પ્રજાઓના પ્રમુખ નરરત્નોને
એમ ત્હારા ગણી વર્તજે,
કે પછી ત્હારાંને પોતાનાં ગણી
તે પાળે, પોષે, ને ઉછેરે.

બા, વત્સ ! બા:

પૃથ્વીભરમાં ત્હારો જય છે.
હિં આજે ચ્હારામાં સંસાર જગાડ્યા.
બા: વનાટવિ ને ભવાટવિના માર્ગો
બૂલબૂલામણા છે, બૂલો પડતો મા.

જગતની બ્રહ્મબ્રહ્મામણીમાં
રખે ! બાપુ ! બૂલો પડતો :
જાજે, શર શો, જીવનપન્થે
સીધો, પ્રતિદાસને ધડતો.

નદીનું આ વહે ઝરણું,
કિરણ ઉતરે પ્રભાવરણું:
સગન ! એ લાગ્યું ભરણું:
અમૃતનો આપ જો ! ચહડતો.

જગત સુણ ! જો ! પુકારે છે,
' શું આવે કો ? ઉગારે છે ? '

કરજ એ આર્થ ! ત્હારે છે,
 યુગેયુગને ઉરે ઉડતો
 વરસ એ મેકુલે ત્હારે,
 બીજવ જમને સુધાધારે:
 જૂવે તુજ વાટ ભવચારે
 જૂખ્યાં તરસ્યાંના આત્મન તો.

બા: કૃણ્વન્તો વિશ્વમાર્યમ્.

ભરત: (ગદગદ કંઠે પાછા ફરતાં)

આદેશ ! શુરુદેવ ! આદેશ !
 જાઉં છું, જગતમાં પામે જાઉં છું.
 આજે જાણે સ્વર્ગનાં મ્હેં ડોકિયું કીધું.

(હસ્તાંજલિ કરી રહી ભરતદેવ પાછે પગલે નય છે.)

યોગીરાજ: તુ યોગાશ્રમમાં આવ્યો હોત,
 મહાયોગીઓની વિરલ જમાતનો
 તો તુ શુરુ થાત.
 યોગમાર્ગ ખૂવે છે,
 સંસાર તે પામજો!
 આર્થાવર્તના કેટલાક રાજકુમારો
 જગતમાં જગતશુરુ થઈ નીવડશે,
 યોગીજનોમાં અનાદિની એ યોગીવાણી છે.

(ભરતદેવ આથે નય છે, એટલે ગૌડવન ગભવતા મેધનાદ સમા
 ૭૨૨ મહારાષ્ટ્રે)

તવ વર્ત્મનિ વર્તતાં શિવમ્,
 પુનરસ્તુ ત્વરિતં સમાગમઃ
 અયિ સાધય સાધયેપ્સિતમ્,
 સ્મરણીયાઃ સપયે વયં વયઃ

પ્રવેશ થોથો:

યોધરાજોનો રગઅખાડો:

(ઇન્દ્રાપિનીના સીમાન્તે સોનેરી ઘાટીઓના સમૂહ સમા વિશાળા ને દેખવણી લાડવનની એક વિસ્તૃત કુલને પ્વલ પતાકા ને ધનુષ્યભાસના તોરણોથી ચલારી છે, વચ્ચે યોધરાજોનો રગઅખાડો છે આર્યકુલના ને અવન્તી હેરાના નીકર ને અણબેલા સદસાવધિ યોધરાજો, એક દક્ષિણ દિશા ખાલી મૂકી ત્રિદિશા જનમાલમા ઇલરાલા બેઠેલા છે રગઅખાડના કિનારા ઉપર કાઠ વીરાસને, કાઠ ધનુષ્યાસને, કાઠ યરાસને એમ મજરમચ્છો સમા સુમટનાથો ચિરાજેલા છે. મધ્યમા આર્યકુલના ને અવન્તી-દેશના રણપ્વલ, મહિરસિખરે ઊડતા ધર્મપ્વલ યા, ઉન્નત લહરતા રોપેલા છે. બન્ને પ્વલરેખાની વચ્ચે, બાધી બરછીઓના સમૂહ સંમેલના, આર્યસેનાસ્વામી સુભટપતિ જણેલા છે)

આર્ય સેનાનીઓ આર્ય કુલનો જય હો !

(પ્રાખરે અવન્તીકુમાર એમ અવન્તીનો સુભટસઘ પધારે છે પાછળ પાછળ વ્યાગ્રાગ્નરધારી આવે છે)

અવન્તીના } અવન્તીનાથનો જય હો !
યોધરાજો }

(એક અવન્તીનો ને એક આર્યકુલનો એમ સિ ઉદગાતાઓ ઉદગોષન બહે છે)

ઉદગાતાઓ: જયતુ ! અવિ ! જયતુ ! જનમેધ ! ત્હારા

પ્રાદિ ભડ વીરના સૌર્વ શુ સૌર્વ દો !

પ્રાદિ નન્નમિદના જોમ શુ જોમ દો !

ક્રોધિ નરનારની ભક્તિ શી શક્તિ હો !
 ક્રોધિ રવિચન્દ્રની કાન્તિ શી કીર્તિ હો !
 હસ્તે જલપૂર હો !
 પાવલે અભય હો !
 નેત્રે સુરઅગ્નિ હો !
 બાલે જયજ્યોત હો !
 જયતુ ! અયિ ! જયતુ ! જગન્નેધ ! ત્હારા.

(ધનુષ્યટંકાર કરીને)

વીરત્વના દ્વધના દ્વધમલ યોધરાજો !
 જાણો છો તે ફરીથી સાંભળો.
 પાંચ શરતો આજે ખેલાશે
 ત્રણજીત્યું હજી રંગઅખાડો જીતશે.
 અખાડાંમાં ઉતરે ત્હેમના યોધધર્મ,
 તીરે બેઠેલાના પ્રેક્ષકધર્મ,
 આર્યસેનાના ધર્મભૂતિ ઋત્વિજરાજ
 રંગઅખાડાના મહાઆચાર્ય છે
 ગદાપરીક્ષાથી સમારભ મડાશે,

(જે આર્યયોધ ને જે અવન્તીયોધ, સરોવરમા તરતા નાવડા ચા
 ઉલ્લાસલહરે લહરતા, રંગઅખાડામા ઉતરે છે. વજ્રધન્વા આર્યયોધ ને
 વ્યાધાગ્નિધારી અવન્તીયોધને બિરદાવે છે.)

સુભટપતિ. શામળા શિલાદંડ શાં ઉલેલા
 આમલીનાં થડ છે પેલાં ચાર.
 એકે ગદાપ્રહારે લાગવાનાં છે
 યોધરાજના બાહુબલના વજ્રપાત પારખશે તે.

(મદાનગની ચલવન્દના કરી આર્થે યોધમલ્લ એક મદાનદા ઉપાડી,
વાયુખડમા પડા ફેરવી, દંડ પગલે જઈ એક ચડવલને માટે છે, ને
પાડે છે)

પ્રેક્ષકવૃન્દ શાહુબાગ

(અવન્તીયોધ મદા લઈને દોડે છે, જઈને યડને મારે છે યડ
ડોલવુ થે નથી)

અવન્તીના } (મગરીમા હસતા હસતા) શાહુબાગ
સેનાનીઓ }

(બીલે આર્થયોધ યોધરાલેને વન્દના વન્દી મહારમદા ફેરવતો યન્-
માલાએ જાય છે, ને દંડ પ્રહારે યડને પાડી ત્રણ કટકા કરે છે)

પ્રેક્ષકવૃન્દ શાહુબાગ, યોધરાજી

(અવન્તીના બીજે યોધમલ્લ ક્રત્તિવજરાલને વન્દન વન્દી, મદાનદા
પારખી, ઉપાડી, સુસ્થિય ડગલે જઈ, એકલકા યડદડને વજપ્રહારે ચૂલ
કરે છે)

સર્વ પ્રેક્ષકગણુ ધન્ય હો ! એ સુમન્નાથની મન્દારમંડા
ઉદ્ગાતાઃ અવન્તીનાથનો જય હો !

(બાધચર્મધારી નિજ બ્યામગરને સંગે)

ચાગ તાઠથલે ડોવ્યા નાગિયેર ડે,
ચક છોડી યોધરાજે છેદવાના છે.

(ને આર્થયોધ ને ને અવન્તીયોધ રમજખાડામા ઉતરે છે આર્થ-
ચાગ તેમ લઈ ચક ઊડે છે, યડને અપઘાઈ પડે છે પ્રેક્ષકવૃન્દ દસે છે)

(અવન્તીયોધ તીરછી દષ્ટે તાડમાલા નિરખી રહી ચક્ર ઠાડે છે, ને યડને ઠેરે છે. પ્રેક્ષકમેદની અવાજ રહે છે.

બીજા આર્યયોધ સુમટપતિના આશીર્વાદ લઈ દક્ષિણથી લક્ષ્ય સાંધી ચક્ર ઠાડે છે; નાનિથેરને મધ્યમાથી છેડી ઉપરની અર્ધ જોપરી ઉડાડે છે. નીચેનું અર્ધ ફળ તાડપડની બેસણીએ જ બેસી રહે છે.)

સકલ
પ્રેક્ષકગણ } :ધન્ય હો ! યોધરાજ ! ધન્ય હો !

(બીજા વિશ્વાલાક્ષ અવન્તીયોધ આજમાં મીઠા લરતો નેમ લે છે, ને નેમ લેતાં લેતા થગ ઉપરથે અગુલિ ઉપરથી ચક્ર પડી જાય છે.)

ઉદ્ગાતાઓ: આર્યકુલનો જય હો !

હવે સાંજપરીક્ષા મંડાશે,

લીમડાના થડમાં મારો, યોધરાજો !

ને વીધો સકલ સ્કન્ધબલથી.

(યોધયુગ્મય રંજઅખાડામાં ઉતરે છે. એક આર્યયોધ શિલાસારે લોહસાંગ ઉપાડે છે, ઉપાડતા સામભાર નીચે ચાપ શી દેહ નખી જાય છે. સાંગ ઉપડતી નથી, પ્રેક્ષકમેદની હસે છે. અવન્તીયોધ આવી આર્યયોધને ઊડાવે છે, ને એ જ સાંગ ઉપાડવા મથે છે, પણ ઉપાડી ઉપડતી નથી.

આર્ય યોધરાજ મહારથી, સુમટપતિને વન્દન વન્દી, એ જ લોહસાંગ સ્કન્ધવંચી ઉપાડી જઈને ની બરફના યડને મારી આરખાર વીધે છે)

પ્રેક્ષકૃન્દ: ધન્ય હો ! સુસટરાજને ધન્ય હો !

અ. ૨, પ્ર ૪, પા. ૯૬

(બીજે અવન્તીયાધરાજ સાગ દિવાળી વૃક્ષપદે નથ સાગ ફેડે છે,
પણ સાગ વૃક્ષરાજના યશસ્વાચ્ચ ન સોઝાઈ થશે)

ઉદ્ઘોષાત્તઃ આર્યકુલનો જય હો !

(આર્ય સેનાનીઓ ઉત્સાહમાં ગ્રેષ્ઠ છે, અવન્તીના યોધરાજને
ઝાખવની ઇચ્છા થઈ છે)

હવે રથ પરીક્ષા થશે
પાણ્ડીપન્થા, પવનવેગી,
વીજળીધાવન્ત, મનઉડન્તા,
અશ્વરાજો અવનીને ઝોળખાવે,
ચૌદ પગનું ચોધડિયું છે પ્રત્યેકને

(એક આર્ય રથી રાતા અશ્વરાજોના મદારથને ખેડે છે અશ્વરાજો
અશ્વર હડતા શા વિચરે છે રથ વળ તો નહીં અન્તરિક્ષથીરતી મહા
કઠારે સો સોહાય છે સોઝાય કુલલલોચને નિરખે છે)

પછી અવન્તીનો રથી અટાપ્યા અશ્વરાજોને રથે રમખાડો ખેડે છે
એ પણ પછી અશ્વરાજો ઝાલ્યા રહેતા નથી

બીજે આર્યરથી કુલન્દવરાવેલા શ્વેત અશ્વરાજોડેડો રથ ખેડે છે
અશ્વરાજોના ડોક લક પદ પગથી જલ્પનાના અવચનો સમ્રા હોવે છે,
ને રેગ પાણીના પૂર શો લછળે છે)

સક્ષામહપ શા ગોડા ને શો રથી !

ધન હો ! ધન્ય હો !

(અવન્તીકુમાર સહી હવન્દોપ ઉતારે છે મહામલ્લની આખે એક
મીટમાં રમખાડાને માપી-બારી થી નથ છે)

અવન્તીકુમાર: સૂત ! માતૃતરથ લાવો મહારે,

પર્ણવર્ણ અલકાના અશ્વરાજ્ઞે વાળો:

મધ્ય દેશના રણવજ્રથી સોહામણો.

(પર્ણવર્ણ અલકાના અશ્વરાજ્ઞેડયો અવન્તીકુમારનો વ્યાધ્યયર્થ મહેલો માતૃતરથ યનગનતે અશ્વે આવે છે. સુભટપતિની સમીપે જઈ અવન્તીકુમાર કશંપુટ સંમેલે છે, કતિવજ્રરાજને વન્દન વન્દે છે. પછી સમસ્ત સભાસઘને નમન નમી, અશ્વરાજ્ઞેને દેવને હાથે પપાળી, રેનહોરી લઈ, રથે ચઢે છે યનગનતા ધોડાઓ રથને યનગનાવે છે, ચાર પળમાં એ અશ્વરાજ્ઞે પવનવેગે ઘટે છે; ધરતીને જાણે રથચક્ર અડતા જ નથી! રણનટ્ટી ચો રથ કૂદડી ફેરે છે. ને શીવમુગટ ચો અવન્તીકુમાર માથે સોઢે છે.)

આર્યસેનાનીઓ: ધન્ય હો ! અવન્તીકુમારને ધન્ય હો !

સભાસંઘ: અવન્તીકુમારને ધન્ય હો ! (પડયો ઝીલે છે.)

(અશ્વસિરની ન્હાની કિરીટપતાકાઓ જાણે પતાકાપરીધ શી ભાસે છે; અશ્વપીઠની કલગીઓ જાણે કલગીભાલા શી ડોલવી રહે છે; અવન્તીકુમારનો મુગટ અન્તરિક્ષે કાચનચક્ર રથે છે

મુદ્ધર્ત વીર્યે રથ યભાવી, સર્વવિજયી વિજેતા શા રજઅખાડાને નિરખતા અવન્તીકુમાર રથેથી ઉતરે છે. રથરશ્મિઓ સૂતને સોપી, અશ્વરાજ્ઞેને ધન્યવાદે માળડી, રજઅખાડાને ને સુભટનાયકોને નમી, ટોપકવચ પહેરી લે છે સાગરની લહરી મોજ મોજ ઉપર ઉછળતી-ઝીલાતી ક્ષિતિજ-પાર જાય તેમ અવન્તીકુમાર માટેની જ્યોત્સનાની લહરી ક્ષિતિજપાર ઉડતી ઉજ્જવિનીમાં જઈ ઝીલાય છે)

ઉદ્દગાતાઓઃ અવન્તીકુમારનો જય હો !

૧૪

વ્યાધાન્નરધારી અવન્તીના અર્થે તો જાણે વીજળીજાયા
મહારથીઃ ખરૂ જરૂરના છે એ વીજળેગી અર્ધરાત્રે;
જયસ્વામીઓથી ભાગી જવાને ઠાજે

(વ્યાધાન્નરધારી મુકુટિનુ મધ્યાપ્ત મ્હાવી નિહાળી રહે છે)

ઉદ્દગાતા એ પરીક્ષાઓ આર્થવશ છુત્યો,
એ પરીક્ષાઓ અવન્તીદેશ છુત્યો
એક મહાગ્થના એ અર્ધદેવ સમા
મરખા છે ઉભય યોધસઘ
હવે છે લી પરીક્ષા છે આજની
લક્ષ્યવધી ગળ.ભાણી
પેલા લનામડપની લતાખૂંદો મંહો
માટીની ચઢવી ચી ચી કરતી ઉડશેઃ
એને દેયામા વીધવી ને પાડવી
અવન્તીકુમાર લતામડપના ન્યાયરાજવી છે

(અવન્તીકુમાર દક્ષિણાદ લતામડપ સમીપે સિધાવે જી સિદ્ધ સરિ
ખરા યોધરાત્રે અખા મા હનરે છે આર્થયોધ મુખટપતિની ચરણવન્દના
કરે જી ચાપને પલ્લક મ્હડાવે છે, બાણ સાવે છે લતામડપમાથી ચઢીને
ચીચીકાર મુણી મ્હુ છોડે છે અવન્તીકુમાર લતામડપમા જઈ એક પીછુ
ખરેલી ચઢી ને પીછું લાગી દાખવે છે. સમાજન મૂક રહે છે

વ્યાધાન્નરધારીને અવન્તીયોધ વન્દે છે, વ્યાધાન્નરધારી એ યોધરાજને
ખિરદાવે છે બાણ યોજી ચીચીકાર થયે, યાર છોડે છે લતામડપની લતા

છાનીને ભેદી યર બાળીને લતામંડપની બહાર પડે છે. બિલય સેનાઓ હસે છે.

બીજા આર્યઓ આર્યધ્વજની નિકટ જઈ ધૂલિ શિરે ચઢાવે છે, જો ધૂલિથી હાથ પાવન કરે છે. ધનુષ્યટંકાર મળવી પાછુ ચઢાવી, મહાચર સામે છે. સપજી સમસમાકર ચાલ્ન યાય છે લતામંડપ મંહીધી ચીં ચીં શબ સાંભળી કણેક લસ્ય ધારી બાણ છેડે છે નામ સરિખડુ સુસવાટા મારતું બાણ લતામંડપમાં પ્રવેશે છે. અવન્તીકુમાર લતામંડપમાં જઈ શરવીધી ફલકટકટી રી ચકલી લાવી બિત્સુક પ્રેક્ષકદંડને લખવે છે.)

અવન્તીકુમાર: ધન્ય હો ! જો સુલટરાજને ધન્ય હો !
 રસિક જેમ રસિકાને દગબાણે વીંધે
 તેમ ચકલીનું હૈયુ જ વીંધ્યું છે.
 યશવર્તિની અવન્તીનો યોધરાજ હશે જો ?

આર્યસંઘ: આર્યકુલનો જય હો !

(અવન્તીના યોધરાજે હાથમાથ છે.)

અવન્તીકુમાર: મહાજગતની દિશાદિશાઓમાં
 આર્યકુલની અનન્તવાહિની કીર્તિ
 ચાપોતકટોના શરચાપની જ પાંખે
 ઉડે છે કે શું ?

સુલટપતિ: વીરત્વનાં મહાકાવ્યોમાં યે
 આર્યોનાં યશોગાન જ છે:
 પણ આર્યકુલના અક્ષય કીર્તિલેખ તે
 આર્યત્વમન્નેની વેદસંહિતાઓ છે,

ભરતદેવ દેહના રાજવી નથી,
આર્યકુલના ઉરના રાજવી છે,
દેશદેશના દિલના રાજવી છે

(ખીલે અવન્તીયોધ આવી બાણને પાણી મ્હડાવતા એક ચાપ ભાગે
જે ખીણ ચાપ મ્હડાવી, જી-ચીકાર મલગાયે બાણ છેડે છે લલ-
મડપની લતાઓમા બાણ અદૃશ્ય થાય છે વતામડપમા જઈ ફાણેક પછી
બાણલટકતી પાયવીધી ચકલી લાવી લોડસધને દાખવે છે)

અવન્તીકુમાર પાય વીધ્યો છે, હૈયુ નહી,

આખ ને કાન વચ્ચેનો

જે તસૂનો ફેર પડ્યો

સુભટપતિ એટલો તો પવનલહરી ચે પાડે,

સરને એટલુ તો ગિજાવે

અવન્તીયોધની નેમ સાચી હતી.

(ચોગમધી ઉતરતા પૂર લેવા યોધાને રત્નઅખાગમા ઉભરાય છે
જિજ્ઞાસા યોધાનેને માથે કાલિજસન મન્દારમાલ્યો ધરાવે છે)

સુભટપતિ ને અવન્તીકુમાર જતી લેતા પરસ્પરને વીરવન્દના કરે છે)

અવન્તીકુમાર: પરસ્પરના ગુણ પારખ્યા આપણે

આર્યો આવા મહાશય હોય,

અનુભવથી તો આજે જ જાણ્યું એ

સુભટપતિ સત્જનોનો ગમાગમ એટલે જ

પગ્ધરના ગુણોની પાઞ્ણ ને લેવદેવ.

આપ પણ આયગોત્રી જ છે

ઋત્વિજરાજ. અવન્તીના યોધરાને યે

હાર્યા છતાં જેવા છે

અવન્તોનાથને અમ વીરવન્દન કહેજો

કહેજો મધ્યદેશમા યે નરપુગવો છે

મુલ્લટપતિ જોલો, સહુ યોધરાને ।

ધર્મયુદ્ધનો જય !

સકલ સેનાનીઓ ધર્મયુદ્ધનો જય ।

(સેનાનીઓ ને દોષસધના જયનાદથી તાડવનના મહાપત્રો ડોલી
જઈ છે વેરાતા મુલ્લટા ઉપર અને રિયવમ્મલ લહરતા આર્યકુસના ને
અવન્તીદેશના રાજધ્વજો ઉપર પૂર્ણિમાનો ચન્દ્રદેવ કિરણો વરસાવતો
જાય છે)

પ્રવેશ પાંચમો :

ગંગાદ્વાર

(અમાદ્વારની એક અન્ધારગુફાને વિશાલ દ્વારે જે અન્ધારમૂર્તિ અચંદ્ર સ્વરૂપે દ્વારપાલ ઉભા છે ગુફાના નિરિદોષાવ ઉપર વનકુળના મેધાદગ્ધર યા સુધન ધડાધેરાને ને કાલન્દ્રી લટકતી જઠા સી વડવાઈએ ચોસતો વડસો ॥ ને વડલાછાંચે શીવસ્થામન્યા વડડાળખીથી પખો ખાતી એક ડાળને અઢેલી કબી છે ગુફા ફરતી પાણીની ભૂલભૂલામલીની કુદરતમૂલ્યી ભળ પધરાયેની છે, ને મહી લાળા ધાસ ન ઉઝ્યા નેતરભૂય ઉઝ્યા છે મેધલી અમાસની અન્ધારી રાતની કાલિમા સર્જિત આઝાદાયેલી છે સર્વે મુક છે પાછળ આરે મહાસાગર લહરતો દેખાય છે)

વડડાળખીએ પખો ખાતી શીવસ્થામન્યા કુલદોળવેથી ઉતરી ગુફા-દ્વારમા ભય ॥ ઉપર કુળમા એકાએક દીપમાલા પ્રગટે છે, ને વડની ડાળીડાળીમાથી દેવામના ઉતરે છે નીચે પલ્લવપધારીમા પોટેલી વસુન્ધરાને કમલપત્રથી પખો નાખી ગીત ગાતા ગાતા ઉઠાડ છે)

દેવાંગનાઓ (આશાસનનું ગીત ગાય છે)

યેલા આલકરૂએ અમય

સગની ' સ્વર્ગના વાગે મૃદગ.

ધીરા હો ! ધીરા, હૈયા યા, વાગે,

જગમા પડે પડછન્દ

ધિનિકિટ ધિનિકિટ મધુરા યા ગાળે

આધુધના આનન્દ

પેલા આલઝરખે અભંગ
સજની ! સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ.

(સૂતેલી વસુન્ધરા, ઘાકયા જેવી, એક દેવાનનાને અટકી બેસે છે.)

ઉર-ઉરને આમન્ત્રણ આવે,
ચાલ સખિ ! દેવદારઃ
પ્રેમનો પારાવાર ડાલે ત્હાં,
પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ ઉતારઃ
પેલા આલઝરખે અભંગ
સજની ! સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ.

(એક દેવાનનાનો ખભો ટકવી લથડતી રી વસુન્ધરા ઉભી થાય છે.
હવામંડપેથી દિશદિશમાં લટકતી પ્રકુલ્લેલી નવરત્ન વેલીઓ રી દેવાન-
નાઓ ફરતો ઘેર રહે છે)

વસુન્ધરાઃ (માફતિક વીરત્વનો પ્રયત્ન કરતી)
કરહાં છે મહારા બાણચાપ '

(હાફતી હાફતી)

હાવો, દેવાંગનાઓ ! મહને આપો એ,
દિશાઓ ! મહને દાખવો એ.
(યાક્ષી યાક્ષી ગથે હસરો ઉતરતા)
અવન્તી ! કરહાં એ મહારી અવન્તી !
લક્ષ્મીમહોરી ને સરસ્વતીશણગારી.
ને કરહાં આ અન્ધકારની ગુફાઓ ?
કરહાં એ પૂર્ણિમા ? કરહાં આ અમાસ ?
ત્હાં મહારા જીવનનો દિવસ હતો,
અહીં મહારા જીવનની રજની છે.

કચ્છા એ શિખાના મ્હાટિક ઘાટ ?
 કચ્છા એ મહાકાલેશ્વરની સાય આરતી ?
 કચ્છા એ ગન્ધવતીની જલકીડા ?
 કચ્છા એ મણિમડિત પુષ્પપરિમલિત .
 સૌન્દર્યચૌવનને કુકુમપગલે સુઢાતી
 હવેલીઓ ને રાજપ્રાસાદોની હર્મ્યચલિઓ ?
 કચ્છા એ પુણ્ય ને કલ્યાણના કયારા,
 ને કચ્છા આ અધોર એકાન્ત ?

એક દેવાંગનાઃ આકાશની ચુક્રાઓ ચે એવી છે

બીજી દેવાંગનાઃ વિમાન તેડાવ્યું છે, આજે આવશે
 પૃથ્વી નક્ષત્રી થઈ હશે,
 રાજકુમારીને દસપાશમાંથી કે નહીં છોડાવે,
 તેા અમે ઉપાડી જઈશું આજે
 સોહામણા સ્વર્ગને આગણે
 જમારી દેવપાંખો ઉપર.

ત્રીજી દેવાંગનાઃ ચન્દ્રાનન સરોવરના ચન્દ્રમહેલ કરતા
 મહાવન કચ્છા એછા અધોર છે ?

વસુન્ધરાઃ એ જ ભૂલ ખાંધી, દેવકુમારિકે !
 મ્હારા ચાપભાણ ઉતારી
 મહાવનના એકાન્તે અડવી સંચરી
 ને ત્રિલોકના પરમ સુભટદેવને ચે
 મહાવનમાંથી જતો જવા દીધો
 ભરતદેવ ! ત્હમારી અપરાધણું છું

અવન્તીકુમારીની સરોવરકુંજોમાં !
 કોઈ એ મૃગયા કેમ જોલે ?
 એ અતિભાવથી ત્હમને અપમાન્યા,
 સ્નેહને અવગણી જવા એ દીધા.
 પ્રેમપાશે રોક્યા હોત,
 કીકીમાં ફરી રાખ્યા હોત,
 અન્દ્રમહેલમાં કેદી કીધા હોત,
 તે દિશાઓ ગાજે છે જેની હાકલથી,
 સદ્યાં જતા નથી જેનાં યશોગાન
 ઈશ્યાણુ અવનીપતિઓથી,
 તે રાજમુગટ વીરવીરેન્દ્ર
 મહારી ઢાલ થઈ ઉભત
 હસ્યુઓ એટલા પ્રારબ્ધી:
 મહારાં એટલાં પ્રારબ્ધ ઓછાં
 ગંગાદ્વારનાં તીર્થ કરવા એ
 આમ સરળ્યાં હશે મહારે.

(સદિવસને રક્ષ્મી લટકી ટહેલે છે. નીચે ગુફા ફરતા અન્ધારપછડા
 આદી કેટલાક માણસો આવી પત્થરસિલાઓ સા અડોલ ને અવ્યય સ્થપાઈ
 બેસે છે.)

આલમાંથી તારાઓ વીણી વીણી
 મહારે ઓઢણીમાં ગૂંથવા હતા;
 ભરતદેવ ! ત્હારો સ્નેહ પામવો
 એટલો અઘરો ને અણમૂલો છે.

એક દેવાંગના: ચન્દ્રમા આધો ઉઠે છે,
 પણ આંખમાં આવી વસે છે.
 વસુન્ધરા ! ઉપનિષદોને જૂલી કે થું ?
 આધેમાં આધે, પણ પાસેમાં પાસે.

વસુન્ધરા: એ તો પરમેશ્વર,
 નહીં કે પ્રીતમદેવ.

બીજી દેવાંગના: તારા પ્રીતમને પરમેશ્વર માન,
 એટલે તથા સાચી પડશે
 સૂર્યના મનોવેગી પ્રકાશ થો
 અધધડીમા આકાશો ઝોળાંગી આવશે
 ભરતદેવને તું ઝોળાજે છે.

વસુન્ધરા: હું મ્હને ઝોળાણુ છું,
 હું ત્હમને સહુને ઝોળાણુ છું,
 ભરતદેવને એથી અધિકા ઝોળાણુ છું.
 ભણુ થશે કે આવી ઉભશે અંહી.
 આર્યદેશે ઉગેલા સૂર્યનારાયણને
 કેણુ ન ઝોળાજે ?
 યુગયુગના યુગધર્મ શીખવનારને
 કેણુ ન પિછાને ?
 ગગનની ઝાલરે ઝાલરે
 આલેખેલા છ એના તો નામાક્ષરો:
 આંખ ઉઘાડે તે વાંચે
 મહારા ઉચ્ચંડાસને વિરાજતો પ્રભુ,

મહારા કીકીમંડળે નાચતો નટવર,
એને યે હું ન ઓળખું ?

લીલસુમન્યા: (ગુફાદારમાથી બહાર આવીને)

મહાગુફા સન્ન છે
પદ્મણીના નરમેધને કાળે.
વડલે વાંદરાં ઉભરાય એમ
ઉભરાશે હવે અંહી દસ્યુપરિવાર.
પદ્મણીને તેડી લાવુ ગુફામન્દિરે.

(લીલસુમન્યા કુંજવડાવે વટકે છે. લીલસુમન્યાને આવતી નિરખી
દેવાંતનાઓ વડવામાં અયોગ થાય છે, ને પાછળ અધકાર મૂકી દેવી દીપ-
માલા હોલવાઈ જાય છે.)

લાખા વાંસરથંબને આધારે જલભૂલભૂલામણીના ઝહેણુ ફરતો-ઓળંતો
દસ્યુસંઘ દિરાદિસમાથી આવી ગુફાદારે ઉભરાય છે, વનનાચ માટે છે.)

એકદસ્યુ: અલ્યો ! દાદો આંચો છે.

બીજો દસ્યુ: દાદો તો દુઃખ ટાળશે.

દસ્યુસંઘ: હો સોમદેવ ! આયમી મા જન્ય,
કે ભરતી ડાલે ભક્તી રે:
હો સોમ ! ત્હને પોપચેથી પીય
કે ભરતી ડાલે ભક્તી રે.

હો સોમ ! ત્હારા કિરણોના બાણ,
કે ભરતી ડાલે ભક્તી રે,
હો સોમ ! એ તો વીધે પંચ આણ,
કે ભરતી ડાલે ભક્તી રે.

અ ૨, ૩, ૫, ૫ા ૧૦૮

(એક ભવ્યમૂર્તિ દાદો ને એ દાદાનો સાગરીત એ શુદ્ધમા ભય છે,
દસ્યુકુલ લેખને પાથે લાગે છે)

લીપણુમન્યા નગતની એ પદ્મણી !

એ ઘડીના ઘડિયાળા વાગે છે
કે જ્યહારે જીવ ને કાયા જૂદા પડે છે
ગગાદારનો ઉદ્ધાર આપે નથી

વસુન્ધરાઃ એકના મૃત્યુથી અનેક ઉગરતા હોય
તો એકે મરવું જ બોધ્યે
એક આયાના બલિદાનથી
દસ્યુકુલ ઉદ્ધર્યે આને
આર્યત્વને એથી અધિકુ બહાહુ શું ?
આલો, હું સજ્જ છું યશમા હોમાવા
હુતાશ તો પ્રાજ્ઞવળ છે ને ?

લીપણુમન્યા મહાશુદ્ધા યે સજ્જ છે
પદ્મણીના નરભેધને કાજ

(બન્ને હવરવા માટે છે ઉપર પણ સિલાઓ જેવા ફરસ્ય અન્ધાર
પછેડા જોડેલા માણસો આવી હામહામ સ્વપાવા છે, નીચે સુદાદારે દસ્યુ-
ઓનો વનનાચ ચાલતો જ હોય છે)

દસ્યુસઘ. હો સોમ ! ત્હારી ચન્દનીને તીર,
કે જરતી ડાલે ભલી રે
હો સોમ ! હું તો પ્રેમનો અગ્નિર
કે જાતી ડાલે ભલી રે

હો સોમ ! તારા મણિથી જડાવ,
 કે ભરતી ડાલે ભલી રે;
 હો સોમ ! મ્હારી મહારાણી લાવ:
 કે ભરતી ડાલે ભલી રે.

(હારે હારે ચાલતી પૂર્ણિમા ને અભાસ સમોવડી વસુન્ધરા ને
 બીધણુમન્થા નીચે ગુફાઓકમા આવે છે.)

'' અયોરનાથ: જળદેવના ઘોડાઓ ! નિરજો
 નરમેધના મહોત્સવની મહારાણી.

(વનનાથ અટકે છે. દસ્યુસઘ વસુન્ધરાના ગળદળતા 'વર્ચસ્વેદર્શને
 દર્શનમુખ ધાપે છે : કેઈકે દરવત પ્રણામ કરે છે.
 ત્યાં ગુફાધુમ્મટની એક મહાસિલા એક દસ્યુમાથે ઉપરથી પડે છે.)

બીધણુમન્થા: દેવી કોપ્યાં છે, મ્હારા વરુઓ!
 પન્નણીના નરમેધે ધરપાથે !

(ગુફા ઉપરથી બીજી મહાસિલા પડે છે. દિવાલો કમ્પે છે, સારી થી
 ગુફા મૂળે છે)

ગુફામાંથી } : મ્હારે નરમેધ નથી જોઈતો.
 થોપણા }
 (ગુફાને ધુમ્મટ પડે છે.)

અયોરનાથ: તો પન્નણી નહીં મ્હડાવિયે, મા !

(દાદાનો સામરીત મૂલતો મૂલતો ગુફામાંથી આવે છે, પાછળ વિશા-
 લાસ દાદો પધારે છે)

દાદોઃ ભૂલી ગયા ? પૂર રહી
 પૂત્રોને તાણી ગયાં તે ?
 ભૂલી ગયા ? પુત્રીઓને
 મધરો પી ગયા તે ?
 ભૂલી ગયા ? સાગરભરતીમાં
 સંઘ જે ચાઈ ગયા તે ?

(ધીરે ધીરે આખી ચે શુદ્ધ પડુ છે, કપરનો વડલો લચી નખી નય છે)

અધોરનાથઃ મ્હારી પુત્રી ગઈ.
 લીધણુમન્થાઃ મ્હારો પુત્ર ગયો
 દાદોઃ જૂવો ! શુદ્ધ જમીનદોસ્ત થઈ.
 શિલાઓ માત્ર પાછળ રહી
 શિલાઓ ! ફાટો ને માણસ થાવ—

(શિલાઓ ફાટી મહીથી આર્થચાપરત્ને તીરે છે)

લીધણુમન્થાઃ આ નવો દાદો તો મહાબલુગારો :
 નણે દેવનો હીકરો.
 દાદોઃ અધોરનાથ ! ભરતી નહીં ઉત્તરાય,
 પૂર નહીં છલકાય કાંઠા ખંડાર,
 મધર નહીં મારે આવજ થઈ.
 લીધણુમન્થાઃ અમારૂં એ જ વિનવવું છે,
 અમારાં બાલકોનો ઉદ્ધાર.
 દાદોઃ અન્યનાં બાલક ઉદ્ધાર્યો,
 તો જ તુમારાં ચે ઉદ્ધર્યો

(વજ્રધન્વાને)

વજ્રધન્વા! શરધારાઓ વરસાવો,
વેલુખન્ધ વીધો પેલો,
જલપૂરનો કોટ થઈ ઉભેલો.
અખંડ વહેડાવો ભાગીરથીનાં પાણી.
સંગમજહાઝું ખુલ્લું કરે!
ભાગીરથી ને મહાસાગરનું.

અધોરનાથ: ભાગીરથી ન ઉતરાય—

(બાણધારા વરસાવી વજ્રધન્વા વેલુગાડો તોડે છે; ભાગીરથી સાગરમાં વહેવા માટે છે; પૂર ઉતરે છે; પટ સકારાય છે, ફરતી પથરાયેલી-વેશયેલી પાણીની ભૂલભૂલામણી મદી એકપટ મંજાનદ થાય છે. દાદાને બધો દરમુ-સંધ ચરણવદના કરે છે.)

દરમુઓનો મુખી: આ તો અજબ બાહુગારો!

નદીને કહે આમ જા,

ને દરિયાને કહે આમ કર:

ને નદી ને સાગર એનાં કહ્યાં કરે!

અજબ, બાપજી! અજબ છો અવની ઉપર:

બીજો એવો નથી દીઠો.

પરમેશ્વર એવો હોય તો ભલે

(દરમુસંધ હરતાંજલિની પ્રલિપ્ત કરી લેતા રહે છે.)

વજ્રધન્વાઃ ઓળખો છો એ કોણ છે ?

આર્યાવર્તમા ઉગેલો સૂર્ય, ભરતદેવ.

અધોરનાથઃ સૂરજ સ્હામે તે કાંઈ થવાય ?

ભીષણુમન્થાઃ સૂરજ તો અજવાળાં કરે ને ?

ભરતદેવઃ અધોરનાથ ! ભીષણુમન્થા !

જલદેવતાના બહાદુર સતાનો !

અગરઅન્દનનાં બારણાં પાઠવીશ,

દેવીનું નવમન્દિર ચણાવી ત્યાપના કરભે

(ભીષણુમન્થા વસુન્ધરાને બહાવ કાઢી તેણી કાવે છે 'સ્વપ્નામાં' ચાલતી ન્હી વસુન્ધરા આવે છે.)

ભીષણુમન્થાઃ લે, બાપજી ! ત્હારી પદ્મણી

અધોરનાથઃ ગગાદારના દન્યુસઘને

નરમેધના શપથ છે આજથી.

દરયુઓ ત્હારા દાસ છે, દેવ !

ભીષણુમન્થાઃ અમે તો ત્હારી પૂજા માંડશું, ઢાઢા !

ભરતદેવઃ નહીં, સાગરના સન્તાનો ! કહી નહીં :

મનુષ્યપૂજા ન હોય મહીનલમાં

પૂજા પ્રણુની, કે પ્રણુના અશની.

એના કિરણે સાગર સગટે છે,

ઉભરાય છે ને ઓસરે છે,

અમૃતનાથની એ સોમપૂજા જ શોલે

સાગરહૈયે રમન્તા જલધોડલાંઓને તો.

તીર્થવાસીને મા પજવશે,
એટલી મહારી આણુ માનજો.

(ભરતદેવ ને વસુન્ધરા અન્યાન્યને ઓળખી પરસ્પરની આખોમા જ
પ્રતીક અનિમિષ નિદ્રાથી રહે છે એ નયનદોરે નટવર શા હઈ હઈ ઉર-
ભાવ નાચી નાપ ॥ ઉમય અવાહ છે, ઉમય મતિભૂલ્યા છે)

ભરતદેવ: (ચોક્ક વારે આત્મસાન પાકું નમતા)
સુભટપતિ ! પૃથ્વીની પગણીને,
અવન્તી દેશની રાજલક્ષ્મીને
અવન્તીનાથને જઈ સોપી આવો.
ઠહેજો, અવન્તીયશ તે પૌરવક્ષીતિ છે.

વસુન્ધરા: (પલકપલકે ભરતદેવ સહી, ઉડતી ચઢીની પાખ
સમી, મીટ ભરી લેતી ને સાજુની સેથીકાર સફારતી
સફારતી સ્વગત)

એમ થતું હતું કે
ઠાણુ જાણે શું' એ કરશે
હાશ, હવે અવન્તી જવાશે

(આર્યસુભટા વસુન્ધરાને લઈ ચાલવા માટે છે ત્યાં અન્તરિક્ષને વડદેથી
દીપમાલા પ્રગટે છે, ને દેવાંગનાઓ પ્રત્યક્ષ થાય છે, ને ભરતદેવને દેવકૂલે
વધાવે છે ભરતદેવ જયસ્થલ શા અડોલ સ્થિતવુદ્ધએ હમેલ છે)

દેવાંગનાઓ: રાજરાજેન્દ્રનો જય હો !
છે, ને ઉઘાડશે આપનાં
રસરાજવીનાં એ રસલોચનો ?
ને નિરખશે તડકૂડતી પ્રેમપંખિણીના
ઉડતા ને ઉછળતા એ ઉરભાવ ?

પ્રેમદાના પ્રેમને પુરુષો પિછાનશે ?

કે નહીં પારખે કહી શે ?

પ્રીછને એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલભોર !

આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે કે ચકોર.

આમકાઠિ ઉભી જગ કરો છો ઝાંકઝકાર :

એક એને નહીં ઉગળો ? અમૃતના ચોર !

આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે ચકોર.

આકું જૂવે, પાછું જૂવે, સંકારે સાળુકોર ;

અણુભોલી ઉડતી કરે આંખડલી મદરોર :

પ્રીછને એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલભોર !

(છેલ્લું અરજ માના માનાં સદેવેવાંમનાઓ વસુન્ધરાને પોતાની પાંખે
નિસારી આકાશમાં ફરી નય છે. સ્વર્ગે પાછી સિધાવતી હર્વશી પાછળ
પુરેવા નક્કની પાંખે નિદાગી રથા હતા તેમ બરતદેવ આછી-અછી થતી
વસુન્ધરાની પાછળ નિરાશા ને અભિલાષાની લોલચિયોલ નળરો ફેંકતા ભાગી-
રથીઆરે રહે છે.

ભાગીરથીને સ્કામે તીર બવન્તીકુઆર ને તેમના આધારભરખારી યામ-
શામે આવી પહોંચે છે.)

રાનાર્ષિ. ભરત

અંક ત્રીજો

પ્રેમદાના પ્રેમને પુરુષો પિછાનયે ?

કે નહીં પારખે કદી ચે ?

પ્રીછજો એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલભોર !

આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે કે ચકોર.

આમકઠિ ઉભી જમ કરો છો ઝાકઝકાર

એક એને નહીં ઉભળો ? અમૃતના ચોર !

આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે ચકોર

આહું જૂવે પાછુ જૂવે સંકારે સાળુકોર ;

અણુમોલી ઉડન્તી કરે આખડલી મદગોર

પ્રીછજો એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલભોર !

(છેલ્લુ ચરણ તાતા તાતા સહ દેવાનનાઓ વસુન્ધરાને પોતાની પાંખે
નિસાગી આકાશમાં ફળે નવ છે સ્વર્ગે પાત્રી સિધાવતી હર્વશી પાછળ
પુરવા નહકતી અ ખે નિદાગી રથા હતા તેમ બરતદેવ આજી-આજી થતી
વસુન્ધરાની પાછળ નિરાસા ને અભિલાષાની લોલવિલોલ નળયે ફેંકતા બામી-
શીઆરે રહે છે)

ભામીશીને રહામે તીર અવન્તીકુમાર ને તેમના વ્યાધાગ્નિશ્વરી યોધ
રાને આવી પહેલે છે)

પ્રવેશ પહેલો:

મહાકાલેશ્વરની સાયંઆરતી

અવન્તીનાથ ઉત્તમચિનીના ભાગ્યવિધાતા ! નમસ્તે.

(અન્તર્ગતમા મહાકાલેશ્વરજીની સમીપ યોધરાજને નિહાળી રમ મંડપના ગર્ભદ્વારમા જ યજ્ઞી ભય છે.

શિમાને આરે મહાકાલેશ્વરજીના શિવમન્દિરમા સાયકાળના આછા પડછાયા, પ્રકાશ ને અન્ધકારના ઉત્તમાળા ખાલીયા શા, પથરાયેલા છે રમંડપમા ને જ્યોતિર્લિંગના ગર્ભદ્વારમા ચેરાસ ગાઠ ગોરમ્ભાયેલી છે પરબ્રહ્મને ભણે મહામાયાના આવરણ ચ્હડતા હોય ને નવચઢાડ સૂનતા હોય તેમ જી કિરણગૂંથણીમા, તેજત્રિમિરની એ સન્ધિકામા, કંઈ કંઈ સૂનનો તરવરતા હોય છે.

મહાકાલેશ્વરજીના જ્યોતિર્લિંગ સન્મુખ ટોપકવચધારી પ્રચંડ કા મહાયોધ હરતાજલિ કરી રહી વિરાજેલ છે.)

મહાયોધ: નમસ્તે ! મહાદેવા ! નમસ્તે !

બ્રહ્માંડના કલ્યાણનિધિ શિવજી ! નમસ્તે !

આર્યાવર્તના અન્ધકાર ઉતારવા

દિશદિશને દેવવન્દ્યા જોળે

દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ પ્રગટયાં.

અબ્રહ્મજ્ઞ ને અનાર્થતા ત્હોં યે હજી,

વસ્ત્રોમાંની કરચલીઓ ને ઝાલરોની પેઠે,

સન્તાયા છે આર્યાવર્તમાં કામ કામ.

પડછાયા વિનાનો દિવસ,

અન્ધકારના જોળા યે વિનાની પૂર્ણિમા,

જગતમા ઉગશે કદી યે ? પ્રભો !

(આશ્ચર્યનયને ને મૈત્રુકમુદ્રાએ આનનનાદૃ અવન્તીનાથ વીરત્વ
નીવરતા યોધરાજની આરતી સામળી રહે છે)

મધ્યાન્હના મહાપ્રતાપી માર્તઁડકેવનું
મધ્યાકાશમા સિહાનન મંડાય છે,
તેમ મધ્યદેશને પુણ્યઉછાએ
મડાયુ છે મહાકાલેશ્વરજીવુ દેવતખત.
સૂર્યમાલામા સૂર્યરાજ છે,
તેમ આર્યાવર્તમા છે મહાકાલેશ્વર
કવ્યાણનાથ ! કાગના યે કાળ !
મર્ષજેતા મહાકાલના યે જ્યપતિ !
જગતને તહમારૂ શરણુ જ સાચ્યું છે
દુનિયાના વિતશ્વઃ મહાદરબારમા
શાશ્વત ને ચિરંજીવ ને કાલાવીત
આપ જ એ એક ભદ્રકાલીશ્વર
સંસારસાગરમાની તરણુતારિણી દેવનોંકા
જીવનવીર્થની તો એક આપ છે

અવન્તીનાથઃ (ન સ્તેવાતાન સ્તેવાતા અમૃજાઈને)

યોધરાજ ! નમસ્તે !
મહાકાલેશ્વરજી છે મધ્યદેશનુ દેવછત્ર
લક્ષ્મી સરસ્વતી શુદ્ધિ પ્રબા
—મહુ પ્રકૃત્તેલા પુણ્યલતાઓ છે
એમના દેવમૂલા કિરણમડલમાથી
એ ચન્દ્રમૌલીશ્વરને ભાગ્યદેશે તગતગતી
ઉન્નતિની તો ચન્દ્રકલા છે

યોધરાજ: અવન્તીદેવનું રાજવેણુ ખોટું ન હોય.
 એ ચન્દ્રજ્યોતના છે અમૃતઅન્નવાળાં
 ઉજ્જયિની ને ઉજ્જયિનીવામીઓનાં.
 જેવાં ચન્દ્રકલાનાં કિરણો ઉડે છે,
 એવાં ઉડે છે ઉચ્ચાં
 ઉજ્જયિનીના ચે ભાગ્યકિરણો.
 સારા ચે આર્યાવર્તમાં સોહાશે.

અવન્તીનાથ: યોધદેવ ! આર્યયોધ જણાવ છે.
 ઉજ્જયિનીને જીતવા પધારી
 ઉજ્જયિનીને ગિરદાવો છો
 ઉજ્જયિનીનાથને ઋણુભારે ચાપો છો.

યોધરાજ અવન્તીદેવ ! ઉજ્જયિનીને ગિરદાવવી એટલે
 આર્યોને કાળે ઉજ્જયિની જયધર્મ્ય ભાખવી.
 સાફ ન હોય, અવન્તીદેવ !
 જીતવાને તે યોગ્ય ન હોય.

અવન્તીનાથ યોધરાજ ! આર્યો શુ વાહે છે ?
 ઉજ્જયિનીનો જય, કે ઉજ્જયિનીની મૈત્રી ?

યોધરાજ: આર્યો ઉજ્જયિનીની મૈત્રી માગે છે
 સસ્વતીનું ધામ, લક્ષ્મીનું મંદિર
 સુજનતાના પ્રાસાદ સગી ઉજ્જયિની
 આર્યતાની અરિ ન હો
 આર્યાવર્તમાં ઉતારેલી ગ્રહમાલા શા
 વેરાયેલાં તીર્થોની તીર્થરક્ષાના

સદ્ધર્મદિગ્વિજયમાં

બ્રહ્માવર્તના ભરતરાજની સંગાથી હોઃ

આર્ય યોધગણનો એ મહાશય છે

અવન્તીનાથઃ અવન્તીની સમશેરો વીજળીપાયેલાં છે,

અવન્તીનાં વજ્રયાપ ને શરભાથાં

વિશ્વકર્માનાં ઘડેલાં-ભરેલાં છે.

એક મહાસંગ્રામ પંડી મળીશું,

ભેળા ભેટી શોધીશું ભાગ્યલેખનાં મન્ત્રો

પણ યોધરાજ ! આર્યોને જઈ કહેજો,

અવન્તીનાથે આર્યદેવના ઋણ છે.

કિષ્કિન્ધાની મહાવાનસેના,

મહા મામ્રના અણુધાર્યાં મેધગોરમ્ભા શી,

ઉજ્જયિનીને ગઈ રાતે ઘેરી વર્જી,

શિખાના પાછી ફેરોળાં કીધાં,

મહાકાલેશ્વરનો ખજાંડો ઉતાર્યો,

ત્યાં, અવન્તીયોધગણ આપતાં-આપતાંમાં,

એક આર્ય યોધરાજ પધાર્યો !

ગિરિશિખર શો પ્રચંડ,

ગરુડરાજ શો ધ્રુમતો,

વીરમુગટ શો પરાક્રમીઃ

પ્રભાસનાં પ્રારબ્ધનો ઘડનાર,

અવનીતલવામી નાણે બ્રહ્મા-

એના રથચક્રથી ધરણી ધ્રુજતી.

યોધરાજઃ એવા નહીં, તે આર્યયોધ નહીં

આર્યોં તો આલના આધાર છે:
પણ ગૌરવ તો શુભપારખનું.

અવન્તીનાથ: ઉખાડ્યું રાયણનું એક વૃક્ષ,
કીધી એની મહાગદા,
ને કિષ્કિન્ધાના પશુદળને
હજ્યું-કંઈ હજ્યું એ યોધરાજે !
આલ ને અવનીની વચ્ચે
કાલચક્ર માનવજાતને હજો છે તેમ.
ઉજ્જયિનિને ઉગારી એ યોધદેવે
હજારો વચ્ચે એક ધૂમતો,
જલમોજાઓ વચ્ચે જાણે જયનોકા.

યોધરાજ: આર્યોં તો અમૃત પી અવતર્યા છે.
દેવદાનવના આગરમન્થનકાલે
દેવોએ પીતાં વધેલું અમૃત
આર્યકુલને પાતું હતું અમરનાથ.

અવન્તીનાથ: દુશ્મનના દુશ્મન શુ તો દોસ્તી
સાંધે અવનીના અવનીપાલો.
આ તો અવનીપાલ જ નહીં,
દેવકુલનો જાણે દેવપાલ.
અવન્તીને ઉગારી એ અરિદેવે.

યોધરાજ: છળ, કપટ, પીઠના ઘા,
દુશ્મનના દુશ્મન શુ મૈત્રી,
પાંખ કાપી ઉડાડવાં ને વીંધવાં:

એ આર્યનીતિ નથી, અવન્તીદેવ !
 ઉજ્જયિનીને ઉગારી છે તે અપનાવવાને.
 અવન્તીને આર્યે અખંડ વાંછે છે,
 કિષ્કિન્ધાની વાનરસેના
 અવન્તીની ઠોરે ખડિત કરે,
 દારખંડાયેલો ચે એ ચન્દ્ર છતવો
 આર્યેને તો અપયશ જ છે
 ઉજ્જયિનીની પૂર્ણિમાને છતવાના
 આર્યેના છે વીરઅભિલાષ
 અસ્તગમિતમહિમા ઉજ્જયિનીને છતે,
 આર્યેના ચે મહિમા તો
 એટલો ઓસરી જાય યશસ્વતાગથી.
 અવન્તીના મધ્યાહ્નના સૂર્યથી .
 પ્રભાવર્તના સુગટને વધાવવો છે.
અવન્તીનાથ: સરજ સ્હામે ચે ઉધાડી આંખે ચાલો
 એવા છો આર્યરાજ, ચોધદેવ !
 બાણચાપ ને ટોપકવચ તો
 અવન્તીચોધરાજેના ચે છે અન્નયઃ.
 મૂરજની કિરણવેલ સમી
 સોનાવેલે શણગારેલાં.
 પણ આર્યેનાં તો શસ્ત્રઅસ્ત્ર જ ન્યારાં.
 ભરતદેવને ભાયે ભર્યાં છે
 હૃદયને નાયતા ઝલુપાશઃ
 ને સિંહને ય બાણે નાયે છે
 સુજનનાના એ ઝલુદોરથી.

અવન્તીનાથ: સરજ સ્હામે ચે ઉધાડી આંખે ચાલો
 એવા છો આર્યરાજ, ચોધદેવ !
 બાણચાપ ને ટોપકવચ તો
 અવન્તીચોધરાજેના ચે છે અન્નયઃ.
 મૂરજની કિરણવેલ સમી
 સોનાવેલે શણગારેલાં.
 પણ આર્યેનાં તો શસ્ત્રઅસ્ત્ર જ ન્યારાં.
 ભરતદેવને ભાયે ભર્યાં છે
 હૃદયને નાયતા ઝલુપાશઃ
 ને સિંહને ય બાણે નાયે છે
 સુજનનાના એ ઝલુદોરથી.

યોધરાજ: અવન્તીદેવ ! એ જ આર્યતા.
વીરત્વ એાછાં નથી આર્યેનાં,
સૌજન્ય એથી મવિશેષ છે.
અને એથી જ છે, અવન્તીદેવ !
જગતભરમાં આર્યત્વનો દિગ્વિજય.

અવન્તીનાથ: એવા આર્યત્વનો સદા જય હો !
આટઆટલાં પખવાડીઆંથી મોરચા માંડ્યા છે;
નથી એફે સુંદરીનું અપમાન,
નથી એફે નિઃશસ્ત્રીને શસ્ત્રશાસન,
નથી એફે પુરજનને સૈન્યપીડન.

યોધરાજ: બ્રહ્માવર્તના એ બ્રહ્મયોધ,
યુદ્ધ આહરતાં ચે પરમ બ્રાહ્મણ.
રણસંઘામે એમના તો ધર્મયુદ્ધ..

અવન્તીનાથ: એવાથી તો જીતાવું ચે સાડ

યોધરાજ: (ભત્રાહ પ્રેરણાથી વડાણી શા મૂળતા ઠરીને)

આજ્ઞાનબાહુ છે, અવન્તીદેવ !
આર્યેના અરિ થવાને યોગ્ય છે
રૂમરણે સંચી રાખજો આ યોધવેણુ
મધ્યાવર્તના મહારાજવી અવન્તીદેવ
ભરતરાજના ચે પૂજનીય થશે.

(યોધરાજ અલોપ થાય છે. રજમડપના ગર્ભદ્વારને માપતા અવન્તી-
નાથ એક જ, માનવરથભા શા, રહે છે.

યોધરાજના વીરરાજ્યને જાણે ઝીણી લઈ દિગ્વિજય પ્રસરાવતી જેવી
મહાકાલેશ્વરની સાયંઆરતી ગર્ભદ્વારમાથી રજમડપમાથી ને શિવમન્દિર-
માથી પૂરતી પેઠે વહતી આકાશમા ગાજી રહે છે.)

પ્રવેશ બીજો:

બ્રહ્માવત્માં બ્રહ્મસભા:

(સરસ્વતીને તીર બ્રહ્માવત્માં એક સમયે કુળમાં સૂર્યમંડલ સમી તેજસ્વી બ્રહ્મસભા મળી છે. મહો ને ઉપમહો સમા સંગઠનતા ઋષિ મુનિ યોગી વપસ્વી ને ઋષિકુમારો એકઠા મળેલા છે ઉપર રક્ષાયાખાઓ વીંજીને નાખે છે, કુળધર્મ સૂર્યતાપને નિવારી છે છે, ને દર્શ કુલ સભુ ને ઉત્તરના તેમજ જાણના જાણીયાઓ ઉપર પ્રભિવર્ચસ્વી બ્રહ્મો વિશાળતા છે)

અમાત્ય: તપોધન પુણ્યપ્રભાવી ધર્મતેજસ્વી
આ બ્રહ્મસભાની સમીપે
મહારાજ પૌરવદેવની વિજ્ઞાપિઓ એ છે
દેવપાવન પુરુષશત્રુ ધર્માસન
કષ્ટ રાજનગરીમાં સ્થાપલુ
અને વિન્ધ્યાદેવિના મહાવનની સ્ત્રીમાઓ
આર્યજનોએ જોળાંજવી કે નહીં ?

(કુલપતિ કવચ ને વસ્ત્રધારિણી સકુન્તલા, માલિન્યાધમના બ્રહ્મપરિ-
વાર સમાવે, પધારે છે બ્રહ્મસભા ઉભી થાય છે, સહુ પરસ્પરને વન્દન
વને છે)

અમાત્ય: (આગળ આવીને સિંસા વન્દી હસ્તાજલિ કરી રહીને)
રાજમાતૃથી ! પ્રણમુ હુ
પૌરવકુળનો જય હો જગતમા

શકુન્તલા: (પૂર્વસ્મરણે ખડાં યથેઆછી વિપાદછયા મુખચન્દ્રિકા
હપર ને કંઠમાધુર્યમાં પડયાં પછી)

મન્ત્રીશ્વર! કહ્યાણુ થાવ

પૌરવપુરમાં કુશળ વર્તે છે ને?

પુરુવંશનું ધર્માસન તો પુણ્યવન્તું છે ને?

અમાત્ય: આ બ્રહ્મર્ષિઓના આશીર્વાદથી
ને આંયોના આર્યત્વના ઓજસથી
સુખ ને કહ્યાણુ પ્રવર્તે છે પુરનગરીમાં.
આપના મહાનુભાવ પુત્રદેવ તો
કહ્યાણુયશસ્વી પિતૃઓનાં યે પુણ્ય
પ્રભુપ્રભાણાં કરશે.

કુણ્વ: ઋષિકુમારો! ગાવ એ
બ્રહ્મજ્ઞાનભયો ભારતમહિમા.
આર્યવિર્તથી શુણ્વગૌરવી બ્રહ્મસભામાં
ગાવ એ ઇતિહાસનાં બ્રહ્મગાન,
ભાવિ અને ભૂતકાલનાં.

ચાર ઋષિ } : (બ્રહ્મસભા સન્મુખ આવીને)
કુમારો

સમસિન્ધુ! બ્રહ્માવર્ત! તક્ષસિંધા! ને નલીન્દ!
ગંગાતટના પવિત્ર ઋષ્યાશ્રમ હો!
પંચવટી! બેઘીસત્ત્વ! જમનાજીનાં ગોપીતત્વ!
આચાર્યો કરાં પુનિત જન્મતીર્થ હો!
માઝો-ગાઝો મળી સર્વ ભારતનાં બ્રહ્મગાન.

ગાઓ એહ ગુણવાર્તા

ગુણપૂજક જમના નરનાર હો

કપનિષદ ! યોગમયતા ભાગવત ! ભક્તિપરાયણતા,

દર્શનો ! લોકે પ્રકરે સુદ્ધિપ્રાગ-ચ્ચે

વેત્તમંદિતા ! અમમ્ય અગોચર

વાણીમાના સહુ વાણીપર ભાવે

ગાઓ-ગાઓ નળી સર્વ ભારતના બ્રહ્મજ્ઞાન

મનનકમ્ભાવત ગીતે પૃથ્વીકુળ પદ્મો પાડીને

ઉદ્ભાતા ઓ !

!મગુપ્ત ! સીધી શબ્દનાણી

વિપુલવૈભવી ભવ્ય કાવ્યશી ગાઓ

ગમીગ-ગમીગ ઘેરે નાદે

ધીરધીર,

ગાઓ એ મહાકથા વિ

તપસ્વી (બ્રહ્મસમારે)

ઋષિ-નો ! યોગીરાજો ! તપસ્વીઓ !

કુલપતિ કણ્વ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી છે,

બ્રહ્મસમાને બ્રહ્મસને તે જ ચોભે

પૌરવવશની માના દેવી શકુન્તલા ચે

જીવનના કેટલાક વર્ષો શિવાય

આજન્મ તપસ્વિની જ છે.

બ્રહ્મસલાને અર્ધે બ્રહ્માસને તે શોભે.

વિરાજે બ્રહ્માસને, બ્રહ્માવર્તનાં મહાઅતિથિઓ!

(બ્રહ્મતેજી બ્રહ્મજ્ઞાના મુખસૂર્યે ઝગારા મારી રહ્યા છે એવી નક્ક-
ત્રમંડલિ સમી બ્રહ્મસલા ગોકવાય છે.)

કેરુવ: મન્ત્રીશ્વર! આર્યત્વના અવતાર
મહારાજ ભરતદેવનો આમન્ત્રેલો
આ બ્રહ્મસમાજ મળ્યો છે અંહી.
શો સન્દેશ છે પુરુષપ્રદીપનો ?

અમાત્ય: બ્રહ્મવર્ચસ્વી આ બ્રહ્મસલાને
મહારાજ ભરતદેવે ચરણવન્દના ફહાવી છે.
તપોધન-જ્ઞાનધન-આરિન્ધધનવન્તા
બ્રહ્મરાજોને અશ્વમેધનાં છે આમન્ત્રણ
ને બે આર્ય પ્રશ્નોના નિર્ણય વિનબ્યા છે:
એક: આર્યત્વનું ધર્માસન ક્યાં સ્થાપનું ?
બે: વિન્ધ્યાટલિ જોળંગવી કે નહીં ?
ગંગાદ્વારના નરમેધને અટકાવી
અસુરો કનેથી અમરકન્યકાઓ છોડાવવા
મહારાજ સ્વયં પાતાલમાં પધાર્યા છે.

બ્રહ્મસલા: જય હો એ પૌરવકુલનો,
જય હો એ જયકિરીટીનો.
દેવો તીર્થો અને બ્રાહ્મજ્ઞાનો તો
પૌરવવંશ પરમહિતસ્વી જ છે સદા.

તપસ્વી: યજ્ઞમહોત્સવપ્રસંગે આશીર્વાદ દેવા
 બ્રહ્મસભા પારવપુરમાં આવશે:
 આર્યત્વના પરાક્રમયજ્ઞમાં
 કુલપતિ કણ્વદેવને આચાર્યપદે સ્થાપશે.

બ્રહ્મસભા: કુલપતિ કણ્વ જ આચાર્યપદે ચોલે—

તપસ્વી: દિનના તેજસ્યયજ્ઞમાં દિવાકરની પેઠે

કણ્વ: દેવોની દેવવાણી છે કે
 ગંગાયમુનાના મહાપ્રવાહ અવરોધી
 ભરતદેવ સવાસો અશ્વમેધ કરશે
 શકુન્તલા ! ત્હારો પુત્રદેવ,
 દશરથના રામચન્દ્રજીની પેઠે,
 ત્હેમને એ પરાક્રમેથી વિસરાવશે.

ચોખીન્દ્ર: આર્યકુલની દીર્ઘિનાં હુકુમી
 ભૂમંડલમાં ભરતદેવ વગડાવશે:
 ને એ જયયજ્ઞોના મહોત્સવોના આચાર્યદેવ
 કુલપતિ કણ્વ મુનીંધર
 દેવમંડલમાં તે વાણ કરશે.

મુનિ: વિન્ધાટવિ ઓળગવાનો પ્રશ્ન વિકટ છે
 આર્યોની ભરતીને ઓટ નથી
 ત્રિકાલના ગ્રાપા મૂધી એ.
 સજનકાલથી ચાર-ચાર ઠોટ મંડાયા છે

ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચે ભારતમાં.
 નર્મદા ને તપતિના મહાનદ,
 વિન્ધ્યા ને વિન્ધ્યાપાદના ગિરિવરો,
 હિમા છે વેરાયેલા આંતરીને.
 ઉતરાય તો ઓળંગવા
 અન્ધકારમાં પ્રકાશ પાડવાને કાળ.
 જીવ ને જય કરો, આર્ચકુલ !

શાસ્ત્રવેત્તા (સ્મૃતિનો શ્લોક ભણીને)

આસમુદ્રાન્તુ વૈ પૂર્વાત્ ,
 આસમુદ્રાન્તુ પશ્ચિમાત્ ,
 તયોરેવાન્તરં ગિર્યોઃ

આર્યાવર્તે વિદુઃ બુધાઃ

કાળું મૃગ ફરે એટલો આર્યાવર્ત;
 સોમતીર્થથી અવન્તી અને ગંગાદ્વાર.
 પુરુવંશના એટલો આર્યદેસ.

યોગીન્દ્રઃ મહીપાલને મહીની અવધો કેવી ?
 લોકપાલને લોકસ્રીમાઓ કુહાંથી ?
 નિઃપ્રીમ ને નિરવધિ છે
 આર્યકુલનો આર્યાવર્ત તોઃ
 પૃથ્વી જેટલો પથરાતો
 ને બ્યોમ જેટલો વિસ્તરતો.
 ભરતવંશ જગતભરમાં ઉલ્લાસે.

કેવલ: ચારત્રો એક છે, ધર્મ એક છે, સાહિત્ય એક છે,
 સંસ્કૃતિ એક છે, ભાવનાઓ એક છે,
 જીવનવિધાન એક છે
 ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વડિલોનો વારસ
 વિધવિધવર્તો આર્યદેશ એક જ છે.
 ઉમખૂમતી માગરમેળલાથી શોભતો
 આર્યાવર્ત દેશ નથી. ખંડ છે,
 ત્હેના ભાગો પ્રાન્તો નથી, દેશો છે,
 એક જ આર્યદેહના એ અવયવો છે.
 એ જ પરવો, ને એ જ ઉત્સવો:
 એ જ સુખદુખના જિલામ ને વિસામ.
 એક જ મેવની એ અનેક ધારાઓ:
 એક જ પૌરવકુલના મહાવડલાની
 દૃઢ-દૃઢ પથગતી ને ઉગતી એ વડવાઈઓ

શકુન્તલા ભરતદેવના હાથમાં ચક્ર છે,
 ભરતદેવના ગામા પદકોષ છે

કેવલ ભરતદેવ સાગરને ઓગશે,
 ને મહાસાગરના મહાજલમા એ
 ભવતરણી તરાવશે
 દેવનાયા મમી નપસ્વિની શકુન્તલાએ
 ચક્રવર્તીના લલજી સાખ્યાં તે સાખ્યાં.
 ધરતીના દરદૃષ્ટના ઝેડા સુધી,
 સાગરના મહાઆગઓ દગી,
 દિશાકાગની પાળ પર્યન્ત,

આર્યદેશ વાધનો વિસ્તરશે
 આર્યત્વ વિધિનું વિધાન છે,
 આર્યત્વને અવરોધ નથી કાંઈ
 નદનો ગિરિરાજનો કે સિન્ધુપગથારનો.
 અગસ્ત્ય યુનિએ સમુદ્ર પીધો છે,
 વિન્ધ્યાટવિ વસાવના ઠાળે યે
 એમને વિનતિ વિનવીએ
 બોલો, બ્રહ્મસભાના બ્રહ્મદેવો !
 આર્યકુલની ત્રિકાલની મહાગાથા:

(૬૬૫ અપિ ઉચ્ચારાવે છે, બ્રહ્મસભા ઉચ્ચારે છે)

સહનાવવતુ. સદ્ નૌ યુનક્તુ,
 સહવીર્ય કરવાવૈ;
 તેજસ્વીનાવધીતમસ્તુ;
 મા વિદ્વિષાવૈ.

એ ગાળે, ને ઉચ્ચારે જગતયાત્રા

યોગીન્દ્ર : બીજે પ્રશ્ન કુપરો છે

શાસ્ત્રવેત્તા : શાસ્ત્રાનુસાર નિર્ણય ઉતાગળે

મહાજ્ઞાની : આમા તો અનુભવની આણ—

તપસ્વી : ભવિષ્યકાલના મહાયાગરની પાર

આધે ને આધે આખડી પરાવી

આર્યત્વની ઘાટનગરી સ્થાપળે.

કણ્વ : મહાજના : યેન ગતા સ પન્થ : ;

મહાજનનાં મન પૂઠો-પૂઠાવો.

(બ્રહ્મસમાને કિનારેથી એક તરફ જોઈ છે.)

તરુણુ : મન્ત્રલવન ને મહાસલામંડપ
રાજમહેલમાં નિરનિરાણાં હોય છે :
તેમ સરસ્વતીતીરે બ્રહ્માવર્તમાં ધર્મરાજધાની,
ને યમુનાતીરે પૌરવપુરમાં
મન્ત્રરાજની સ્થપાય તો ?

એક છેડેથી અવાજ :—

વિદ્યા ને તપમાં ને હહાપણમાં
એ ગરીબ છે, બાલક છે
મલાહની એની ધૃષ્ટતાને
ન માણાયી, તુચ્છકારવી.
બલિભલાનું અપમાન—

(બ્રહ્મસમામા તેજાની સાગરના ખજભગાદ ચો બજાદ થઈ રહે છે)

તપસ્વી : બ્રહ્મસમાને તો તુંમે અપમાનો છો.
અયુક્તિક વચન બાલકનું ચે સ્વીકારવું,
અયુક્તિક વચન વેઠવું ચે વર્જવું :
બ્રહ્મસમાનો એ ધર્મમન્ત્ર છે.

કૃષ્ણ : તપસ્વીગજ માચ્યુ લાખે છે
ગરીબ કે તવગજ, આક્ષર કે નીરક્ષર,
યુવાન કે વૃદ્ધના ભેદ
આર્યત્વભરતી ષત્રુનલામાં નથી :
યુક્તઅયુક્તનો એક જ ભેદ છે
એ યૌવનવૃદ્ધનું વચન જ સાચું છે.

એમની આછીપાતળી સૂચના
એ પ્રહસલાનો નિર્ણય થશે.
એ યૌવનવૃદ્ધને મન્ત્રીશ્વરજીને સોંપીશું,
આર્ય રાજનીતિમાં કેળવશે.
પૃથ્વીનો દીર્ઘદૃષ્ટા મન્ત્રીશ્વર થશે એ.

તપસ્વી: તો સરસ્વતીતીરે ધર્મરાજધાની,
ને યમુનાતીરે મન્ત્રરાજધાની સ્થાપવી.
અંહી બ્રહ્મપુરી, ને ત્યાં મન્ત્રપુરી.

કણ્વ: આર્યકુલની એ સનાતન પાટનગરી નીવડશે.
આર્યોનો પરમ રાજમન્ત્ર છે લોકસંગ્રહ.
બ્રહ્માવર્તમાં ને પૌરવપુરમાં,
મન્ત્રભવનમાં ને ધર્મભવનમાં,
એ મહામન્ત્ર પળાશે ત્યાં સધી
પુણ્યમહેદ્યાર્યાં જ પ્રકુલશે
આર્યો આર્યદેશ ને આર્યપાટનગરી.

તપસ્વી: મહર્ષિના વચન મિથ્યા નહીં જાય.
કાળનાં વાદળ ગડગડીને જશે,
તોફાનના ઝંઝાનિલ ઝમકારીને શમશે,
આર્યત્વની એ પાટનગરી નહીં મટે.
અર્ધ નબળા અસ્વાસ્થને ઉથલાવે:
આર્યત્વને ચૂકશે તો
અવનીઝીલતા આર્યવંશને ચે એમ
ઉથલાવી નીચે નાંખશે
એ જગત્પથસ્થિની પાટનગરી.

મન્ત્રીચરણ ! નાશળ્યા ને
બ્રહ્મસલાના બન્ને યે મહાનિર્ણય ?

અમાત્યઃ શિવસા સ્વીકાર્યું છુ બ્રહ્મસલાના બ્રહ્માદેશ
ત્રિકાલ્પકાચી ને ઇતિહાસનિર્ણયાત્મક છે તે
આર્યત્વની યુગદશિની છે આ બ્રહ્મસલાઃ
હજારા-આવતા ઇતિહાસોને ઘડનારી

યોગીન્દ્ર બ્રહ્મસલાને એક વિનમિ છે.

કહુવ યોગીજનના તો પુણ્યાદેશ જ હશે.

યોગીન્દ્ર ભરતદેવે નમ્રેષ અટકાવ્યાઃ
સોમતીર્થ ગંગાદ્વાર ને હિમાદ્રિતટ-
નાથંગજોતુ પન્નિત્રાણુ દીધુ
અવનીમા આર્યત્વ વિન્નાયું
આર્યાવર્ણના ઠપાએલા અવયવો સાધી સાધી
આર્યદેશને અખર દેહ સ્થાપ્યેઃ
દેવ તીર્થ બ્રાહ્મણોને અભયદાન દીધા
પાંચવક્રુણનો ધર્મવજ પૃથ્વીમા પરવદે છે
બ્રહ્મસલાએ વિચારવું ઘટતું નથી એ ?

મહાજ્ઞાનીઃ વિચારકોને તો વિચારવું જ ઘટે ને ?
ભગતદેવના ગમ્યકે, મૂર્ધન્યકે આ,
મહોદ્ધા અન્નય ચક્રવર્તિ છે,
દોરવા ધગ્નીને ધગ્નીમ્પ યાગ છે
છ વર્ષના બાદ યુવરાજ
મિહ વ્યાપ વગદાર્પને

વનના મહાવૃક્ષે બાંધતાઃ
 આજે મહાગનાર્યોને એમ બાંધે છે.
 વૃક્ષની ડાળે-ડાળે રહડતા ને રમતાઃ
 આજે પૃથ્વીવડલાની ડાળે-ડાળે
 રહડે છે ને રમે ■
 પૃથ્વીલોકનો એ પુરુષોત્તમ.

યોગીન્દ્રઃ અશ્વમેધના યજ્ઞમહોત્સવ પ્રસંગે
 રાજર્ષિનું મહાભિરદ
 એ લોકપાલને પ્રદક્ષિણા આપે તો ?

પ્રદક્ષિણાઃ ભિરદ આપો, ભિરદ આપોઃ
 રાજર્ષિનું ભિરદ આપો.
 કુલપતિને કહો, પ્રદક્ષિણા !
 રાજર્ષિનો મુગટ પહેરાવશે.

કુલ્લવઃ પ્રદક્ષિણાની જેવી પ્રદક્ષિણા.
 ભરતદેવથી રાજર્ષિપદ શોભશે.
 પુણ્યપરિમલિત ને પ્રભાવન્તુ થશે.

શકુન્તલાઃ પુરુવંશનો ને આર્યકુલનો
 આજે પુનરુદ્ધાર સ્થપાયો
 પ્રજાવર્તની આ પ્રજામહાસભામાં.

મન્ત્રીશ્વરઃ ભરતકુલની રાજમાતાના પદકમલ સમીપે.
 મુનિરાજઃ બોલો યા ભરતકુલનો જય !

(આકાશ ગૂંજવતી પ્રદક્ષિણા ભરતકુલના જયંતિની ગાથ રહે છે,
 ને કુરુક્ષેત્રના મહારણપ્રગથારે કિપર એ જયંતિની પડખાની તરંગાવલિ,
 યુગના યુગ સૂધી, ઢિલગતી પ્રસરી રહે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો :

ઉજ્જયિનીના નગરચોક્ક

(મોતી માણેક લીલમ ટીત નાનારગી રત્નમણિઓથી ઝગદગતી, ઉજ્જયિનીના નગરચોક્ક ફરતી, લક્ષ્મીઝલકાતી દુકાનો છે, ને એ લખાવજીઓની ને એ ટ્રાઈવજીઓની દુકાનોએ લાખખોનો બચવહાર આવે છે સાતસાત માળના કુલસવનોની અભાસીઓમા લનામડપો મારેલા નગરચોક્ક વચ્ચે સ્ફટિકખાળનો જલકુડ છે, વેલમાડવો છે, ને જલકુડની મધ્યમા ચામમ લવાતોરણ્યોમિત, અવન્તીના ચણપ્રગપના દડ યો, જયદયલ છે એ જયદયલ હપર દિશદિશના આવામા કીર્તિરુદ્રતો અવન્તીનો રાજ્યવજ હટે છે જલકુડ ફરતી માણ્યોની ને ફલફલથી લયો નમી જતી મહેતી દુકાનો)

એક યુવતિ : લીધા ? કુકુમ ને ગ્રેદી

ને દેશસંસ્કારના ધૂપ ?

—ને ચાલજ્યું ? કાલે નવચર છે,

દેશદેશના દેશનાયો પધારેલા છે

રાજકુમારી હજી નથી આવ્યા

તો સ્વયંવર કેનો ફરશે ?

બીજી } : આર્યસેનાના યોધગજોનો.

યુવતી } : અખાડામા જીત્યા છે ને અવન્તીકુમારોને ?

આ તો દેવપૂજાની આમની

પૂર્ણિમા પૂજવાની છે ને અમારે ?

પણ દેવવાણી દહે છે ને કે

સ્વયંવરને સુદૂતે રાજકુમારી પધારશે ?

પહેલી યુવતી : સહુને રાજકુમારી વરવી છે,
કોઇને રાજકુમારી રક્ષવી નથી.
એ દહાડે તો, સાંભળ્યું ને ?—

બીજી યુવતી : સાંભળ્યું ટોપકવચ્ચધારીનું પરાક્રમ,
શસ્ત્રસ્વામી ચોધરાજનું વીરવીરત્વ,
ને જયદ્વારતી ઉજ્જયિનીનું ઉગરવું.
અવન્તી શું એવી અનાથ થઈ
કે પરની રક્ષી રક્ષાય,
ને પરની ઉગારી ઉગરે ?

પહેલી યુવતી : પર હતા એ ? કે પોતાના ?
ફહે છે ને ઝોળખ્યા જ નથી કોઇએ ?
(બન્ને યુવતીઓ બચ છે)

એક મુન્દરી : ફહે છે કે અવન્તીકુમારી
અન્ધારમુખા દસ્યુઓમાં નથી,
તેજોવદના દેવાંગનાઓમાં છે.
આર્યમુલટોએ ઉગાર્યા નરમેધમાંથી.

બીજી મુન્દરી : આર્યસેના તો સેના જ નથી,
મહાજનનો સભાસમારંભ છે.
શું લીધું ? પુષ્પનો પખો ?

પહેલી મુન્દરી : પૌરવપુરના અશ્વમેધનો રાજઅશ્વ
અવન્તીનાથે શા માટે બાધ્યો હશે ?
ચન્દનવાડીમાં કાલે વાદળ ઘેરાયા'તાં ને;
ફૂલ ન ઉતર્યા, ને જરા નીંઝ્યા એ નહીં.
ફૂલપખો ને ફૂલચાદર વિના
એમને તો ઉઘ જ આવતી નથી.

(બન્ને મુન્દરીઓ નય છે કપર ઉડતા વિમાનો આવે છે)

એક માનિની ઉત્તરમા ગાન્વાઝ અઝોદ ને મમ્સિન્ધુ,
પૂવમા અયોધ્યા મિથિલા ને ભદ્રવતી,
પશ્ચિમમા મુરાધ્દ્ર ને સિન્ધુદેશ
એ દેશોમાથી દેશપતિઓ પવાર્યા છે,
જાણે આજના યે થણ,
જાણે દેશદેશના રત્નશૂવન્તા દિગ્પાગ

બીજી માનિની : સ્વયંવરમડપ તો નગસોહામણો છે .
અવન્તીના માનનો જાણે માડવડો
ઉજ્જયિનીના ઉજગમા જાણે
સાગર કાલંચો ને આણ ઉતાર્યો
હાર મેખલાઓ કલગીઓ કૂલજુમ્મરોના
મણિરુગકાદ ને તારકનગમગાદથી
નયનઆજતા મંડપયલો તો જાણે
રત્નખચિત નવરગ ચીર ઓઢીને
સ્વયંવરમાડવડે ઉલેલી દેવાગનાઓ !

પહેલી માનિની દેવાગનાઓ યે પધારયો સ્વયંવર
દેવ તો ઉતાર્યાંતા કાલે અન્દનવાડીમા

બીજી માનિની કહે છે દેવપતિ હતા,
કાણે એ ગજ્યા નથી, પારખ્યા નથી

પહેલી માનિની અન્દનવનમા નાગ ઉજરાયા,
નાગને નેતરે જાધી કુંવરીને વરી જવા
દેવપતિએ ગડગડા જોડયાને
તે નાગસુધ ન્હાસી ગયો,
પાણીના પૂરની પેડે

(વસુન્ધરા ને દેવાંગનાઓનાં વિમાન નીચાં ઉતરી નગરમંદિરની અગાસીને દેવચિખરે ઘંભે છે, ને સદુ ઉતરી અગાસીમાંના લતામંડપે સિધાવે છે.)

એક દેવાંગના : ઉજ્જયિનીની હવેલીઓ તો બાણે
રસિકતાનાં સરોવરો.

વસુન્ધરા : પણ કાંઈ અમરાવતીના અમૃત
અવન્તીને આંગણુ ઉતરે ને ઉમે ?

બીજી દેવાંગના : ફારશે હવે અવની ભરી ભરી
અમરાવતીના અમૃતના કૂવારા.
સોહાગિણીઓના આ તો સોહાગ
ઝગકે છે ઉજ્જયિનીને ભાગ્યદેશે

ત્રીજી દેવાંગના : એ તો સૌભાગ્યદેવોના સોહાગ.

પહેલી દેવાંગના : પુણ્યપાવન ગાર્હસ્થ્ય અગ્નિ વિનાનાં તો
એ સૌભાગ્યદેવો ને એ સૌભાગ્યદેવીઓ યે
જેવાં પાણી વિનાના વાદળાં.

એ તો ગાર્હસ્થ્ય અગ્નિના સોહાગ.

એ અગ્નિવિહોણાં નર ને નાર

તો બાણે જગતમાં છે

વનમાંના વૃક્ષરાજોની થડમાલા :

વણુમ્હોરી, વણુપ્રકુહી, વણુકળી.

બીજી દેવાંગના : ગાઓ એ પ્રેમહુતાશનું ગીત

સખિ ! હૈયાના દેવહુતાશના પ્રકાશ

ધરધરમાં કરશે ઉભસ.

ધરમા ને પુરમા પ્રકાશ એ પ્રકાશશે;

અનિત્યને નિત્ય કરી-કરીને ઉજળશે,
રસિકાના પૂરશે એ આશ-અભિલાષ
હૈયાના દેવદુતાશ.

નરના આત્મામાહિ નારીના નેદ છે;
નારીના આત્મામાં નર કાળે રનેહ છે.
દૈતમા અદૈતના એ ગાસ ને ઉક્લાસ
હૈયાના દેવદુતાશ.

સખિ ! હૈયાના દેવદુતાશના પ્રકાશ
યુગયુગમા કરશે ઉજાસ.

એક દેવાંગના : આર્યાવર્તની આર્યમુન્દરીને તો હવે
અદ્વિતીય લાખશે જગતનો ઈતિહાસ.
વસુન્ધરા ! ત્હારી વેલનો એ વસ્તાર.

બીજી દેવાંગના : અમરાવતીના ચોકમાં ચે
પેલા અધિકુમારો ગાતા હતા,
સુણાવોને તે વસુન્ધરાને

વસુન્ધરા : પણ બ્યોમયાનમાં એ વિમાનો
શેનાં સ્થામાં મળ્યાં હતાં ?
જાણે ઉડતું આંખવાડિયું !
મહી કાયલો બોલતી હતી
અમકતા નયનમણિઓ તો જાણે
મન્દાકિનીમાં તરતી હોડીઓમાંના અમૃતદીપ.

ત્રીજી દેવાંગના : પાતાળદેશમાંના અન્ધારરાત્યમાંથી
ભરતદેવે દેવાંગનાઓને હોડાવી,
દેવલોકમાં પાઠવી ત્હેમનાં એ વિમાનો.

પુરુવંશ દેવધર્મિલો છે,
ભરતદેવ દેવસમર્પેલા છે
દેવી શકુન્તલાને ઋધ્યાશ્રમમાં સાંપડ્યા
તે પૃથ્વીપ્રભાતની પુણ્યધડીથી.

પહેલી દેવાંગના: વસુન્ધરે ! શકુન્તલાના મનોરથો અનુસાર
દેવલોભનાં દેવજીવન ત્હને દાખવ્યાં.
રસિકાઓની રસવિશુદ્ધિ,
જીવનના ઉદ્ભાસ ને આનન્દ,
કલાધરોનાં કલાવિધાનની પવિત્રતા,
ધર્મના વિધિવિધાન, સરવસ્તીઉપાસના:
ઉદારતાની ભવ્યતા, બલિદાનનું વીરત્વ:
કુલહિત, દેશહિત, લોકહિત,
સેવાના ગહન-ઘેરા રાજમાર્ગ;
દેવોનાં દેવત્વનાં મૂલતત્ત્વો
નયણે નિરખ્યાં, આયુષ્યમાં ઉતારજે,
દિલને દાખવ્યાં, સંસારમાં વિસ્તારજે.
અવન્તીની આ પાટનગરી.
અઘર્ષિનો આદેશ છે કે
વસુન્ધરા છે યોગિની સરિષડી;
અલકાની સુવતિઓના યૌવનધર્મ દાખવી
અવન્તીનાથને સોંપજે.
અમારે સજ્જી છે ત્હને રસયોગિની.
દેવોએ ત્હને દેવવિભૂતિઓથી સજી
ભારતકુલની માતા થવા.

તહારા જીવનથી નવયુગ મંડાશે.
 આર્યોનો યશ છે મૂર્ચ સમોવડો:
 અન્ધારઉજ્જવળો, દિશાઓ છળકાવતો.
 આર્યકુલની આર્યોનો યશસાનુ એ
 ઉગ્યો નથી ઇતિહાસના આશમાં બીજો.
 સાંભળ એ કાલપ્રસિદ્ધ યથોગાન.
 અવન્તીના ચોકકાંઠે એ ગાય ઋષિકુમારો.

ઋષિકુમારો અને એ આર્યા ઉગ્ગિજ્જવળી.
 ભગતકુલ ઠેરી પ્રીતિકૌમુદી,
 રમિકી, અવિશેષ, યુગર્થદંભી;
 દવામીમદ્મુદાગી, કુલધર્મભંભી;
 દિગ્દિશ સ્પુરતી આર્યદેશની
 શું યશસુગન્ધ વિરવી.
 અરો ! એ આર્યા ઉગ્ગિજ્જવળી.
 ચન્દ્રેશની ચન્દ્રિયા સમા
 ગાઓ એનાં જ્યોત્સ્નાપવણ
 પરમ પુણ્યપ્રાન હો !

એક દેવાંગના: આર્યકુલની આર્યોનાં પુણ્યગાન
 ગાય છે ને ગાશે સદા
 દેવાંગનાઓ દેવત્રોકમાં ય તે:
 આપણે એ સ્ત્રીદેશને એ જાન ?
 આર્યગૌરવી આર્યવર્તની આર્યા, વસુન્ધરા !
 ઇતિહાસમાં એ અદ્વિતીય જ રહેશે.
 માંભજ ત્હાગ આર્યવંશના જાગ્યવેળ
 (દેવાંગનાઓ ગીત દેવાકે લે છે.)

દેવાંગનાઓ! સ્ત્રીત્વપ્રધાન, સતીત્વનિધાન;

અમરમોહન, સૌન્દર્યસોહન,

અયિ ! ગુણિયલ કુલરમિકા કેરા અમ બારતરતનો !

સીતા—મુખતાઝ તણાં પત્નીત્વ;

કુન્તાના કૌસલ્યાનાં છુછાનાં માતૃત્વ,
વનશ્રી શકુન્તલા; મહેલશ્રી સંયુક્તા;

શાહાનશાહી મરકૃતિની લક્ષ્મી નૂરજહાન;
એ ગ્સકુવરીઓની અમૂલ્ય વિભાસવિભૂતિ,
અમરગી સૌભાગ્યલોવા હો !

કર્માદેવી, લક્ષ્મીમાધ; આદ્યબીખી, અદ્યમામાધ,
ભરતભૂમિની વજ્રઅગ વીગત્વમૂર્તિઓ;
ગાર્ગી તીલાવતી સરસ્વતીના

આત્મજ્યોત મનીપાપ્રભાવ,
મશોધરાના રવામીજતસહચાર,
મહારાણીછ મીરા કેરા પ્રેમભક્તિવર્ણા મન્યાસ
ગાઓ સૌના જ્યોત્સ્નાધરવ પરમ પુણ્યગાન હો !

અધિકૃતારો (આશ્ચર્યચકિત મૂકવાયા અન્તરિક્ષે નિહાળી રહ્યા
હતા તે ગીતધારા આગળ લીલી લઈને)

પુરપુરમાની સતીચિતાઓ,
જોદગની જગપૂજ્ય જવાલાઓ;
અનુપમ ને અદ્વિતીય, યશને યશદાયિની,
પ્રજ્ઞપાવની, પુણ્યસાવિની,
ધર્તિદાસને મમુજ્જવલકારિણી,
કુલકુલ ને જ્યોત્સ્નામ પ્રકાશિની મૌદામિની;
ભરત ભૂમિની પુણ્યપુત્રીઓ;

જગતના સુન્દરીમધે ઇન્દ્રધનુ મરિખી,
નારીકુનની દેવમધુરી વસન્તિસ,
અમૃતત્વની ચેતનભરી ચિનગારીઓ;
પ્રજાપ્રાગ્બધની મોહાગણુ વિધારીઓ,
કવિકુલના ઉગ્રામી દાવ્યમૂર્તિઓ;
અહો! એ આર્વા ઉગ્ગુલ્લુલગી

ગાઓ એ જગન્નોતિઓના પુણ્યસ્તોત્ર પુણ્યગાન
ગાઓ એ મહાકથા વિં

(નમરચોક્ષમા મેલાહલ વાવ છે)

વસુન્ધરા અવન્તીમા આ કોલાહલ શાનો ?

(હિન્મત મદહરતો એક નારો દાથી જનરમા ધૂમગ ધૂમતો આવે
છે પાછળ કાકરા મારતો બાલપરિચર પોકારતો દોષ છે)

અવન્તીનાયના ગા-સિદ્ધામન થો
આ તો જયલંકા હાથી
ગંડસ્થવથી મહના મોતી વેરાય છે,
આખમાથી હિન્મતતાના બાપ્પબિન્દુ ટપકે છે

(અવન્તીના એક થોધને શૂદ્રપાલમા થરોત્રી દાથી દહાળે છે એક
અધેશજને શૂદ્રને સપ્તરો મારી દોણ થયે છે રાજમાર્ગની અટારીઓ ને
જુખામા અવન્તીની કુલહલચક્તિ કુવતિઓ ને સુન્દરીનો ટોરો મળે છે)

દેવાંગના : અવન્તીના વીડોનો અરિ લાળે છે

(માર્ગમા એક બાલક બેઠું રાત્ર દગ તે બાલકને શૂદ્રવેલમા લઈ
શૂદ્રને સિદ્ધાસને બેસાડી ઝરખે હાથી કુલરપૂએને સેવે છે, ને કુલરપૂએ
દસત્રી દસત્રી બાલકને સત્કારી જયલંકાને કુકુમવન્ને વધારે છે)

દેવાંગના : અવન્તીનાયનો દાથી ને !

ગાડો—ગાડો ત્હો યે યહો છે

(શૂદના ઉછાળા ઉછળતો જયલંકા હાથી નગરકુડના વેલતોરણોને
શૂદનો ચામૂક મારી તોડે છે, ને શૂદની નલિકા બરી બરીને જલકુડના પાણી
દરાદરામાં ઉછાળે છે)

વસુન્ધરા : નાગરિકોમાં આ તો તોફાને ચૂકડયો.

જયલંકા ! અવન્તીમાં ચે

હારે જય સ્થાપવો છે કે શું ?

(સૈનિકોએ પાછળ હાથણી છાડી હતી, તે આગળે શૂદમાં શૂદ ગૂથી
ધડીક રમે છે.)

એક સુન્દરી : ઉજ્જયિનીના હાથીઓ ચે, નવદમ્પતી શા,
શી વિલાસરમણા રમે છે !

બીજી સુન્દરી . ધડીના જ છે એ ગેલ, બે !

સસાર એટલે રસરમણા જ નથી.

પહેલી સુન્દરી : સસાર એટલે રસવાહી :

માવો, ઉછેરો, લોગવો—આવડે તો.

(થોડી વારે પરસ્પરને શૂદો મારી હાથી ને હાથણી છૂટા પડે છે
જયલંકા બમણો વિક્રે રે બરબી પરશુ બકુલ લઈ કેટલાક સૈનિકો ફરી
વળે છે, ને પહેલો જ ધા વાગ્યે હાથી ઉરકેરાય છે)

વસુન્ધરા : મૂકે મોકલો તો વશ કરી આવુ.

હાથી હેતથી વશ થયો,

ગિરિશિખર શો સ્થૂલ એ પશુપતિ ચે

પશુબલથી નહીં વશ થાય

(અવન્તીનો એક યોધાજા આવી પગમાં પાસ નાખે છે, ને ધારે

છે કે જ્યારે કાને જીવેલા જ્યારે કા યોધરાજ વપર ધસી ચડવી જાણી
પ્રસાદ ખવરાવો ઝીલી લે છે, ને ત્હેના આયુષો દિસદિસમા ઉડાડે છે.)

એક યુવતિ શણગારવિહોણી સુન્દરી
ને આયુધવિહોણો યોધરાજ
મન્ને અડવા ને અપશુકનિયાજ

બીજી યુવતિ સુન્દરીને શણગારી સુન્દર શી કરવી ?
અસુન્દરને શણગારવાની હોય
પ્રકૃતિસુન્દર તો શણગારને યે શણગારે

(જલકુડમા જાહેને જ્યારે કા અવન્તીના છીર્તિરયલને કપાદી ચડમા
ફેરવી ઉડાડે છે અવન્તીના જ્યારે કા બાગી કડકા કરે છે અવન્તીની
અધારીઓ ને અજાસીઓમા હાહાકાર પ્રવર્તી રહે છે)

એક સુન્દરી અવન્તીનો ચશકડ !
ઉન્નયિનીની રાજકીર્તિ ને લોકકીર્તિ !
કમ્હારે સ્વપાશે પાછી નગરચોકમા ?

(એક જાળણો કિરીટધારી સુભટદેવ નિ શસ્ત્ર નગરચોકમા અખાડમા
હાલે છે લોકસખ સૌ ચલી ભય છે ભણે કો આશ્ચર્ય કમ્હાર વપદિશ
શી નયનધારાઓ સુભટદેવ ઉપર વરસાવે છે ટપકવા ઝરણના ધોધ સમે,
સરોવરજલના ઉછળાટ યો વરસાદની ઝમઝમતી હક્કીઓ જેવો યોધરાજ
શબ્દોચ્ચાર કરે છે જલ ભણી જ્યારે કા જલેક વિમાસણમા પડે છે)

અવન્તીના યોધરાજ નગરચોકમા ગમે છે, નિહાળે છે

ફલ વેચનારીઓની હાળ લઈ જ્યારે કાને કિરીટધારી એક ફલ આપે
છે, તે ઝીપીને હાથી એક યોધરાજને લાજીને મારે છે યોધરાજની અવદયાને
અધારીઓમાયી યુવતિઓ દસે છે

ફલ વેચનારીની છાજ ઠાલવી ચારખાય સામટા ફલ 'કિરીટી' હાથી સન્મુખ નાખે છેઃ ઝીલવા જતા જયલકા મૂઝાય છે, હારે છે, અન્તે ઝીલે જી ખાતા ચૂદ વિવશ થાય જી

માર્ગે જતી માલણી ફૂલછાજ લઈને જયલકાની ચૂદને પુષ્પહાર ખરાવે છે, કમલપુષ્પે સન્માર્જ પાદડીઓથી ચૂદને પપાળે જી)

અવન્તીના યોધરાજે શાહુખાશ ! શાહુખાશ ! નવજીવાન !

જગ આજે ત્હારો છે કે જયલકાનો ?

એકે યુવતિ હે ! ચન્દનવાડીનો વીરભદ્ર તો નહિ આ ?

(બે કાને પુષ્પકુડળ પહેરાવી કાન પપાળવા લય જી જયલકા ભડકે છે ચારે પગમા પાણીની છલકો છારી ઠડા કરે છે

ઝોટલા અઢારીઓ ને અઢારીઓમા સુંદરીઓનો સૈન્દર્યસપ્ત સ્તરાય છે)

સુંદરીઓ કિરીટધારી સુભટદેવ ! ધન્ય હો !

(સુભટદેવ જયલકાનો પગ પપાળે છે, ને હાથી તે સહેજ વાળે છે કે એ પાયરયબે પગપાદડી ચૂરી જયલકાને રક્ષે સુભટદેવ, ફેસરી હલન ભરી, ફૂલી બેસે છે)

યોધરાજે શાહુખાશ ! વીરેન્દ્ર ! શાહુખાશ !

(ગડરયલને પપાળવા જતા જયલકા ફરીથી વિદ્રે છે, કિરીટીને પકડવા ચૂદ ન ઠરયળે ફેરવે જી સુભટદેવ પીઠપાટે ચલો પોટી લય છે ભયચકિત રીતક કલપધૂઓ કુતુહલોચને સુભટદેવને નિહાળી રહે છે

ચૂદસાખા દૂર જતા વળી સુભટદેવ જયલકાના ગડરયલને પપાળે છે, ઝરતા મઠકત્ પ્રકુલ્લ કમલની પાદડીએ દહીવે છે જયલકા ઝરી જતા મઠમૌકિતકને દહોવા દે છે, છતાં વશ થઈ રહે જી સુભટદેવ બીજા ફળ ખાવા આપે છે, ફૂલગોઠથી સણગારે છે, પીઠપાટે ફૂલચાદર પાયરે છે પછી આભડમલેથી ખરતા તારકમણિ સો ફેરવે છે)

વસુન્ધરા: હાથીને વશ કીધા કિરીટધારીએ:
જયલંકાને હત્યો જયસેનાનીએ.
ગાંડા હાથીને ચે વશ કરે
એવી છે એની વશકરણી વિદ્યા.

(જયલંકાની ઉપવર્ણણી શ્રુતના કુણાકમલ ઉપર એક પ્રાલિંગને
એક પગે ઉભી રાખી યનમન યનમન નચાવતો કિરીટી મુલતદેવ અવન્તીના
રાજમાર્ગે જયલંકાને કોરે છે.)

યોધરાજો: કિરીટધારીનો જય હો !
એક માનિની: કાલે ચે ઠા કિરીટીદેવે
વાહળાં શી વિખેરીને વાળી હતી પાછી
છિન્નિ-ધાની કપિસેનાની ભરતી.

(સારી ચે ઉજળવિનીનો લોકસંઘ એ જયધોષ વધાવી સે છે, ને
મતિધોષ કરે છે. અખીલ ગુલાલ પુષ્પો પુષ્પહારોની વૃદ્ધિ અવન્તીની
મુન્દરીઓ અન્તરિક્ષથી કરે છે.)

આકાશમાં દેવાગનાઓ ને વસુન્ધરા દેવપુષ્પો વરસાવી-વધાવી અલકા
ભણી જીડી નય છે.

તલ્લે પૃથ્વીમાં જ સમાઈ ગયા હોય એમ એ મુલતદેવ એકાએક
અદૃશ થાય છે.)

એક મુન્દરી: આને જયલંકાને હત્યો
તે કાલે સ્વયંવર હત્યો.

બીજી મુન્દરી: અવન્તીની મુન્દરીઓનાં દિલ હત્યાં,
ને અવન્તીમાં દિગ્વિજયનો ઠંકો દીધો.

પહેલી મુન્દરી: એ તો કાલનો જ કિરીટધારી:

ઉજ્જયિનીનો અભયયો રક્ષપાલઃ
મહાકાલેશ્વરનો અવતાર.

(અવન્તીની હસ્તીનોજલ વાગે છે.

વૈદ્યકમલિની સરિખડી થંટને છેડે પ્રકુલ પદ્મકાષ્ઠમા લઈથી સ્ત્રી
ખાલિકાને રમાડતો જ્યલકા, રોલતા ચેલખડ થો, રાજમાર્ગે આગળ
સચરે છે, ને અદરમ થાય છે. પાછળ વાતો કરતો ને વેરાતો સ્ત્રીસમાજ
રહે છે.)

એક પ્રાણીઃ કૈલાસને શિખરે જ્યજ્જ્વળ માંડયો
ને અલકામાંની યશપ્રભાને પરકુયા,
ત્હારે રાખ્યો હતો અવન્તીનાથે
અવન્તીનો યશમૂલો એ લઘ્વસ્થંભ.

મવેશ ચોથો:

અવન્તીના સ્વયંવરમંડપ

(કિન્નરિનીના રાજમહેલના ચોકમાં પુરો સર્વો દેવનપતાકાઓ ને પક્ષવતોરણોથી બાહ્યાન્તર ચણચારણેલો સ્વયંવરમંડપ રચેલો છે. પ્રમુખ સિંહાસનને નજીક પડખે જાણીમંડલને કાજ ને કાજ પડખે જાણીમંડલને મોઢે સ્વયંવરમાં છે. વચ્ચે વચ્ચે સેથી સમી પગથીઓ કોરી મંડલાકારમાં નૃપાલો ને પૃથ્વીપાલોને મોઢે સિંહાસનો મોડેલા છે. મહોત્સવના વચ્ચે જાણીમા સજા જેતવતીઓ ને પ્રતિહારિકાઓ કામ કામ, રત્નદીપીઓ રત્ન, હલેલી છે. ફરવા અવન્તીના સેનાનીઓ ને લોકસમાજ, અને લેખની થે પાછળ રાજમહેલના મીનાકારી કામ કરના ને ચોખ, ને હાથે ભજરોશી લવામંડપોથી ભરેલી અગાસીઓ મૂકેલી છે)

રાજકુટુંબ ને રાજપરિવાર સાથે અવન્તીનાથ સ્વયંવરમાં પધારે છે)

વેત્રવતીઓ ને
પ્રતિહારિકાઓ } : અવન્તીનાથનો જય હો ।

અવન્તીનાથ (રાજામાત્યને)

અમાત્યવર ! આકાશવાણી જોટી ન હોય.

‘ આવશે ’ ભાખ્યું છે, પણ અત્તેહાર સધી,

સ્વયંવરના કટ્યાણમુહૂર્ત પર્યન્ત,

અવન્તીકુમારી નથી પધારી.

અમાત્ય: દેવલેણુ જોટા ન જ પડે

વાયુમાંથી પ્રગટશે, આલમાંથી ઉતરશે,

સ્વયંવર મિથ્યા નહીં થાય.
 આર્યયોધને જે ધન્ય છે કે
 અરિજનના યશની બહારે ધાયા.
 સેનાનીઓ ને પુરજનો, મહારાજ !
 સારે જે અવન્તીદેશ,
 કીર્તિકીર્તન ગાય છે એ યોધદેવનાં.

(પોતાના વ્યાધિચર્મધારીઓ સંગાથે અવન્તીકુમાર પધારે છે.)

કુમારસંઘ: મહારાજનો જય હો !

અવન્તીકુમાર: (આજળ બાવીને)

દેવવાણીને આધારે સ્વયંવર આદર્યો;
 દેવો સામ્યા હશે કે ખોટા ?
 કે ભરતરાજે છોડાવી—ને સંતાડી ?

અમાત્ય: દિશદિશમાં દેવો છે, અવન્તીકુમાર !
 દિશાઓ સાંભળે, દેવો સાંભળે,
 ને અકારણ અનન્તનાં વેશ બન્ધાય;
 એવું એાણું મા ઉચ્ચારિયે.

(સન્ધ્યાસમયે એક પછી એક ઉગતા ને પ્રકાશતા તારાઓ સરિખડા પૃથ્વીપતિઓ પધારે છે. પ્રતિહારિકાઓ ને વેત્રવતીઓ પ્રત્યેકનો જય ઉચ્ચારે છે, અવન્તીનાથ પ્રત્યેકનો યથાધોગ્ય સત્કાર કરી સિદ્ધાસને ખેસાડે છે. સભામંડપ ભરાઈ રહે)

અવન્તીનાથ: ભગવાન માર્તંડદેવ શા મહોજસ
 ને દિવસ સરિખડા યથોજ્જવલ

પૃથ્વીપુણ્યના પૃથ્વીપાલો !

યશપગલે આવી અવન્તીને શોભા આપી,
અમરોના અવનીઅવત સોને પધારે
અવન્તી ચે આજે

સ્વર્ગોદ્યાન શી પ્રકૃતી રહી છે

એક નૃપાલે અવન્તી અવનીનો યશદેહ છે,
મધ્યદેશ મહીતલનો મુગટરૂ છે
ભરતરાજની પૃથ્વીપરિક્ષરતી ભરતી
અવન્તીનાથે ઝીલો-ને ખાળી
અવન્તીનાથની આમન્ત્રણ તો
સહુના સન્માનભરી જ હોય.

(કુલપતિ કણ્વપ્રમુખ ઋષિમંડલ પધારે છે ચેત્રવર્તકા બ્રહ્મસમાજનો
નય ઉચ્ચારે છે અવન્તીનાથ સ્વયં વરમંડપના તાલદ્વાર સૂધી સદાશિવા
નય છે રાજમંડલ ઉપર યજ્ઞ ઋષિમંડલને સન્માને છે)

અવન્તીનાથઃ તપોધનોના અણુમૂલા તપપગલે
અવન્તીના પાપ ધોવાયે,
પુણ્યગંગા વહેશે રાજપ્રભા

કણ્વ અવન્તીનાથ ! સૂર્યમંડલ સમા
મહીપાલ ને નૃપાલમંડલના ચે
દર્શન તો ધર્મદર્શન જ
બ્રાહ્મધર્મપાલોથી રાજધર્મપાલો,
વિચારવા ડરતા આચરવું અવશ્ય છે એટલા,
પૃથ્વીમન્દિરે અધિકા યશવન્તા છે.

(મહાવીરસમ્રાજ ઉઠી આવી અર્ધપાલે સત્કારી પૂજાઅર્ચનાદિ કરી પુણ્યભાષાઓ ધરાવી ઋષિમંડલિને રાજસિંહાસનને જમણે પડખે સ્થાપે છે)

વેત્રવતીઓ ને } ધર્મકિરીટી ચોધદેવનો જય હો !
પ્રતિહારિઓ } અવન્તીલોકના હૃદયસિંહામનવાત્રી
સુભટસ્વામીનો જય હો !

(સેનાનીઓ ને નગરમહાજનો એ જયધોષણા બીલી દે છે)

સેનાનીઓ સુભટસ્વામીનો જય હો !

(સ્વયંવરમંડપની બહારનો લોકસઘ એ જયધોષણા બીલી દે છે)

લોકસઘ સુભટદેવનો જય હો !

(અવન્તીનાથ રિમતવદને પધારી ધર્મકિરીટી સુભટદેવને અભિવંદે ■)

અવન્તીનાથ સૌજન્યથી પરાક્રમથી વીરત્વથી દેવત્વથી
અવન્તીના ઉરઉરમા વસ્યા છે,
અવન્તીને અર્ધસિંહાસને વિરાજળે,
દેવ સમ હીપાવળે દિશામંડલને.
અવન્તીલોક કે અવન્તીનાથ
અન્ય શા ઉરભાવે સત્કારે ?

ધર્મકિરીટી }
સુભટદેવ } સ્વર્ગકીર્તિત આ આર્યમંડલમાના
કોઈ એ રાજર્ષિ એ કરત,
એ કીર્તિસાહસો કે એ હસ્તિનજય,

અભિલાષ આપનો ચિરંજીવ રહે
એટલી જ મ્હારી તો છે પ્રાર્થના.

અવન્તીનાથ: વીરોની પ્રાર્થના મિથ્યા જતી નથી.
ક્ષત્રિયકુલના—સુભટદેવોનાં પરાક્રમે
પૃથ્વીમાં પૂજાશે ત્યાં સૂધી તો
ચિરંજીવ જ છે, યોધદેવ !
અવન્તીકુલનો આપ પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ.

સુભટદેવ: અવન્તીના કુમારો એવા પરાક્રમી હો !

સભાજન: તથાસ્તુ ! તથાસ્તુ !

અવન્તીનાથ: દેવચાણી છે કે સ્વયંવરસુહૃર્તે
અવન્તીકુમારી પૃથ્વીમાં પધારશે.
મહોત્સવનું એ કલ્યાણસુહૃર્ત
આપને વીરપગલે આવી પહોંચ્યું છે.

ધર્મકિરીટી } : દેવવેણુ કૃણશે, અને
સુભટદેવ } મહોત્સવના કલ્યાણસુહૃર્ત પૂરાશે

(એક પડએ અવન્તીનાથ ને બીજે પડએ અવન્તીકુમાર એમ ધર્મ
કિરીટી સુભટદેવને લઈ જઈને અર્ધ સિંદાસને બેસાડે છે)

મગલ ગીત ગાતી આતી, પ્રકુટેલી નન્દનવેલીઓ સમી, દેવકૂલે
સહજારાપેલી દેવાગનાઓ, ફલમડલિ સમી, આગસમાથી દલરે છે. વચ્ચે
ફૂલદિન્ડોળા સમી વસુન્ધરા રોલતી હોય છે)

દેવાંગનાઓ મોકરી આલ કેરી ઝાલરા

શૂન્દરી હિતરે સંસારમા;

જીવનના સહવારમાં, કંઈ સ્વર્ગના શાશ્વત્વારમાં:
સંકેતી આભ ફેરી ઝાલશે વિ.

માથે છે માલા મન્દારની,
દેમે છે હારશણગારની,
દેવોનાં દેવકુલના બારની:

ઉગ્યો જગમાં સૌભાગ્ય ફેરા બાણ હો !
મનુકુલનું ઉતરે મહાકલ્પાણ હો !

અમૃતના કુંભ ભરી લાવિયા,
દેવાની હેલમાં રસધારને:
પાશે ભરધારને, આર્થના સ સારને:
સંકેતી આભ ફેરી ઝાલશે વિ.

(મુર્ખવરા શી વિરમય્યકિત સ્વયંવરસભા સ્વયં વધ નિહાળે છે કે
શું અદ્ભુત ઉતરે છે. વસુન્ધરાને ઝોળખી અવન્તીણ રાજકુટુંબ ને રાજ-
પરિવાર સાકારાર્થે સમીપે સચરે છે. કલ્પવૃક્ષદીપા દેવભૂષણે વિભૂષિત
વસુન્ધરા અવન્તીનાયને ને અવન્તીકુમારને અભિવન્દી માતાની સહોદમા
જઈ લગ્ન ■ રાજમાતા કુવરીણ મસ્તક સૂચે છે, ને પાખમાં છે છે;
ને એમ સદ્ સ્વયંવરમંડપની મધ્યમાં, ચન્દ્રમંડલ શા, પધારે છે.)

અવન્તીનાથ: (દેવાગનાઓને)

દેવલોભમાંથી દેવપરિવાર
આજે અમારે આંગણે ઉતર્યો,
સ્વયંવરને દેવપગલે પાવન કીધો:
ઋણિ છું દેવકુલનો હું,
અવન્તીની ખોવાયેલી
રાજલક્ષ્મી ને રાજકીર્તિ શી

અવન્તીકુમારિકાને ચે પાછી આણી
દેવોના દેવત્વથી શલુગારીને

એક દેવાંગના: આર્યકુલના યશમેઘ ભરતદેવે
ગંગાદ્વારના નરમેઘ અવરોધ્યા,
ને પ્રભાઓઠણીધારિણી અવન્તીકુમારીને
દમ્બુપાશમાથી છોડાવી સરક્ષી
પડી આયસેના તો લાવતી હતી
અવન્તીકુમારીને અવન્તીદ્વારે જ:
પણ અન્તરિયાળ હરણ કરવાનો
દેવાગનાઓને દેવઆદેશ થયો.

અવન્તીનાથ: એમા જ અવન્તીના સાક્ષાત્થ હશે

દેવાંગના વસુન્ધરાના જીવનયુગથી
નવસ સ્ફુટિની મહાસ્થાપના
વિશ્વવિધાત્રીએ નિર્મેલી છે
વસુન્ધરા પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ ઉતારશે
એવો દેવલોકનો વિધિમન્ત્ર છે
આર્ચાવર્ત અમરાવતી બનશે
તેજલોકમાના દેવલોકમાંના બ્રહ્મલોકમાંની
પુણ્યપ્રસાળા જીવનયોગ દાખવવા માટે
તેથી જ દેવી વસુન્ધરાને
આટલો દિવ્વાસ કરાવ્યો હતો
તપઝિબી શકુન્તલાના મનોરથો પૂરવાને કાજ.

અવન્તીનાથ. દુશ્મન હો તો ભરતદેવ સમા હજો !
સુદ્ધં હો તો દેવી શકુન્તલા સમા હજો !

અવન્તીનો યશ એમણે અક્ષય રાખ્યો,
ને દેવવિભૂષણે ભૂષણવન્તો કીધો.

અવન્તીકુમારી: મહારાજ ! રાજસિંહાસને કેણુ છે ?

અવન્તીકુમાર: કિંકિન્ધાની વાનરજ્ઞેતાને વિદારનાર,
ચન્દનવાડીના ચોરોના ન્યાયમન્ત્રી,
જયલંકાને છતનાર જયનાથ,
અવન્તીના લોકહૃદયના હૃદયેશ,
એ તો ધર્મકિરીટી સુભટદેવ:
વસુન્ધરાની વરમાળને યોગ્ય
યશભૂર્તિ ને પરાક્રમપ્રતિમા
એકમુખે સારો અવન્તીદેશ
એમનાં યથોગાન ગાય છે

(કૃષ્ણ ઋષિ બ્રહ્માસનેથી લડી સ્વયં વરમંડપની મધ્યમા, વિધાત્રીના
પુણ્યપુરોહિત સરિખડા, પધારે છે)

અવન્તીનાથ: કુલપતિ કૃષ્ણને વન્દીને, કુમારી !
આશીર્વાદ લે બ્રહ્મર્ષિના

(અવન્તીકુમારી ને દેવાગનાઓ કુલપતિને વન્દન વન્દે છે)

કૃષ્ણ: વસુન્ધરાને આશીર્વાદ દેવા જ આવ્યો છું
કે આર્યકુલથી માતા થજે,
વિશ્વસંસ્કૃતિની વિધાતા થજે.

અમાત્ય: (સ્થેજ ટકોતતા કહે)

બ્રહ્મવર્યસ્વી ! શાં આ બ્રહ્મવાક્ય ?
કૃષ્ણ: અવન્તીનાથ ! જાણ્યો છે

અવન્તીને રાજસિંહાસને
આમ્હારે કોણ વિરાજેલ છે ?

અવન્તીનાથઃ અવન્તીના લોકહૃદયનો હૃદયેશ

કેવલ (રાજમોજાઓથી સભામંડપ ઉજળતો હમરાય એવી
સિદ્ધમર્જના કરીને)

અવન્તીના રાજકુલના પુણ્યકીર્તિ
નિષ્કલંક ને તેજોભવજલ રાખનાર,
આર્યકુલનો ત્રિકાલતેજસ્વી સૂર્યરાજ,
પૌરવપ્રદીપ ભરતદેવ છે એ
ટોપડવચના પડદા ઉતારાવો,
ને જોળખો એ યશદેહી અમગ્ને
(રાજસભા વિસ્મયચક્રિત થાય છે)
ઉતારો ભરતદેવ ! અન્ધારપછેડા શા
એ કવચ ટોપ ને કિરીટ
અન્ધકારમાથી ચે આખો જોળખામ ॥
દેવહવિભૂખ્યા યજ્ઞકુડ જેવી
આર્યધર્મના ધ્વજદંડ મરિખડા,
નરલોકના લોખંચલ સમોવડા,
અડગ અટોલ ને શૃંગોત્રત,
જોળખાવ નૃલોકના લોકસઘને

(ટોપ કવચ કિરીટના આવરણ ઉતારી ભરતદેવ સ્વચરવગરમા પ્રગટ
થાય છે)

અવન્તીને સિંહાસને વિરાજે છે,
યશકીર્તિને અવન્તીલોકની જાણે વિરાજે છે,
મહારે એ હૃદયસિંહાસને, હૃદયનાથ !
અખંડ એમ વિરાજ રહેજે.

(વરમાળ આરોપી છવનવન્દના કરે છે.)

કુવવ: ત્હારા પુત્રદેવનો દિગ્વિજય નિહાળવા
તપસ્વિની શકુન્તલા ! પ્રત્યક્ષ થા.

(વલ્લભધારિણી તપસ્વિની શકુન્તલા અન્તરિક્ષમાર્થી પ્રત્યક્ષ થાય છે.
કુવવ મુનિને સંક્રિમત વન્દના વન્દી ભરતદેવ ને વસુન્ધરા નર્મ શકુન્તલાની
અરણ્યવન્દના લે છે. ઉભયને શકુન્તલા એક પાખમાં લઇને માયુ' પ'પાળી
સૂ'ષે છે.)

અવન્તીનાથ: પૃથ્વીકીર્તિત મહારાજ ભરતદેવ !
અવન્તી સ્હામે મુદ્દે છતાં એ
આટઆટલા અવન્તીકુલને ઉપકાર ?

ભરતદેવ: (રિમત કરતા કરતા)
આર્યકુલનો તો એ ઇતિહાસ જ છે.

અવન્તીનાથ: હું હાર્યો; વીરોના વીરત્વથી નહીં;
આર્યકુલના આર્યત્વથી હું હાર્યો;
સુજનતાથી, સૌમનસ્યથી, સદ્ભાવથી.
લાવો, એ પૃથ્વીકીર્તિત ચોધગણ !
યશછાયાળો એ આર્યોનો જયધ્વજ:
અવન્તીનાથને, અવન્તીકુમારીને,
અવન્તીલોકને હૃદયથોડે રાખ્યો છે,

એમ રોપો અવન્તીના સ્વયંવરમંડપે,
અવન્તીના રાજમહેલના રાજ્યોકમાં.

(અવન્તીકુમાર આર્ચવિજને આમન્ત્રણે બસ છે.)

અમાત્યવર ! છૂટો ઠરો
આર્યોના અશ્વમેધનો અશ્વરાજ.
પૌરવપુત્રના તીર્થરક્ષાના અશ્વમેધને
અવન્તીનાથ હવે અવરોધશે નહીં.
મહૌજસ સરતહેવનુ ચક્રવર્તીત્વ
અવન્તીના રાજમહેલમાં જ સ્થપાયે.

(દુરની મેધર્જનના સમુ આવીથી આર્ચવિજનુ બીટ સભગાય છે.
મુક્તપતિ, વન્ધનવા, મહારથી, યોધરાજ વિગેરે મહામુખટોથી વીંટળાયલા,
આર્ચ યોધરાજોથી ઘેરાયેલા, ઝાંતવજનજની કરસાખાઓમા આર્ચવિજને
લઈને આર્ચવિજનુ બીટ ઘેરવતી આર્ચસેના ઘેડેઠ કાળે આવે છે. મોખરે
અવન્તીકુમાર ચાલતા હોય છે.)

આર્ચસેના હો ! આર્યોના આર્ચત્વનો ઝુડો !
દિશદિશમા ફરકાવો, હો આર્યો !
જગજગમાં ફરકાવો, હો આર્યો ! આર્ચત્વનો ઝુડો !
હરે હો ! આર્ચત્વનો ઝુડો !

ઓ દિનપ્રગટતા સૂર્ય ! અને ઓ ચન્દ્ર !
રાત્રિ ઉન્નવળતા !
ઓ નવલખ તારકમય ! અને ઓ ધ્રુવ !
નિસાદિન ચળકન્તા !

એ સાક્ષી શાશ્વત પૂરને !
નથી યત્ર અમ, નિર્વૈય હો !

હિર અગી અખંડ, ભવભય પ્રત્યંડ,
 અરિ અધર્મનો રૂડોઃ
 ધર્મધ્વજ ફરકાવો જગ, જગ જૂવે વાટ, ઉડો !
 હો ! આર્યોના આર્મત્વનો ઝુંડો !

૨

હો ! વીરોના વીરત્વનો ઝુંડો !
 ભૂમિ ભરી ભરી સ્થાપો, હો વીરો !
 વીરત્વનો ઝુંડો !
 હરે હો ! વીરત્વનો ઝુંડો !

એ પુણ્યશુક્રનો, પૃથ્વીતલની પ્રદક્ષિણા કરશે હો !
 એ પ્રેમવર્ણનો, મહાભોજ ઋદ્ધીને સાગર ધૂમશે હો !

મહાસૂર્ય ફેરી પાંખ શા
 રુદ્રી તેજ ને કન્ધાણુ, હા !

શુભનો સુહાગ જ્વળમન્ત્રહાક
 સિંહશબ્દ ગગનગીડોઃ
 વીરધ્વજ સ્થાપો ભૂમિ ભરી,
 ભૂમિ જૂવે વાટ, ઉડો !
 હો ! વીરોના વીરત્વનો ઝુંડો !

૩

હો ! બ્રહ્મણના બ્રહ્મત્વનો ઝુંડો !
 જનતામાં પૂજા પૂજવો, હો બ્રહ્મણ !
 બ્રહ્મત્વનો ઝુંડો !
 હરે હો ! બ્રહ્મત્વનો ઝુંડો !

ધન સમ જીવન વરસન્તો હો !

હિરણ્મિ કલકુપ કરન્તો,

વડી દેહની ને આત્માની

જગની જુખતરસ ફેડન્તો !

ઝડી દિશાકાલ તણે ચિખર

કંઈ ચીતલતા વરસે વિરલ;

જ્વળખટલચોક શું બ્રહ્મલોકના પરમ તેજકુડો !

બ્રહ્મજ્વળ પૂજો, જનકુલ ! જન જૂવે વાટ, લેડો !

હો ! બ્રાહ્મણના બ્રહ્મત્વનો ઝુડો !

૪

હો ! દેવોના દેવત્વનો ઝુડો !

નભનભ વન્દો વન્દાવો વિરાટે દેવત્વનો ઝુડો !

હરે હો ! દેવત્વનો ઝુડો !

કષ્ઠ ઋષિ મુનિ યોગી તપસ્વીનાં

પૂર્વજપમણાં પાડન્તો !

ને વેદવેદનાં દેવગાન કાલાતીત કષ્ઠ ગાજન્તો !

સાવિત્રી ને વિદ્યાત્રીના,

ભક્તિ કવિતા લક્ષ્મીના,

પદ ભવ્ય ભણે પાઠ્યા;

નભનભ મુકન્ત જ્વળકુણ્ડ ઉડન્ત,

કંઈ દિપાલની ચડો !

દેવજ્વળ વન્દે વિરાટ, વિશ્વ જૂવે વાટ, લેડો !

હો ! દેવોના દેવત્વનો ઝુડો !

દિશદિશમાં ફરકાવો, હો આર્યો !

જગજગમાં ફરકાવો, હો આર્યો !

આર્યત્વનો મુડો !

હરે હો ! આર્યત્વનો મુડો !

અવન્તીનાથ: રાપો એ ચક્રવર્તીનો જયધ્વજ
અવન્તીના વિશાળા ઉરમહેલમા.
મેરુ શો મંડાશે મહી ઉપર,
ને દેવધ્વજ શો લહરશે દિશ્મંડલમાં
જગતતું પરમ સત્ય આર્યત્વ છે.

કુદ્વૃથ : (ઉદગતાળી પેડે ગગનકમ્પાવત શબ્દે)

આર્ય દેશમાં એકચક્ર સ્થપાયું.

ભરતદેવ ! સધાયો ત્હમારો દિગ્વિજય.

પૃથ્વીપ્રતાપી લોકપાલ !

આ ત્હમારો છે પ્રથમ અશ્વમેધ;

ગંગા ને યમુનાના મહાપ્રવાહ રાકી રાકી

સો સો અશ્વમેધ એવા ઉજવજો.

આર્ય દેશના વિલિન્ન અવયવો

મહારાજના પુણ્યયોગે સંધાયા છે,

આજના પુણ્યમુહૂર્તથી આર્યદેશ

ભરતદેવને નામે ભરતખંડ કહેવાશે,

દિશાકાલના સીમાન્તો સૂધી ભારત નામે

પૃથ્વીમાં પુણ્યપ્રખ્યાત થશે.

સૂર્યદેવ ને સૂર્યદેવનાં કિરણો

જમને બાહર કરશે એ જગતને.

યયાતિનાં અશ્વર્થ, કુરુરાજનાં પુણ્ય,

ભરતદેવના શુભસદારથી વિમોહિત
 અશ્વાવર્તની બ્રહ્મમહાસલાએ
 રાજર્ષિનું ઘિરદ ને રાજમુગટ પાઠવ્યા છેઃ
 ઋષિ મુનિ યોગી તપસ્વી,
 આર્ય દેશના બ્રહ્મપન્થ પ્રવાર્માઓના વતી
 ધરાણુ છુ આ રાજર્ષિનો દેવમુગટ
ભરતદેવ મ્હારે મ્હોલો અધિમેધ એટલે તીર્થરક્ષા
 દિશદિશમા ઠહાવ્યા છે કહેણુ
 માનવકુલના એ ધર્મઠહ્યાણુના

(ભરતદેવને ને વસુન્ધરાને કુલપતિ કવચ ઋષિ રાજર્ષિનો રાજમુગટ
 ધરાવે છે ભરતદેવ ને વસુન્ધરા તપરિવતી ચક્રાન્તલાના ચરણોમા
 બિરાજે છે)

કહુવ: તપસ્વીના જ સન્તાનો
 તપોધનના પુણ્યફાલ લણુયો.
 શકુન્તલા ! ભરતદેવનું ચક્રવર્તીત્વ
 એ તો ત્હારા જીવનતપનું મહાફળ,
 ત્હારા જીવનસર્વસ્વનો ધર્મવિજય
 ત્હારૂ મ્હોરેણુ જીવન આજે ફળ્યું
શકુન્તલા. પુણ્યપિતાના પુણ્યાવતાર ભરતદેવ !
 દિગ્વિજયે ઢાંધો, ને સ્વયવરે જીત્યો
 વસુન્ધરા દિવાગનાઓએ શિખવ્યું છે,
 સ્વર્ગ પૃથ્વીમા ઉતારજે.
 પૌરવકુલદેવ ! સાગર ઓગળજો,
 ને સાર્વભૌમને સિંહાસને શોભજો !

દેવના ધર્મના લોકકલ્યાણના
પરમ વિદ્યપાલ થજો !
ઉઠો, આર્યકુલનાં કુલપ્રવરો !
જગત સકલ આર્યવંશને કાળે છે.

કુરુવઃ આજે આર્યકુલની પ્રથમ પૂર્ણિમા છેઃ
આર્યવંશના મહાસાગરને માથે
ભરતદેવ શો ચન્દ્રરાજ તપે છે;
આર્યોની પૂનમની ભરતી ઢાલે છે

(ચાર ઋષિકુમારો આગળ આવે છે, ને પૃથ્વીના પુષ્પશાળીઓ
પાસેથી આશીર્વાદ માગે છે.)

ઋષિકુમારોઃ આપો એ આશીર્વાદ, સગ્નસગ્નની હો !
ભાષો એ કલ્યાણમન્ત્ર, ભાગ્યજનની હો !
ચિરંજીવ-ચિરંજીવ હો !

અમ ભરતશ્રીમ હો !
રસવન્તી પુષ્પવન્તી પુષ્પવન્તી હો !
સુદૃઢવતી જીવનવતી આત્મવતી પ્રભુપનોતી હો !
અમ ભરતભૂમિ હો !

આપો એ આશીર્વાદ, સગ્નસગ્નની હો !

ત્રેયસ્રકાંડથી અભિરામ, ત્રેયસ્રગ્ન્યાની વિશ્રામઃ
ત્રેમધામ, પૂર્ણકામ, ક્ષેમકામ, ગુણગ્રામ હો !

પ્રજ્ઞપ્રજ્ઞની પાવનકારિણી;

પૃથ્વીભૂપણ ભવતારિણી;

ખડખડની હિદારિણી,

મૃત્યુશેકિની કલ્યાણિની હો !

જીવનસાક્ષ્યવન્તી, સુજનહેતુસિદ્ધિવન્તી;

વિરાટને કિરીટ તિલકગીયડી સંમ હો !

ઇતિહાસની અનરત પરમ પૂર્ણિમા અમ હો !

મનુષ્યકુલની પ્રકુલ નિત્યવમન્ત હો !

અમ ભરતભૂમિ હો !

ગાઓ એ કલ્યાણમન્ત્ર, ભાજનની હો !

ગાઓ એ મહાકથા ત્રિં

અધિમંદલિ
ને
રાજમંદલિ

{ ભારતનું સ્વરક્ષણ ને ભારતપ્રસાર
હુમને ને તમ જેવાઓને, ભરતદેવ !
સોખ્યા છે વિધાતાએ.

કણ્ડવ જગજ્જનો ! સુણ્ણે આર્યકુલનો મહાબોલ;

લોકકલ્યાણકારી આર્યત્વ

જગતને આર્યાવર્તનો સનાતન સન્દેશ છે.

અમૃતઆયુષી નિત્યપૂજ્ય આર્યત્વ

ત્રિકાલને યે જીતશે જગતમા

જય ! ભરતકુલનો ચિરજીવ જય !

